

МІНІСТЕРСТВО РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ, БУДІВНИЦТВА ТА ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ

“УКРНДІПРОЕКТРЕСТАВРАЦІЯ”

УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ТА ПРОЕКТНИЙ ІНСТИТУТ

ДЕРЖАВНА ЛІЦЕНЗІЯ серія №479054 СЕРТИФІКАТ ДСТУ

ISO9001:2009 № UA-GC/1/116:2012 від 23.08.2012 E-mail:

undipr@optima.com.ua

ПОГОДЖЕНО:
Міністерство культури
України

ПОГОДЖЕНО:
Міністерство регіонального
розвитку, будівництва та
житлово-комунального
господарства України

« ____ » _____ 2014 р.

« ____ » _____ 2014 р.

ЗАТВЕРДЖЕНО:
Рішенням ____ сесії

від « ____ » _____ 2014 р.

ІСТОРИКО-АРХІТЕКТУРНИЙ ОПОРНИЙ ПЛАН м. Переяслав-Хмельницький Картографічна та ілюстративна частина проекту ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Директор інституту

О.А. Рутковська

Головний архітектор інституту

Л.І. Цяук

Начальник ВСМД

В.О. Заболотний

КИЇВ, 2014

СКЛАД

Історико-архітектурного опорного плану, та науково-проектної
документації щодо визначення меж та режимів використання зон
охорони пам'яток
м. Переяслав-Хмельницький.

№ п/п	Назва матеріалів	На чому виконано	Масштаб	Інв. номер
I. Графічні матеріали				
1	Історико-архітектурний опорний план (Основний кресленик)	Папір	1:5 000	
2	Історико-архітектурний опорний план (Додаткові схеми: «Історичний розвиток міста», «Ландшафт міста», «Архітектурно- просторова композиція історичного центру міста», «Видове розкриття пам'яток архітектури та містобудування»)	Папір	1:5 000	
3	Зони охорони пам'яток (Основний кресленик)	Папір	1:5 000	
II. Текстові матеріали				
4	Пояснювальна записка до історико- архітектурного опорного плану м.Переяслав- Хмельницький	Брошура		
5	Пояснювальна записка до зон охорони пам'яток м.Переяслав-Хмельницький	Брошура		

Науково-проектна документація розроблена у відповідності до ДБН Б 2.2.2-3:12 «Склад та зміст історико-архітектурного опорного плану населеного пункту»

Нач. Відділу СМД

Заболотний В.О.

ЗМІСТ

Вступ

Розділ 1 ІСТОРИЧНИЙ ТА ПЛАНУВАЛЬНИЙ РОЗВИТОК

1.1.	Коротка історична довідка.	5
1.2.	Природні особливості місцевості, що визначають своєрідність планування та просторової побудови.	11
1.3.	Основні етапи розвитку планування та історичного формування забудови.	13

Розділ 2 АНАЛІЗ ІСНУЮЧОЇ АРХІТЕКТУРНО-МІСТОБУДІВНОЇ СИТУАЦІЇ

2.1.	Аналіз існуючої планувальної структури	44
2.2.	Архітектурно-художні особливості історичної забудови	45
2.3.	Характеристика елементів історичного озеленення і благоустрою	46
2.4.	Архітектурно-просторова композиція та пейзажно-видова структура історичного центру.	48

Розділ 3 КОМПЛЕКСНА ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНА ОЦІНКА ТЕРИТОРІЇ

3.1.	Узагальнена оцінка культурної спадщини	50
3.2.	Історико-культурні заповідники, історико-культурні заповідні території, об'єкти природно-заповідного фонду	68
3.3.	Загальна характеристика історичних ареалів	71

Додатки

Списки використаних документів, матеріалів, літературних та архівних джерел, картографічних матеріалів, списки пам'яток культурної спадщини

ВСТУП*

Необхідність здійснення цієї роботи впливає з вимог законодавства з охорони культурної спадщини. Актуальність цієї розробки зумовлюється розташуванням заповідника в умовах міської забудови, динаміка розвитку якої може загрожувати цілісності ансамблю споруд заповідника та об'єктам археологічної спадщини, розташованим як на його території, так і навколо неї.

Опрацьовані матеріали дозволяють обґрунтувати коригування історико-архітектурного опорного плану м. Переяслава-Хмельницького в частині уточнення меж території та зон охорони Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» у м. Переяславі-Хмельницькому.

Визначаючи зони охорони заповідника, авторський колектив керувався напрацюваннями Науково-дослідного інституту теорії та історії архітектури і містобудування (колишнього КиївНДІТІ), яким у 1972 р. було здійснено коригування історико-архітектурного опорного плану та зон охорони пам'яток м. Переяслава-Хмельницького, що було затверджено Генеральним планом м. Переяслава-Хмельницького у 1972 р. При визначенні зон охорони не завжди було дотримано необхідного принципу прокладання меж зон вздовж топографічних рубежів. Усунувши цей недолік, ми, крім того, дещо поширили охоронну зону за рахунок окремих ділянок міста, які дотепер зберігають переважно традиційний характер забудови (що потребує певних охоронних режимів використання), а, головне, охоплюють найважливіші в історико-культурному сенсі частини стародавнього Переяслава (дитинець та окольне місто).

* Дана розробка виконана на основі історико-архівних та бібліографічних і натурних досліджень виконаних Інститутом «УкрНДІпроектреставрація» в 2008-2009 роках [102-105] та з урахуванням матеріалів роботи "План організації території Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» у м. Переяславі-Хмельницькому з визначенням меж та зон охорони пам'яток заповідника" виконаної Науково-дослідним інститутом пам'яткоохоронних досліджень Міністерства культури і туризму України у 2011 р.

У складі цієї роботи проведено значний обсяг історико-містобудівних досліджень і зроблено теоретичні висновки, проаналізована вся археологічна спадщина міста за результатами новітніх досліджень, зроблене коригування історико-архітектурного опорного плану, визначено межі й режими використання території заповідника та його зон охорони (зон охорони пам'яток); визначено заходи з охорони та використання пам'яток заповідника, збереження традиційного характеру середовища (у тому числі видів та етапності проведення робіт). Розроблено пропозиції щодо архітектурно-планувальної і ландшафтної організації території заповідника.

У Законі України «Про охорону культурної спадщини» (в редакції, яка набула чинності в жовтні 2010 р.) в статтях 33, 33-1 – 33-3 визначено вимоги і правила щодо створення та функціонування заповідників. Зазначено, що порядок розроблення плану організації території історико-культурного заповідника визначає центральний орган виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини. Відтак проект даного документа слугує методичним орієнтиром при виконанні цієї науково-проектної документації.

Заповідник – це комплекс (ансамбль) пам'яток з усією сукупністю компонентів, що становить культурну, історичну та наукову цінність, просторово, планувально і функціонально виділений у структурі населеного пункту або локалізований поза його межами, оголошений в установленому порядку історико-культурним заповідником державного або місцевого значення.

Території заповідників належать до земель історико-культурного призначення, для яких встановлюються спеціальні умови, вимоги та обмеження щодо використання, здійснення містобудівних, архітектурних та ландшафтних перетворень, проведення будівельних, меліоративних, шляхових, земляних та інших робіт.

Історико-архітектурний опорний план виконується відповідно до вимог

ДБН Б.2.2-3-2008 «Склад, зміст, порядок розроблення, погодження та затвердження історико-архітектурних опорних планів, спеціальної науково-проектної документації для визначення історичних ареалів населених місць України».

Він складається з основного кресленника на топогеодезичній підоснові у масштабі від 1:2 000 – 1: 5 000 до 1:10 000 – 1:25 000 (залежно від розміру території заповідника), додаткових схем і креслень (у разі необхідності), інших графічних та ілюстративних матеріалів та пояснювальної записки.

На підставі Історико-архітектурного опорного плану визначаються і обґрунтовуються межі й режими використання території (територій) заповідника та зон охорони.

РОЗДІЛ І.

ІСТОРИЧНИЙ ТА ПЛАНУВАЛЬНИЙ РОЗВИТОК.

1.1. Коротка історична довідка

Місто Переяслав-Хмельницький є одним з найдревніших міст України. В давньоруських літописах Переяслав-Хмельницький, що називався тоді Переяславлем Руським, згадується в зв'язку з подіями початку X ст. в числі найбільших міст Русі.

Не вирішеним залишається питання створення міста. Існує дві точки зору на виникнення Переяславля Руського: дехто появу відносить до початку X ст. як одного з давніх слов'янських племінних центрів; ряд дослідників відносять появу міста (одразу зі справжньою міською соціально-планувальною структурою) до кінця X ст. як результат заходів київської великокнязівської влади на необжитому раніше місці. Наявні на теперішній час археологічні матеріали дозволяють однозначно відкинути гіпотезу про заснування Переяслава на поч. X ст., що присутня в історіографії.

Перша літописна згадка відноситься до 907 року в літописному переказі договору Русі з греками (візантійцями). Та більшість дослідників сходяться на думці, що це пізніша вставка, і появу міста слід пов'язувати з діяльністю Володимира Святославича. Власне аналіз літописних статей X ст. дає підстави розглядати виникнення Переяславля Руського як результат державницької діяльності згаданого Володимира Святославича і датувати його часом з 988 по 992-993 рр. Жодне з іноземних джерел X ст. не називає серед руських міст Переяславль.

Важливим джерелом для вирішення питання про час виникнення Переяславля Руського є археологічні матеріали. Перелік давніх пам'яток, виявлених у межах його укріпленої частини, вичерпується випадковою знахідкою невеликої візантійської амфори VI ст. та кількома уламками черняхівської кераміки, знайденими під час розкопок під валом дитинця. Всі інші матеріали датуються кінцем X – першою половиною XIII ст.

Наявні на даний час джерела дозволяють визнати найбільш реальною датою заснування Переяславля Руського 992/993 рр.

В XI ст. Переяславль вже був важливим містом Київської Русі. Володимир укріпив Переяславський дитинець потужними стінами та надбрамними вежами. Переяслав оточили валами та ровами, перетворивши на фортецю. У період правління Ярослава Мудрого місто стало центром удільного князівства.

Переяславське князівство відігравало роль південного форпосту на шляху набігів степових кочівників на Київ. У другій половині XI століття Переяслав був великим торгово-ремісничим центром. У той період за ініціативи Єфрема Переяславського тут спорудили велику кількість кам'яних будівель. Історики стверджують, що у місті навіть виникла власна архітектурна школа з особливим стилем. Але 1239 року всі будівлі міста змели полчища Батия. Від того Переяслава залишилися лише рештки земляних укріплень та фундамент Михайлівського собору.

У 1441 р. Переяслав увійшов до складу відновленого Київського удільного князівства, а згодом – до Київського воєводства. В 1482 р. місто зазнало спустошливого набігу татарських військ кримського хана Менглі-Гірея. Після укладання Люблінської унії 1569 р. Київське воєводство, а в його складі і Переяславське староство були включені до складу Речі Посполитої. Грамотою від 8 березня 1585 р. польський король Стефан Баторій подарував місто київському воєводі Костянтину Острозькому. Разом з грамотою на володіння місту, було надано самоврядування – Магдебурзьке право (обмежене) та інші привілеї, зокрема, мешканці міста та околиць на 30 років звільнялися від усіх податків. Це значно активізувало приплив населення до міста.

В грамоті короля Сигізмунда III від 6 грудня 1620 р. про підтвердження самоврядування, місту надавалося право мати свій герб і прапор. Згодом право на самоврядування підтверджувалося Королем Владиславом IV в 1633 р та 1636 р., царем Олексієм Михайловичем в 1654 р, 1660 р., Петром I у 1695 р.

Переяслав, як і більшість міст Лівобережної України, мав подвійне управління – полкове та магістратське. У 1648 р. Переяслав стає центром адміністративно-територіальної, судової та військової округи – переяславського полку і трьох полкових сотень, які очолювались полковою і сотенною старшиною.

З містом пов'язано чимало важливих історичних подій того часу. У XVII ст. Переяслав був одним з головних осередків козаччини на Лівобережжі. На переяславській землі залишили сліди і народні повстання, під керівництвом С. Наливайка (1594 – 1596 рр), Г. Лободи (1593, 1594 – 1596 рр), Т. Трясила (1630), П. Павлюка (1637 р.), Я. Острияниці (1638 р.), К. Скидана (1637 р, 1638) та Д. Гуні (1638 р), і національно-визвольна війна під проводом Б. Хмельницького. У січні 1654 року саме у Переяславі відбулась доленосна для України Рада.

Враховуючи важливе стратегічне значення міста Петро I, який відвідав Переяслав у 1708 р., наказує відновити укріплення. У 1709 р. розпочинається будівництво цитаделі – земляного валу, що мав вигляд зімкнутого семикутника неправильної форми, з малими бастіонами та люнетами по кутах. Було збудовано три нових бастіони. Були поновлені й старі укріплення. До 1781 р. Переяслав залишався центром Переяславського полку, хоча самого полку як військової одиниці вже не існувало. Після адміністративної реформи 1781 р., внаслідок якої у 1787 р. на Лівобережній Україні було ліквідовано полковий устрій та утворено п'ять намісництв Переяслав став повітовим містом Київського намісництва. Після другого поділу Польщі у 1793 р., Правобережна Україна увійшла до складу Росії. Переяслав перестав бути прикордонним містом. Фортеця втратила своє стратегічне значення. Утримувати її стало недоцільним, тому 31 березня 1797 р. надійшов указ імператора Павла I про ліквідацію фортеці. Гарнізон було розформовано, вали почали розрівнювати для добування селітри. В XIX столітті Переяславський повіт увійшов до складу Полтавської губернії. У 1806 р. вали були віддані на відкуп селітряним заводчикам, а з 1812 р. – у приватну власність князя В. Кочубея. Відсутність належного догляду за валами та ровами призвела до їх

швидкого руйнування. Під час перепланування міста на початку XIX ст. значну їх частину остаточно розрівнюють. За рішенням магістрату територію колишнього замку віддали під заселення єврейським переселенцям, які стали масово прибувати до Переяслава після третього поділу Польщі з Канівського та Ржищівського кагалів. У Переяславі з'являються синагоги, які були сконцентровані на лінії цитадельних валів і щільно оточені хаотично розташованими житловими будинками та майстернями.

В грудні 1917 року 1-й з'їзд Рад робітничих, селянських і солдатських депутатів оголосив встановлення радянської влади на Переяславщині. Відповідно до постанови Всеукраїнського Центрального Виконавчого комітету ради робітничих, селянських і солдатських депутатів від 27 квітня 1921 р. Переяславський повіт відійшов з Полтавської губернії до Київської. З грудня 1922 р. по квітень 1923 р. Переяслав – центр Золотоніської округи, а з квітня 1923 р. – районний центр однойменного району Київської області. На цей час площа міста становила 1796,97 десятин. У 1927 р., постановою Київського Окружного земельного відділу була остаточно затверджена нова земельна смуга Переяслава. У 1939 р. був розроблений генеральний план реконструкції міста, відповідно до якого площа міської забудови у порівнянні з дореволюційною збільшувалась удвічі. Негативний відбиток на архітектурній спадщині відклала Друга світова війна: 17 вересня 1941 – 21 вересня 1943 – Переяслав було окуповано гітлерівськими військами.

Протягом 50-х рр. проводиться післявоєнна реконструкція. Указом Президії Верховної Ради СРСР 12 жовтня 1943 р. місто Переяслав було перейменовано на Переяслав-Хмельницький. У 1949 р. «Київоблпроект» було розроблено новий генплан міста з урахуванням його історичної цінності. Протягом 1953-1954 рр. був побудований новий адміністративно-громадський центр на площі Богдана Хмельницького з комплексом споруд в стилі радянського ретроспективізму, близькому за формами до неокласицизму (Будинок Рад, готель, універмаг). Він органічно вписався в архітектурне середовище старого міста. Було також переплановано прилеглу до площі

частину вулиці та реконструйовано вуличну мережу в історичному центрі. На площі у 1947 р. утворили парк, а в 1949 р. перепоховали загиблих на Букринському плацдармі радянських воїнів. Значним імпульсом для післявоєнної відбудови міста стала прийнята радянським керівництвом постанова про відзначення 300-річчя, так званого возз'єднання України з Росією. З цієї нагоди на початку 1953 р. «Київоблпроект» затверджується генеральний план реконструкції і розвитку м. Переяслава-Хмельницького.

В 1954 р. в місті відкрили історичний музей, який започаткував створення цілого комплексу музеїв Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав». У 1964 році на південно-східній околиці міста починається створення музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини просто неба.

Будівництво Канівського водосховища сприяло приєднанню до міста нових територій. У 1969 р. Райвиконком приймає рішення про переселення до міста із затопленої зони жителів сіл Козинці, Андруші, Підсінне за рахунок включення до міської смуги двох сільських поселень – Карані та Трубайлівки. На територіальних угіддях Бабачиської та Трубайлівської сільських рад було відведене місце під забудову для переселенців, будується мікрорайон Нові Андруші. Архітекторами В. Маєвською та І. Сіницьким у 1973 р. розробляється новий генеральний план розвитку міста на період до 1998 року з розрахунку на кількість населення до 35 тис. жителів. Основна концепція генплану передбачала розвиток туристичної інфраструктури Переяслава, створення міста-музею. Генпланом передбачалося будівництво туристичного центру з історичним музеєм та готелем на 200 місць в зоні старого міста, а також створення нового адміністративно-культурного центру на площі Леніна (колишня Базарна площа, сучасна Борисоглібська) в районі Заальтиччя. З метою збереження гармонійного архітектурного вигляду центральної частини міста, архітектори-проектувальники схвалюють рішення про заборону будівництва багатоповерхових будівель в історичній частині міста. Після Чорнобильської катастрофи у квітні 1986 р. спорудження всіх планових

об'єктів у місті було заморожено, а кошти направлені на будівництво двох житлових мікрорайонів – Полісьського та Борисівського, що призначалися для переселенців та об'єктів побутової інфраструктури. У 1992 р. інститутом «Діпромiсто» корегувався генеральний план забудови міста, затверджений у 1981 р. У плані передбачалося будівництво нових мікрорайонів для переселенців та визначалися нові межі міста.

В місті народилися Шолом-Алейхем (Рабинович Шолом Нохумович) В.Заболотний (с. Трубайлівка, нині в складі міста) та жили й творили Г.Сковорода, Т.Г. Шевченко та ін.

На базі історичного музею і створеного ним комплексу пам'яток у 1979 р. було утворено Державний історико-культурний заповідник, перейменований постановою Кабінету Міністрів України № 376 від 15.03.1999 р. на історико-етнографічний. Статус національного закладу надано Указом Президента України від 01.06.1999 р. № 598/99. У складі заповідника діють 24 тематичні музеї різних профілів, більшість з яких розміщується у пам'ятках архітектури (церкви, колишні міщанські та поміщицькі будинки, селянські хати та ін.).

1.2. Природні особливості місцевості

Виникнення всіх значних центрів Русі – як генетично пов'язаних з попередніми пам'ятками, так і новозбудованих на незаселених раніше місцях, – завжди зумовлювалось винятково вигідними мікро-географічними і топографічними умовами місць їх розташування.

Містобудівний розвиток Переяслава-Хмельницького нерозривно пов'язаний з ландшафтними властивостями та особливостями території, на якій він розташований. Місто має своєрідний ландшафтний образ, що зумовлений специфічними рельєфними особливостями, які змінювалися під час історичного розвитку.

Місто Переяславль було поставлено на краю другої надзаплавної (лесової) тераси лівого берега р. Дніпро. В цьому місці терасу прорізають дві ріки – Трубіж та Альта, місце з'єднання яких фактично співпадає з місцем виходу долини р.Трубіж на край лесової тераси. Саме утворений р.Альтюю й р.Трубежем не дуже високий мис було використано для забудови. Важливою особливістю даної місцевості був брід через р. Трубіж (а разом з ним – ще й через р. Альту). Переяславль Руський було збудовано безпосередньо на місці важливого транспортного вузла. Тут сходилися два давніх магістральних сухопутних шляхи: лівобережно-дніпровський (вгору до Києва) та басансько-зарубський (до Зарубського броду).

Околиці Переяславля – це найбільш захищений у природно-географічному відношенні регіон Переяславської землі. Додаткове підсилення природних рубежів – боліт та болотистих заплав р.Трубежа та р.Броварки – трьома лініями “Змійових” валів, дозволило швидко перетворити цю місцевість у найбільш густонаселену територію Переяславської землі. Необхідною умовою виникнення та подальшого успішного розвитку великого міста є також достатня сировинна база. З цієї точки зору Переяславль теж вигідно вирізнявся з-поміж інших сусідніх територій Лівобережжя Дніпра.

У формуванні та розвитку планувальної композиції Переяслава важливу роль відіграли русла річок Трубіж та його притоки Альти; основна забудова

історичного середмістя знаходиться між їх заплавами. Територія Переяслава складається з рівнинного та м'яко підвищеного ландшафту. Центральна частина міста розташована на рівному рельєфі, на відмітках 92,0 – 93,0 м і піднесена на 9 – 10 м над рівнем води річки Трубіж. Саме підвищене плато було головною містобудівною платформою у розвитку міста, яке протягом всього часу існування Переяслава взаємодіяло з заплавами річок Трубіж та Альти. Південно-західна частина міста, на відмітках 90 – 100 м, має ухил до заплав Трубежу та Альти. Заплава річки Трубіж завширшки у середньому 300 – 400 м і заливається під час значних повеней, вона меліорована й використовується під пасовиська, частково, городи. Місцевість, яка оточує місто рівна, низинна, місцями заболочена. Східна частина міста розташована на природному плато, яке пасмом оточує басейн лівого берега Трубежу.

Таким чином, ландшафт, сформований річковими долинами, здавна і до сьогодення регулюють розбудову Переяслава, слугують кордоном між історичною центральною частиною та новими районами (колишніми форштадтами та хуторами), а також формують краєвиди всередині міста.

Давньоруський Переяслав виник і склався на правому березі річки Трубіж. Переяслав Княжої доби мав дводільну містобудівну структуру, що включала дитинець і окольне місто. Дитинець, оточувався валами в найбільш природно захищеній частині міста. З боку рівнинного плато дитинець від окольного міста відділяв рів-перекоп. Окольне місто прилягало до дитинця з півночі. Перед північним фронтом валу окольного міста був рів шириною 10-12 м і глибиною до 8 м, що заповнювався водою з р. Трубежа. Структура міста Княжої доби була покладена в основу Переяславської фортеці, спорудженої у 1585 р.

Простір для забудови міста протягом XVII – XVIII ст. регламентувався валами, ровами і головними шляхами, які виходили з нього у трьох напрямках. Давня частина міста зберегла своє природне оточення. Вона розташована в заплаві Трубежа, що охоплює її з двох боків і навесні перетворюється у водний простір. З протилежного місту боку долина Трубежа обмежена крутими

схилами високого лівого берега. Вони півколом на відстані до кілометра простяглись навпроти міста, близько підступаючи до нього з півдня видовженим мисом Татарської гори. Ці схили обмежують широкий відкритий природний простір, на який було зорієнтовано місто.

Загалом, планувальна структура міста склалася в результаті тривалого історичного розвитку. Важливу роль у її формуванні відіграли русла річок Трубіж та його притоки Альти, між заплавами яких сконцентрована основна забудова історичного середмістя. Варто зазначити, що надмірне неконтрольоване розповсюдження швидкоростучих дерев суттєво змінило образ історичної частини міста.

1.3. Основні етапи розвитку планування та історичного формування забудови населеного пункту

В силу свого вдалого географічного розташування на території Середнього Придніпров'я, місто зазнало швидкого підйому. Найбільше місто на південному кордоні Русі, Переяславль був найважливішим південно-східним форпостом Русі в боротьбі зі степовими кочівниками, зокрема печенігами, а згодом – половцями. Важливим фактором розвитку міста було перебування в ньому князівської та єпископської резиденцій.

Займаючи мис між річками Трубіж та Альта місто складалося з дитинця, окольного граду та передмістя. Дитинець являв собою майданчик, подібний до трикутника. Земляний вал оточував дитинець та окольний град. Конструкція валів дитинця дозволяє віднести їх до досить вузького хронологічного періоду – кінця X ст. Ця конструкція складалася з дубових зрубів. Розміри зрубів: вздовж осі валу – 3,7 м, впоперек – близько 9 м. В міру нарощування висоти зрубів впритул до їх зовнішньої стінки зводилась конструкція з цегли-сирцю. По верху валу дитинця проходила лінія дерев'яних укріплень – тристінних зрубів, що були конструктивним продовженням внутрішніх чотиристінних. Місця крутих поворотів валу фіксувались дерев'яними баштами. Зверху стін розміщувались спеціальні конструкції – літописні заборолла. Лінія укріплень

мала три брами: Князівську (в районі сучасної площі Возз'єднання), Єпископську (поблизу Михайлівської церкви) та Ковальську (над р. Трубежем). Укріпленнями було оточено площу близько 12 га.

Вали окольного граду мали довжину понад 3 км – від нинішньої вулиці Ярової вони пролягали по вулиці Горького, Великій Підвальній до садиби будинку інвалідів, берегом річки – до валів дитинця. В наш час збереглась половина валів – близько 1500 м. На деяких ділянках між вулицями Великою та Малою Підвальною та вздовж берега р. Трубіж зі сходу збережено вали другої смуги укріплень, яка захищала центр міста з півночі. Їх конструкція подібна до валів дитинця. У валах північно-західної частини оборонної лінії виявлено мурування із цегли-сирцю, а в інших місцях у товщі валів простежено залишки дерев'яних конструкцій. Перед північним фронтом валу окольного міста існував рів.

Територія давньоруського Переяслава не обмежувалася лише дитинцем та околним містом. Під 1151 р. літопис згадує про спалення під час військових дій «передгороддя», яке знаходилося, перед укріпленнями міста.

Комплекс валів в поєднанні з природним захистом і фортецями сприяв становленню Переяслава як могутнього форпосту, спорудженого для захисту від степовиків.

Під 1089 роком в літописі містяться дані по побудову в Переяславі церкви Михаїла, «кам'яного міста» з надворітною церквою, церкви Андрія біля воріт та кам'яної лазні. Літописні відомості свідчать про своєрідний архітектурний вигляд міста, який склався вже на кінець XI ст. в результаті будівничої діяльності, яка розгорнулася тут у 80-90 роках XI ст. за ініціативи єпископа Єфрема. За повідомленнями літопису, стараннями митрополита Єфрема було «град заложити каменем», побудовано ряд церков та інших будівель. Блискучим періодом розвитку Переяславської землі був час князювання сина Всеволода – Володимира Мономаха, який здійснив велике будівництво в Переяславі.

Дитинець Переяславля мав двоє воріт: Єпископські та Княжі. Княжі ворота розташовувались поруч з княжим двором. Як і переважна більшість відомих на даний час кам'яних споруд дитинця, комплекс Єпископських воріт є результатом будівельної діяльності енергійного переяславського єпископа Єфрема. У літописній статті 1089 (1090) р. згадано три частини цього комплексу – власне ворота, надбрамну церкву св. Феодора та кам'яну стіну (“град камень”), що починалась від церкви св. Феодора. Археологічними розкопками було розкрито ще й четверту складову цього комплексу – сходову вежу, не згадану в літописній статті.

Виділяючи значні кошти на будівництво кам'яних воріт, єпископ Єфрем дбав не тільки про створення парадного в'їзду до міста, але й про заміну старих, очевидно, вже значно пошкоджених за свою майже 90-літню історію дерев'яних воріт єпископської частини дитинця, на більш міцні кам'яні.

Одночасно зі спорудженням укріплень в Переяславі провадилося велике міське будівництво – культове й цивільне.

Резиденція переяславського князя була розташована в північній частині дитинця, прилеглої до окольного граду – в районі сучасної площі Переяславської Ради. В діаметрально протилежній частині дитинця знаходилась єпископська резиденція.

Головною спорудою архітектурно-територіального комплексу, домінантою єпископської частини дитинця, був собор св. Архістратиґа Михаїла. В 1070 році при перебуванні Всеволода на престолі було закладено церкву св. Михаїла, а в 1089 році освячено Єфремом. За розміром і розкішним вбранням цей собор порівнюють з Софією Київською. Залишки його досліджені археологами і містяться під теперішньою Михайлівською церквою. За даними розкопок храм був п'ятинефною спорудою, крайні нефи якої зі східного боку закінчувалися прямими стінками. Довжина 33 м, ширина – близько 25, 6м. Храм мав одну велику апсиду. Купол опирався на чотири квадратні в плані стовпи. Стіни складено в техніці змішаної кладки. Цей древній храм складав центральну ланку грандіозного архітектурного

ансамблю «кам'яного міста», спорудженого в кінці XI ст за ініціативою митрополита Єфрема. До його північно-східного кута прилягав збудований у значній своїй частині ще в кінці XI – першій половині XII ст. комплекс поховальних пам'яток – усипалень.

В південно-східній частині дитинця за 20 м від Михайлівського собору виявлено залишки Єпископських воріт – парадного в'їзду в резиденцію переяславського єпископа. Ворота являли собою дві паралельні стіни, складені з плінфи та каменю, між якими знаходився проїзд шириною близько 4 м, вимощений крупним камінням.

За літописними даними над проїздом розташовувалась Федорівська церква до якої вели двомаршеві сходи. До комплексу споруд єпископського двору входила також кам'яна громадська споруда – літописне “строенье банное камено”. Вона була збудована у кінці XI ст., тобто входила до числа об'єктів, зведених на дитинці візантійською будівельною артіллю коштами єпископа Єфрема. Монументальна кам'яна споруда є прямокутною, двокамерною розмірами 18,2 x 11 м . Залишки даної будівлі інтерпретуються деякими дослідниками як залишки єпископського палацу (Ю. Асеев, М. Сікорський, Р.Юра), деякими – як залишки лазні (П. Раппопорт та Н. Корінний).

В єпископській частині дитинця знаходилась ще одна монументальна кам'яна споруда – церква Воздвиження Честного Хреста Господня, а також дерев'яні споруди (житлові приміщення), де мав проживати єпископ та його клірос, різні допоміжні та господарські приміщення, лікарня.

Єпископський двір був оточений кам'яною стіною, збудованою після завершення будівництва комплексу Єпископських воріт та інших кам'яних споруд цієї частини дитинця. Загальна площа, яку мали займати всі перераховані вище об'єкти, складала близько 1,85 га. В головних своїх рисах ансамбль єпископського двору сформувався у кінці XI ст., коли єпископ Єфрем винайняв артіль робітників та провів масштабні будівельні роботи, та виокремлення цієї території, імовірно, проходило ще у X ст

Поряд з єпископським двором, На 40 м північніше Єпископських воріт та на 70-80 м південно-східніше від Михайлівського храму, навпроти входу, розташовувалась церква св. Андрія, що обмежувала з півночі невелику площу. Вона являла собою невеликий безстовпний храм з трьома апсидами і галереями. Довжина – 6,7 м, ширина – 14,2м. Дана будівля була невеликим приходським храмом. На користь цього свідчить її розташування за межами єпископської частини дитинця. Княжий двір Переяславля, разом з єпископським двором, був найбільш істотним компонентом у формуванні міста і одним з найважливіших центрів його подальшого розвитку.

Резиденція переяславського князя була розташована в північній частині дитинця – в районі сучасної площі Переяславської Ради. Тут містилася безстовпова церква під Успенською церквою та літописна церква Успіння Богородиці.

Перша виявлена ще в 1888 році. Однефна з напівокруглою апсидою. Довжина – 9,8 м, ширина 6,8 м. Внутрішній простір квадратний (сторона – 4,75 м). На основі аналізу техніки кладки та профілювання пілястрів датують цю будівлю не раніше середини XII ст.

Другий храм значно більших розмірів: довжина – 20 м, ширина – 12 м., являє собою трьохнефну, чотирьохстовпну споруду. Ю. Асєєв та М. Брайчевський прийшли до висновків, що це є залишки церкви Богородиці, яку, згідно з літописними даними, було зведено Володимиром Мономахом на дитинці у 1098 р. Не погоджується з цією думкою П. Раппопорт, звертаючи увагу на незначні розміри та на скромність декору храму.

Оскільки Переяславль був закладений у кінці X ст. на незабудованому до цього місці, навпроти броду через р. Трубіж, то всі основні й найбільш важливі об'єкти дитинця – брами, вулиці, площі, єпископський та княжий двори, двори значних бояр – планувалися з самого початку. В подальшому, зі зростанням населення міста і підвищенням його статусу як центру Переяславської землі і князівства, планувальна структура міста могла видозмінюватися. Зі сходу, відразу за церквою Успіння, проходила центральна

вулиця дитинця, що з'єднувала Княжі та Єпископські ворота. Таким чином, княжий двір займав територію північної частини дитинця й обмежувався зі сходу центральною вулицею, з півночі та заходу – валом дитинця, з півдня – поперечною вулицею, що відходила від центрального майдану дитинця.

Каплиця першої половини XII ст. розташовувалась приблизно за 80 м на південний захід від церкви Успіння Богородиці. Вона також мала входити до території княжого двору. Руйнування у 1124 р. собору св. Архістратиґа Михаїла – головного храму князівства і родинної усипальні Мономаховичів – стало причиною приїзду в Переяславль будівельної артілі. На замовлення Ярополка Володимировича, крім ремонту “родинного” Михайлівського собору, було збудовано й невелику домову церкву на території княжого двору.

Територію ще одного феодального двору дитинця Переяславля визначає місце розташування невеликої однефної безстовпової церкви з притвором кінця XI ст. на сучасній вул. Радянській, 7 (північніше «строєння баньного каменного» – в самому центрі дитинця на території садка в садибі Динника). Являє собою невелику майже квадратну в плані церкву з однією напівкруглою апсидою зі східного боку. Довжина храму 15,8 м, ширина – 10,2-10,5 м. Апсида дещо вужча самої церкви, тому із зовнішнього боку на східній стіні утворюються невеликі плічка. Судячи з даних щодо будівельної техніки, цей одноапсидний храм можна віднести до другої половини XI ст.

Вірогідно, її замовником був один з впливових переяславльських бояр, що займав значне місце в княжій адміністрації і міг, після зведення Мономахом церкви Богородиці у 1098 р., запросити артіль будівельників для побудови власного вотчинного храму – боярин Ратибор. Можливо, збудована ним церква була присвячена св. Клименту, патрональному святому Ратибора. Двір Ратибора займав простір між єпископським та княжим дворами. Він межував з ними, відповідно, з півдня та півночі. Зі сходу його ворота виходили на центральну вулицю, із заходу він прилягав до валу дитинця. Площа двору – приблизно 1,8 га.

У східній частині дитинця проживали численні ремісники та інші категорії рядового населення, пов'язані з обслуговуванням єпископського, княжого та інших значних феодалських дворів. Ця частина дитинця безпосередньо прилягала до території ковальської слободи, відомої за розташованими поряд літописними Кузнечими воротами.

Палаці князя та єпископа, будинки багатих бояр, грандіозний Михайлівський собор та Успенська церква, менші церкви та світські споруди, зосереджені на території дитинця, високий вал зі стінами на ньому – все це створювало єдиний архітектурний ансамбль. Монументальне будівництво в Переяславі протягом кінця XI та XII ст. відбувалося і за межами дитинця, в окольному граді. Там містилася частина дворів феодалської верхівки та численні ремісничо-торговельні квартали.

Аналіз літописних свідчень та матеріали археологічних досліджень дозволяють стверджувати, що укріплення “окольного міста” були збудовані між серпнем 1136 р. та січнем 1142 р., за ініціативою переяславського князя Андрія Володимировича Доброго. Конструктивно вони відрізнялись від укріплень дитинця, маючи в основі лицевої сторони валу невисокий дубовий зруб лише з кількох колод. Зверху валу знаходились дерев'яні конструкції у вигляді стіни-частоколу. Укріплення оточували площу приблизно в 66 га.

“Окольне місто” Переяславля мало троє воріт – Альтицькі, Київські та Кузнечі, останні з яких засвідчені в літописах. Місця розташування Альтицьких та Київських воріт фіксуються, відповідно, за розташуванням Альтицької та Київської брам XVII-XVIII ст. Кузнечі ворота знаходились у тій ділянці укріплень “окольного міста”, що прилягала до укріплень дитинця на правому березі р. Трубіж, нижче місця з'єднання двох рукавів цієї ріки.

Архітектурним центром окольного граду був центральний майдан. З обох сторін якого розташовувались два монастирських комплекси. Монастирський собор Воскресіння Христового було збудовано між травнем 1124 р. та квітнем 1132 р. князем Ярополком Володимировичем. Залишки храму виявлено і досліджено археологічно. Розкопки на невисокому горбі на

розі вулиць Леніна та Шевченка, де до 1935 року стояла нова Воскресенська церква, виявили залишки тринефного шестистовпного храму з трьома півкруглими апсидами з східного боку. Довжина – 24,2 м, ширина – 14,3 м. План будівлі являє собою прямокутник, витягнутий по осі схід – захід з трьома півциркульними апсидами з східного боку. Шість стовпів ділять внутрішній простір на три нефи. Стовпи в плані мають різну форму. У середньому членуванні західного фасаду і в другому зі сходу членуванні південного та північного фасадів розташовані три портали, обрамовані неглибокою нішою. Північний та південний портали храму виявилися закладеними древньою цеглою на глині. В західній частині храму знаходились хори, в товщі південної, північної та західної стін – акросолії. Характерні риси кладки храму (техніка «рівношарової» цегляної кладки змінила техніку «змішаної кладки»), як і його план (новий варіант тринефного, шестистовпного храму: башти із сходами на хори замінюються сходами у товщі західної або північної стіни, самостійні будівлі хрещальні, що примикали до основного масиву храмів, замінюються хрещальнями, розташованими в одному з західних членувань храмів; глибокі ніші – акросолії, які призначалися для поховань і розташовувалися в товщі стін храму, замінюються тепер на самостійні будівлі – усипальниці, що споруджуються біля стін храму), дозволяють датувати серединою – другою половиною XII ст. Незвичним для архітектури того часу є восьмигранна форма західної пари підкупольних стовпів, східна пара стовпів, які мають додаткову лопатку зі східного боку, плоскі лопатки на фасадах, замість типових для подібних пам'яток півколон.

Територія цього невеликого монастиря, котрий служив усипальницею, займала всю північно-східну частину “окольного міста”. Очевидно, там розташовувався ще один храм – св. Трійці, на місці однойменної церкви XVII ст.

Другий монастирський комплекс розташовувався на території сучасного Вознесенського монастиря. На захід від нього знаходилась садиба одного з впливових переяславльських бояр – можливо, Орогостя, що збудував на

рубежі XI та XII ст. одноапсидну двостовпну церкву-усипальню св. Спаса. До прямокутної в плані будівлі із східного боку прилягає одна апсида, а з західного притвор, рівний по ширині основному об'єму. Стіни та стовпи складені в техніці змішаної кладки, на вапняному розчині з домішками товченої цегли («цем'янка»). Портали храму розташовані посередині північної та західної стін. Довжина – 15,3м, ширина – 8,1м. Розміри та керамічні властивості цегли, виявлені в будівлі, дозволяють уточнити дату пам'ятки в межах другої половини XI ст.

Церква на садибі Динника та храм-усипальниця відносяться до типу малих одноапсидних храмів, характерних для архітектурних ансамблів княжих та боярських вотчин другої половини XI ст. До цього типу малих будівель князівської вотчини відноситься й «Остерська божниця», що належить до числа будівель Володимира Мономаха. За три вестви від Переяслава – вбиття св. мученика князя Бориса, за 4 роки Ярослав Володимирович отримав перемогу над вбивцею. В XI ст. стояла на цьому місці Летська божниця. Володимир Мономах побудував там церкву Бориса та Гліба. Зараз це місце розташовується в межах кордонів міста.

Крім двох археологічно досліджених культових споруд (церкви Спаса та Воскресіння) на території “окольного міста” Переяславля були й інші церкви – кам'яні та дерев'яні.

Щодо рядової забудови, то археологічно досліджені як залишки нижніх (підвальних) приміщень – підклітів багатих боярських садиб, так і залишки жител рядових мешканців (всього 65 споруд). Підкліть боярського житла біля Княжих воріт мав котлован розміром приблизно 8x8,2 м; середні розміри заглиблених жител рядових мешканців склали 3,5-4x3,5-4 м.

Для “окольного міста” Переяславля характерним є стале планування садиб, що призводило до відновлення споруд на їх старих місцях. Переважна більшість заглиблених споруд датується XI-XII ст., що свідчить про політико-економічне та культурне піднесення міста в цей час.

Формування цієї території як міського району розпочалося одночасно з формуванням дитинця, тобто на рубежі X та XI ст. Територія “окольного міста” заселялась поступово, вздовж основних магістралей та біля транспортних вузлів, архітектурних домінант.

На території цієї частини міста перетиналися, одночасно створюючи основу його планувальної структури, дві транспортні магістралі – лівобережно-дніпровська (вгору до Києва) та басансько-зарубський шлях. Крім них, важливу роль у формуванні вуличної сітки відігравали дві діагональні вулиці, що з’єднували Альтицьку та Кузнечу брами з Київською.

Біля трьох воріт “окольного міста”, всередині його території, та перед Княжими воротами дитинця розташовувались невеликі площі. Центральний (вічовий) майдан – міський торг, займав територію в центрі “окольного міста”, на однаковій відстані від усіх його воріт.

Дослідники сходяться на думці, що вже на початковому етапі існування міста було закладено соціально-топографічне районування дитинця, виділено княжу та єпископську частини, двори бояр, район мешкання рядових жителів. Княжа частина дитинця розташовувалась біля його Княжих воріт, єпископська – відповідно біля Єпископських. Названі ворота лежали на протилежних кінцях центральної вулиці, що була, фактично, відрізком лівобережно-дніпровської транспортної магістралі до Києва. Формування території “окольного міста” Переяславля розпочалося одночасно з формуванням дитинця, тобто на рубежі X та XI ст. Вона заселялась поступово, вздовж основних шляхів та біля транспортних вузлів, архітектурних домінант. Укріплення “окольного міста” були збудовані між 1136 та 1142 рр., за ініціативою князя Андрія Володимировича. Вони мали троє воріт – Київські, Альтицькі та Кузнечі. На території “окольного міста”, з двох сторін центрального торгу (віча), розташовувались два монастирських комплекси, в тому числі Іоанівський монастир, а також кілька кам’яних та дерев’яних культових споруд. За матеріалами досліджень виділяються боярські садиби та квартали з садибами рядових мешканців. З усіх боків Переяславль було

оточено низкою передгородь, формування яких відбувалося практично одночасно з територіями дитинця та “окольного міста” – на рубежі X та XI ст. П’ять переяславльських некрополів співвідносяться з п’ятьма районами міста, де проживало рядове населення.

Встановлено, що формування території міста проходить два основних етапи. На першому з них (кінець X ст. – 30-ті рр. XII ст.) одночасно з будівництвом дитинця поступово заселяються території “окольного міста” та передгородь, формуються його основні містовизначальні компоненти – фортеця-дитинець та великий неукріплений посад. Місто досягає найбільших своїх розмірів (123 – 125 га), чисельність населення складає 11-11,5 тис. чол. На початку другого етапу (30-40-ві рр. XII ст. – 1239 р.) площа міста зменшується до 20 – 25 га. Одночасно з цим будуються укріплення “окольного міста” (1136-1142 рр.). На кінець XI ст. формується своєрідний архітектурний вигляд міста, в результаті будівничої діяльності, яка розгорнулася тут у X – XII ст. з ініціативи Єфема, а потім Володимира Мономаха. Було побудовано ряд церков та світських будівель. За роки розкопок вдалося виявити і дослідити майже всі відомі за літописами пам’ятки монументальної кам’яної архітектури, а також деякі невідомі з літописів споруди. Розкопано невелику храмову споруду під Успенською церквою. Практично повністю досліджено територію єпископської частини дитинця (собор св. Архистратига Михаїла з прибудовами, Єпископські ворота, церква св. Андрія біля воріт, кам’яна стіна єпископського двору, безстовпна церква-усипальня, “єпископський палац”), частково – територію княжого двору (церква Успіння Богородиці, каплиця XII ст.). Дві кам’яні архітектурні споруди в цей період досліджено в “окольному місті” (однефну церкву-усипальню XI ст. та тринефний шестистовпний храм XII ст.). Крім того, як на дитинці, так і в “окольному місті” Переяславля було розкопано заглиблені житла рядових мешканців, виявлено залишки різноманітних ремесел. Дослідження валів дитинця й “окольного міста” дозволили реконструювати систему оборонних укріплень.

Негативний відбиток на архітектурному обличчі міста наклала монголо-татарська навала XIII ст. Спустошивши Посульську лінію оборони, монгольське військо в березні 1239 року взяло штурмом Переяславль, місто було спустошено. В післямонгольський час міське життя занепадає, що підтверджується відсутністю археологічних та писемних даних.

Після захоплення Переяслава колишнє князівство перестало існувати як самостійна адміністративно-територіальна одиниця. Воно разом з половецькою землею увійшло в один з улусів Золотої Оди – Сарайську тьму. Міське життя в Переяславі занепадає, що підтверджується археологічними та писемними джерелами. Про нечисельність населення в Переяславі у цей час свідчить факт створення спільної переяславсько-сарайської єпархії в 1269 році. Культурні нашарування другої половини XIII – XV ст. мають малу потужність, а то й зовсім знищені інтенсивним будівництвом XVII – XX ст. Можливо в певний хронологічний період (XIII – XIV ст) населення було наскільки незначне, що не залишило після себе слідів матеріальної діяльності, до того ж рядова забудова була дерев'яною, в силу чого не збереглася.

В XV ст. на посаді фіксується незначних розмірів населений пункт, на основі якого виникає пізньосередньовічне місто, яке в подальшому своєму розвитку багато в чому базувалося на здобутках давньоруського періоду. У 1441 р. Переяслав увійшов до складу відновленого Київського удільного князівства, а згодом – до Київського воєводства. В 1482 р. місто зазнало спустошливого набігу татарських військ кримського хана Менглі-Гірея.

Планувальна система Переяслава XVI - XVIII по суті зберігала свою давньоруську основу. Територія дитинця залишалася найкраще укріпленою частиною міста. Тепер тут знаходився замок, який називався Верхнім містом, де стояли військові, продовольчі, ремісничі та культові об'єкти, розміщувались двори визначних людей. Посад, де концентрувалася найбільша кількість дворів козаків і міщан, отримав назву Нижнього міста. Отже, планувальна структура давньоруського Переяслава була досить вдало пристосована до пізньосередньовічного міста, не зазнавши істотних змін.

«Вписаність» у ландшафт давньоруського розпланування Переяслава просто не потребувала якихось перепланувань задля потреб пізньосередньовічного міста. Себто, поточні потреби цілком задовольнялися давнім планом.

Після укладання Люблінської унії 1569 р., Київське воєводство, а в його складі і Переяславське староство були включені до складу Речі Посполитої. Грамотою від 8 березня 1585 р. польський король Стефан Баторій подарував місто київському воєводі Василю-Костянтину Острозькому. Разом з грамотою на володіння місту було надано самоврядування – Магдебурзьке право та інші привілеї, зокрема, мешканці міста та околиць на 30 років звільнялися від усіх податків. Це значно активізувало приплив населення до міста.

Костянтин Острозький відбудовує фортифікаційні укріплення замку, використовуючи, як і його попередники, залишки старих земляних валів та ровів. На валах було зведено дерев'яні стіни, відновлено в'їзні ворота – Михайлівські (колишні Єпископські) на півдні та Спаські – на півночі, розчищено рів, що відділяв дитинець від посаду. У західній частині замку в 1586 р. Костянтином Острозьким була побудована дерев'яна Успенська церква, на місці церкви Успіння Божої Матері, побудованої в 1098 році Володимиром Мономахом. Протягом XVII ст. церква відігравала роль архітектурної домінанти.

Проводячи будівельні роботи, було пристосовано частково зруйновані домонгольські земляні укріплення до оборонних потреб – поновлено міські укріплення по лінії первинних земляних валу та рову. Земляні вали було підсипано, зверху укріплено дерев'яною стіною, розчищено рови, збудовано дерев'яні ворота. Археологічне вивчення земляних валів показало, що вони мають суцільну давньоруську основу, яка в свою чергу перекривається потужними досипками кінця XVI – XVIII ст. Положення і протяжність ровів відносно валів міста не змінилася з давньоруського часу. Одна смуга оточувала Верхнє місто з північного, північно-західного та східного боку, відділяючи його при цьому від прилеглої частини Нижнього міста. Інша смуга рову оперізувала міські укріплення в межиріччі р. Трубіж та р. Альта.

Поновлення міських укріплень 1585 року тягло за собою відбудову всіх п'яти воріт, які не втратили свого значення й тому підлягали відбудові. Плани міста та писемні документи XVII – XVIII ст. фіксують дві брами Верхнього міста (Михайлівську та Спаську) і три брами Нижнього міста (Київську, Гайшинську, Альтицьку). На місці кам'яних Єпископських воріт дитинця стояли Михайлівські ворота. Під час реконструкції оборонних укріплень міста в 1709 р. вони були повністю розібрані, на їх місці було споруджено земляний бастион, а невеликий прохід, що залишився, було перейменовано на Михайлівську хвіртку. Спаська брама знаходилась на місці літописних княжих воріт. Вона проіснувала від 1585 до 1797 р. – коли була ліквідована переяславська фортеця. На місці Кузнечих воріт розміщувалась Гайшинська брама. Київська брама локалізується на місці гіпотетичних Київських воріт давньоруського часу, а Альтицька – на місці давньоруських Альтицьких.

Укріплене місто, що займало вигідне стратегічне положення, приваблювало торговців, ремісників та інші верстви населення. Це відповідно сприяло розширенню його територіальних меж. У цей час було закладено підвалини містобудівельної структури міста XVII-XVIII ст., що складалося з п'яти частин: фортеці (Верхнього міста), посаду (Нижнього міста), Альтицького, Київського та Задовгомостянського передмість.

Монгольський розгром 1239 р., відсутність догляду протягом тривалого часу та господарська діяльність місцевих жителів знищили вцілілі рештки давньоруських споруд. У XVI – XVIII ст. в Переяславі здійснюється широке будівництво. Починаючи з 1586 року в Переяславі у Верхньому місті будується дерев'яна церква Успіння Богородиці над рештками одноапсидної каплички XII ст. На місці давньоруської Михайлівської церкви кінця XI ст. у першій половині XVII ст. будується нова одноіменна будівля. За клопотанням З. Корніловича 1711 р. розпочато будівництво кам'яної Михайлівської церкви, яка після пожежі 1734 р та ремонту 1750 р., існує й досі. Церква Воскресіння XVII – XVIII ст. стояла над рештками церкви першої половини XII ст.

Освячення церкви, що стала головним храмом переяславського полку реєстровців, відноситься до 1627 року.

Решта пізньосередньовічних храмів Переяслава: Покровська, Троїцька, Вознесенська, Миколаївська, Варваринська церкви були засновані вперше.

З другої половини XVII ст. Переяслав визначився не тільки як адміністративно-територіальний центр Лівобережної України, але й сформувався, як політичний осередок. Починаючи з кінця XVI по XVIII ст. відновлене місто поступово нарощує торгово-економічний потенціал, збільшується його населення, а відтак, і площа. В місті неодноразово проводились козацькі ради. Звичайно, що статус полкової столиці зумовив в Переяславі широкомасштабну розбудову. Передусім в цей період збільшується кількість житлових будинків та культових споруд. В останній чверті XVII ст. – першій половині XVIII ст відбулось широкомасштабне будівництво культових споруд в Переяславі. Так, якщо до 60-х рр. XVII ст. в місті згідно писемними джерелами існувало шість церков (Покровська, Успенська, Воскресінська, Преображенська, Троїцька та Миколаївська), то з цього часу і до першої половини XVIII ст. в місті додається ще чотири нових: Михайлівська, Вознесенська, Борисоглібська, Петро-Павлівська. Також взамін існуючих, але старих, зводяться дві нові споруди та ще дві відбудовуються на церковних згарищах. Храми були архітектурними домінантами Переяслава.

У XVII ст. через широке застосування артилерії на Лівобережній Україні починають використовувати нову фортифікаційну систему, яка передбачала спорудження додаткових земляних укріплень з рядами рavelінів та бастіонів. Подібні укріплення отримав і Переяслав. Захист фортеці забезпечували два бастіони – «розкати». Північну в'їзду браму, посилену невеликим бастіоном, від прямого артилерійського вогню захищав ravelін з ровом через який прокладено міст. Були споруджені рови перед міським валом на заході й півночі, а також перед валом замку на півночі в середині посаду. Замок мав двоє воріт – внутрішні та зовнішні. Перші – Преображенські або Спаські

з'єднували посад із замком, знаходилися всередині валу, де був малий бастион. Другі – виходили до Трубежу неподалік від Михайлівської церкви. На початку XVII ст. власником міста стає покатоличений український магнат Я. Острозький, а з 1620 р. – волинський воєвода Я. Заславський, у 1635 р. – Лукаш Жолкевський, староста переяславський, миргородський і канівський. Останній відкрив у Переяславі єзуїтський колегіум та збудував єзуїтський костюл, які в 1648 році були зруйновані під час визвольної війни. Переяслав у XVII ст. вважався головним козацьким містом на Лівобережній Україні, яке згодом, у 1648 р. стало полковим центром.

Історичний аналіз церковного будівництва кінця XVII – початку XVIII ст. засвідчує пік меценатської діяльності козацької старшини. В Переяславі до церковного Войця Сербін, Федір Лобода. Якщо Мазепа зафондував новий храм – Вознесенський (1695-1700 рр.), то Мирович виступив ініціатором спорудження лише нової цегляної будівлі Покровської церкви (1704-1709 рр.), що стала наступницею старої дерев'яної. Подібно до Мировича, відновили церкви на старих місцях Сербін – Троїцьку (Павло Алепський згадує назву даного храму ще в 1656 р.), а Лобода – Михайлівську (1743-1750 рр).

До 1701 р. територія фортеці підпорядковувалася виключно військовим. Згідно з «Рукописним списком Переяслава 1701 року» площа фортеці складала 700 сажнів. У ній було дві проїзні брами, 10 веж, вивід, 2 розкати, дерев'яна церква Успіння Богородиці, коло Михайлівських воріт – церква Архістратиґа Михаїла. А ще – приказна та дві камери, під нею казенний погріб, а в ньому грошовий скарб, 2 льохи, казенна комора, в якій зберігались гармати та порохіві припаси, 3 комори, в яких лежали сіль та полкові припаси, 11 комор хлібних. Неподалік від Спаських воріт – казенна комора, двір воєводи з господарськими будівлями, 6 хат караульних, 10 полкових, 3 колодязі. А також – кухлевий двір, медовий двір, на ньому будівлі, льодовня, 11 дворів начальних людей, 38 дворів рейтарських, 225 дворів ратних людей, 1 двір піддячий, 2 двори попівських, 2 двори шкільних.

Певні події, що відбулись в житті міста на початку XVIII ст., а саме: поновлення переяславської єпархії у 1702 р., розміщення резиденції єпископа на території міста, відкриття шкіряних мануфактур – вплинули на зростання кількісного складу населення, що зумовило відкриття нових церков. Будуються перші церкви на переяславських передмістях. Вперше дерев'яну Петро-Павлівську церкву Задовгомостянського форштату збудували 1734 р. Її засновником став війт Лаврентій Фомович. На території Заальтиччя також у цей час звели дерев'яну церкву в ім'я Бориса і Гліба.

Планування міста склалося в результаті тривалого історичного розвитку. Первинним ядром була давня фортеця-дитинець та передмістя. Залишки валів цитадельного дитинця вже майже втрачені. Лише друга смуга укріплень, яка захищала центр міста з півночі, ще збережена на деяких ділянках між вулицями Великою та Малою Підвальною і вздовж берега річки Трубіж зі сходу. Фортечні укріплення справили визначальний вплив на формування планувальної структури як центральної частини Переяслава, так і одного з його форштадтів. Простір для забудови в середині міста протягом XVII – XVIII ст. регламентувався валами, ровами і головними шляхами, які виходили з нього в трьох напрямках. Середмістя, три передмістя (Заальтиччя, Замостя, Забашта), хутори козацької старшини з XVII ст. і до поч. XX ст. склали разом із фортецею тогочасну переяславську міську агломерацію.

Конфігурація фортеці у XVII – XVIII ст. зовні регламентувалася відновленим на початку XVII ст. земляним валом та ровом, а всередині проїздом до воріт: Михайлівських на півдні та Спаських – на півночі. Остання реконструкція Переяславської фортеці відбулася наприкінці 30-х років XVIII ст. За проектом та під керівництвом відомого фортифікатора Д. Де Боскета у 1738-1741 рр. проводилися роботи з модернізації. Фортеця перетворилася на суто земляне укріплення бастионного типу. Відповідно до вимог нової європейської фортифікації, була підсилена не тільки ближня фортифікація фортеці, а й віддалений захист, що стало актуальним при застосуванні нарізної

артилерії. Згідно плану бастіони мали п'ятикутну форму, з фасадами та флангами.

Було поновлено всі малі бастіони і між ними ламаною лінією по валу Нижнього міста створили укріплення для з'єднання бастіонів – куртину. Площа військового «замковища» 700 сажень навколо по 2 аршина і 2 вешка. Архітектурною домінантою цитаделі потягом XVII ст. була споруда дерев'яної Успенської церкви. З 1701 року територія фортеці знаходилась у виключному розпорядженні військових, при цьому тут оселяється новопризначений єпископ, який засновує Михайлівський монастир. У 1743 – 1750 рр зводяться дві муровані споруди (церква та дзвіниця), дерев'яна церква з трапезною, дерев'яні хати-келії, цегляний льох, шпиталь. Потягом XVIII ст. в «замку» існує 8 квартальних забудов, які розміщувались між Успенською церквою та Михайлівським собором у формі неправильного прямокутника. Навколо церков, а також у східній частині фортеці залишався вільний простір до XIX ст.

З 60-х років XVIII ст. плани міст стають ще й містоформуєчими документами. Про це свідчать плани Переяслава 1772 та 1774 рр., у яких подаються проектні пропозиції щодо регулярного перепланування міського центру в межах замку, розміщення нових споруд, а разом з тим проект повної радикальної реконструкції замку (план 1774 р.).

Конфігурація та площа зафіксовані в 1775 – 1786 рр. на сторінках географічних описів Київського намісництва. На кінець XVIII ст. Переяслав мав завдовжки три версти і десять сажнів, а по всій окружності 9 верст та продовговату конфігурацію. В 1798 – 1800 рр місто мало площу 367 десятин, з кількістю житлових будинків 835. Протягом наступних десятиліть кількість населення швидко зростала. В 1835 році в місті проживало вже 8460 чоловік, наприкінці 1860-х рр. – майже 10 тис. чоловік.

У XVIII ст. життя міста зосереджувалося на території великої фортеці. Так само, як і територія цитаделі, середмістя було рівним плато округлої форми, оточеним земляним валом. До XIX ст. значну частину території у

південній частині займали фортифікаційні укріплення «замчища». В середмісті налічувалося 26 великих кварталів, які перетинались кривими вулицями і розміщувалися навколо двох великих майданів, попід валами і ровами. Найбільший майдан існував між Воскресенською церквою, Троїцькою церквою та Вознесенським монастирем, другий – між Спаською церквою, будинком магістрату, Покровською церквою. Утворення майданів зумовили напрямки головних виїздів з міста, де, відповідно, були брами: Київська, Спаська, Ковальська, Гайшинська. Головними архітектурними домінантами з XVII до поч. XIX ст. були п'ять парафіяльних церков (Покровська, Спаська, Миколаївська, Воскресенська, Троїцька) та ансамбль Вознесенського монастиря, комплекс якого своїми архітектурними формами впливав на композиційні рішення навколишніх забудов наступних років.

На північ від середмістя територію від валу до сучасної вулиці Ярмаркової займало Закиївобрамське передмістя, забудова якого складалася з 11 кварталів та вигону, через який проходив шлях на Київ і Чернігів. Тут на планування вплинули вали та цвинтар. Кwartали до 30-х років XX ст. мали видовжену форму неправильної конфігурації, вулиці – криволінійне трасування, яке повторювало лінію земляних укріплень. Вигонська, Кірасинська, Кладовищенська вулиці визначали північно-західний кордон Переяслава, далі на заході, простір замикав цвинтар. Через вигін пролягав шлях до Києва, майдан слугував для ярмаркової торгівлі. Територія між вигоном і Трубежем з XVII ст. була зайнята селітряними буртами, тому залишалась незаселеною до 50-х років XX ст.

Просторову організацію південного передмістя визначали виробничі підприємства та два магістральні шляхи: Київ – Золотоноша та шлях до Дніпра. Краєвид Заальтицького передмістя складали 22 житлові квартали, селітрянні бурти, цегельня та гребля з водяними млинами. Ахітектурною домінантою цього передмістя була Борисоглібська церква.

Забудова Задовгомостянського форштадту проводилася вздовж північно-східного плато лівого берега р. Трубіж. 30 кварталів утворювали дві

довгі паралельні вулиці. У східному і південному напрямках їх перетинали два магістральні шляхи – Яготинський і Ташанський. Характерні вигони, левади. Архітектурною домінантою тут з XVIII ст. слугувала церква Петра і Павла. Цей храм змінював місце розташування: спочатку він стояв біля мосту, вочевидь слугував своєрідним орієнтиром міста на під'їзді зі сходу, в 1795 храм зведено посеред вигону, де до XX ст. він мав домінуючі позиції серед одноповерхової забудови.

Від кінця XVIII ст., а надто – в XIX ст., містобудівна структура зазнає масштабних змін. Внаслідок поділу Польщі та входження Правобережної України до складу російської імперії переяславська фортеця втратила військове значення. У 1797 році гарнізон розформували, вали почали використовувати для добування селітри. Та попри втрату статусу полкової столиці, Переяслав залишався центром великого повіту, через місто пролягали важливі торгові шляхи. Переяслав вимагав містобудівних організуючих заходів. У 1805 році Мелевським була сформована квартальна забудова навколо будинків міської думи, поліцейського управління та міщанських житлових кварталів. Було сформовано перший прямокутний квартал та утворено сполучні вулиці: Монастирську, Преображенську, Велику Покровську, а також Торгову площу. На початку XIX ст. у місті впроваджується регулярне планування. Прокладаються прямі впорядковані вулиці з урахуванням існуючих монументальних споруд, які вдало вписалися в міський загальний архітектурний ансамбль.

В 1810 р. Олександр I, зважаючи на значущість міста в системі транспортних шляхів імперії і позиції єпархіального центру, затвердив план міста. Останній передбачав об'єднання середмістя з колишніми форштадтами за принципом прямокутного планування у вигляді системи взаємно перпендикулярних вулиць. Новий план легко накладався на історично складену безсистемно-квартальну планувальну систему, був суто геометричним, але повністю втіленим не був. Станом на 1810 р. власне

міською територією вважалось середмістя і колишнє замчище. Простір цих двох частин містив 10 з чвертю верст, а по площині обіймав 750 десятин.

В 1812 р. земляний вал «замчища» перейшов у приватну власність В. Кочубея. Звернені до центру міста вали були значно зруйновані заводчиками. Загалом, територія дитинця, яка протягом XVI – XVIII ст. використовувалась для потреб військових, до сер. XIX ст. залишалась незаселеною. За рішенням магістрату «Замок» віддали під заселення єврейським переселенцям, які почали прибувати до Переяслава після Третього поділу Польщі. Потягом XIX ст. забудову цитадельних валів формували євреї. Громада цього етносу принесла свої архітектурні традиції. З'явилися синагоги, щільно оточені житловими будинками. Забудова єврейських кварталів здійснювалася хаотично.

Масштабне формування квартальної мережі вулиць розпочалось в 1832 р., коли М.Г. Репніним був затверджений новий план, за яким забудова велася переважно на території середмістя за принципом прямокутного планування кварталів. Двом вулицям – Вознесенській (Б.Хмельницького) та Полтавській (Покровська) відведено роль головних планувальних осей. Їх проклали паралельно одна одній через всю центральну частину міста. Вулиця Вознесенська, отримала назву Головнотрактової і набула значення адміністративної, транспортної, торгівельної, житлової. Тут зосередилися найважливіші будинки соціально-громадського призначення: поштової станції, міської управи, повітового училища, друкарні, лікарні, аптеки, згодом – земства.

Композиційному різноманіттю сприяло утворення головних вулиць на місці стародавніх міських воріт та валів. У двох місцях оборонні вали посаду прорізували та засипали рови. Так були утворені вулиці-проїзди Кірасирська (М.Грушевського) та Монастирська, що з'єднали центр з Закиєвобрамським передмістям. Об'єднанню центру з «замком» сприяли аналогічні роботи на цитадельних валах, де були утворені вулиці Преображенська (Московська) та Візницька (В. Заболотного). Кірасирську та Монастирську зорієнтували на

верхівки Покровського та Вознесенського храмів, а Преображенську – на Успенську церкву. Високі барабани та силуети церков стали виконувати роль домінант одразу двох вулиць: Вознесенський собор для вулиць Центральної і Монастирської (Б.Хмельницького та Г.Сковороди); Покровський собор – для вулиць Центральної та Покровської; Троїцька церква – для вулиць Дворянської (Гімназійна) та Троїцької (Т. Шевченка); Воскресенська церква – для Центральної та Дворянської; Борисоглібська церква – для Старокиївської (Б.Хмельницького) та Каранської (Можайська). Важливу роль в містобудівному плануванні Переяслава відіграв Вознесенський монастир. Головний майдан середмістя слугував місцем для ярмаркової торгівлі. У XVIII – XIX ст. архієрейське подвір'я займало два квартали. Найголовнішими спорудами були: Вознесенський собор (1700 р.) дзвіниця (1776 р.) з Варваринською церквою (1782 р.) та колегіум (1753 р.), будинок єпископа з домовою церквою (XVIII ст.).

Внаслідок з'єднання Головнотрактової і Старокиївської вулиць було утворено важливу містобудівну вісь в регулярному плануванні міста – вул. Богдана Хмельницького. Домінантами головнотрактової вулиці першої половини XIX ст. були Троїцька, Преображенська, Вознесенська, Воскресенська, Покровська церкви. Головною містобудівною і композиційною віссю Київської вулиці була Борисоглібська церква, на місці якої у 1958 році було зведено Пам'ятник В.І. Леніну.

Протягом XVIII ст. були сформовані головні композиційні архітектурні акценти монастирського кварталу. Нерегулярний майдан набув рис прямокутника. Протягом XIX ст. монастирський комплекс набув класичного вигляду. У 1830 р. між Варваринською церквою та колегіумом вздовж майдану було побудовано шеренгу двоповерхових цегляних крамниць та мурованої огорожі; в 1877 році в кінці кварталу на одній вісі з колегіумом було споруджено двоповерховий цегляний будинок бурси, що став домінантом північного рогу площі, а в XX ст. – квартальної забудови нової вулиці. Монастирська забудова стала вирішальною за проектування архітектурного

вигляду площі в XIX ст. Згідно з новим планом 1860 р. головна міська площа була вирішена в формі прямокутника. Завдяки спорудженим посередині майдану цегляними крамницями, що постали паралельно до монастирських крамниць, вперше площа перед Вознесенським монастирем склала з його ансамблем єдине ціле. Місто отримало багатий центр, а низка крамниць утворили додаткову вулицю – Базарну (Мазепи).

В середині XIX ст. у центральній частині завершилось формування кварталів. Були випрямлені Набережна та Мала Набережна (Горького), що йшли попід Трубізькою ділянкою валу. Сформовані остаточно: Покровська, Центральна, Преображенська, Монастирська, Троїцька, Базарна, Діомидівська (8 Березня) вулиці. Нарізано нові: Бурсацька – від будинку бурси до Преображенської церкви; Дворянська – від Воскресенської церкви до підосви цитадельного валу; Поштова(Фабрична) – до валу.

Однак, перепланування майже не торкнулося району «Замчище». Хоча до цитадельного валу проклали вулиці Ярову, Річкову, Кріпосну, але їхнє трасування повністю було підкорене рисунку фортифікаційних укріплень, а також зумовлене хаотичним характером довільних єврейських забудов.

У Переяславі в 1864 році було створено земство, та земські установи підлягали офіційній владі губернатора.

У другій половині XIX ст. колишні передмістя були долучені до загальної площі Переяслава, і станом на 1880 р. її показник складає 5960 десятин 1058 квадратних сажнів. Лише історично складені основні шляхи у XIX стули розширені, впорядковані й отримали статус вулиць: Київська (Б. Хмельницького), Золотоніська (Літописна), Каранська (Можайська), Гостробока (Щорса), Оболонна, провулок Гострий, Круглогостробока (провулок Чапаєва), Кузнецька (Чапаєва), Альтицька, Мала Київська (Кірова), Поперечна й Кладовищенська (Миру). В «Заальтиччі» переважала одноповерхова забудова, помережана криволінійними вулицями. Лише на початку вулиці Каранської (Можайська), що вела до Дніпровської пристані,

була побудована цегляна двоповерхова будівля казенного винного складу, яка стала формуючим фактором новобудов ХХ ст.

Для Заальтиччя цвинтар на «Вітряній горі» та його дерев'яна Миколаївська церква (1865 р.) позначили південний кордон міста, своєрідним західним кордоном стала двоповерхова цегляна в'язниця (ХІХ ст). Далі розташовувались хутори: Бабачиха, Трубайлівка, Кірасирщина перша, які мали однорядну забудову. В 1874 році

Між 1874 – 1887 Задовгомостянський форштадт відокремився в окремий населений пункт – село Підварки, яке стало адміністративним центром Підварської волості, Переяславського повіту.

Були випрямлені й частково прорізані старі вулиці на території Закиєвобрамського передмістя, які подібно променям витікали з оборонних укріплень посаду в західному напрямку. Запроектовані й закладені між ними нові радіальні вулиці, які своєю структурою підкорилися ландшафтові оборонних укріплень, а утворена на околиці міста вулиця Вигонна (Шкільна) стала кільцевою і сполучила західне та південне передмістя.

Квадратна мережа квартальної забудови добре наклалась на структуру Задовгомостянського передмістя. З середини ХІХ ст. активно стала заселялася південна частина Підварок. Обабіч Яготинського (Новокиївське шосе) та Ташанського (Золотонізьке шосе) дозволили селитися євреям-крамарям, які сформували однорядну забудову.

В 1862 р. в місті було 10431 мешканців. В Переяславі працювало повітове училище на 75 учнів, в приходському училищі було 32 учні, в єврейському – 26, в жіночому пансіонаті Артемової – 36 учениць. В духовному училищі – 170 учнів. На Трубежі і затоці було два дерев'яних мости – перший довжиною 56 сажнів, другий – 33 сажні. На Альті довжина моста становила 16 сажнів. На початку ХХ ст. у місті проживало вже 15582 мешканців.

Розвиток забудови Переяслава на початку ХХ ст. проводився під дією економічних та технічних факторів. У Підварках утворилась нова виробнича зона. У 1902 р. побудовано вздовж Яготинського шляху цегляну будівлю

олійно-круподерного заводу. Зовнішній вигляд млина не вирізняється оригінальністю архітектурного вирішення, але своїм об'ємом споруда зайняла домінуюче положення серед одноповерхової забудови, й відповідно вплинула на характер забудов вулиці. В 1905 – 1906 рр. тут постають цегляні будівлі волості та земської школи. Їх фасади вирішені в стилі провінційного класицизму.

В цей час з'являється освітлення вулиць в центральній частині міста,, на базарній площі облаштовується артезіанська свердловина (1907 р.)

За офіційними даними на 1909 рік у місті нараховувалося 2115 житлових будівель, з яких лише 40 було мурованими або обкладеними цеглою. Кількаповерхових будинків було 14.

В центральній частині міста змін в структурному плані не відбувалося, хоча в 1904 – 1911 рр. з'являються цегляні будинки Земства (60-ті рр. XIX ст.), лікарні, банку, жіночої гімназії, споруджені по центральній вулиці переважно в стилі класицизму, гармонійно поєдналися з бароковими формами Вознесенського монастиря. Важливу роль між Покровською церквою та монастирською дзвіницею відіграв будинок жіночої гімназії (1905 р.), який знаходився на розі Центральної (Б.Хмельницького) та Спаської (Московської) вулиць. Таким чином будинок виконував роль з'єднувальної ланки в забудові двох кварталів. Нині це навчальний корпус ЗОШ I-III ступенів №2. Споруду переяславської гімназії М.М. Горденін вирішив зробити головним об'єктом в архітектурній композиції цілого кварталу, тому спланував її як наріжну будову на перетині центральних вулиць. Два архітектурні об'єми – північний і східний чолові фасади – автор вдало об'єднав з домінуючою середньою частиною зі зрізаним кутом і шатровою вежею, надавши у такий спосіб будівлі роль стильової з'єднувальної ланки в архітектурному вигляді ще двох сусідніх кварталів. В основу зовнішньої архітектури М.М. Горденін поклав композиційні прийоми та форми так званого цегляного стилю доби пізнього історизму. Відтак, масивні форми гімназії гармонійно поєдналися з класичним фасадом будинку Земства (60-ті рр. XIX ст.), розташованого навпроти по

Центральній вулиці та русько-візантійськими обрисами Успенської церкви (1896 р.), що візуально замикали інший квартал.

Упродовж усього періоду існування споруда не змінювала свого функціонального призначення, хоча будівля й зазнала втрат: відсутня вежа-шпиль над середнім об'ємом, віконні рами лучкової конструкції замінені на прямокутні. Проте сьогодні корпус колишньої жіночої гімназії по праву посідає одне з провідних місць в архітектурному портреті Переяслава як високохудожня типологічна споруда для навчальних закладів, суттєвий компонент історично сформованої забудови даної частини міста.

На початку ХХ ст. забудова в Переяславі ущільнюється в межах середмістя. По вулиці Дворянській будують Товариство Червоного Хреста (1901 р.) і чоловічу гімназію (1906 – 1908 рр.). Будинки поставили поруч один з одним, зафіксувавши червону лінію первісної квартальної забудови, в якій домінуюче місце зайняла будівля гімназії, збудована в стилі модерн.

Місцем розташування чоловічої гімназії визначили вулицю Дворянську (Гімназійна) в історичному середмісті. План Ф.М. Олтаржевського було втілено в життя у відкорегованому вигляді, та твір архітектора належить до кращих витворів архітектури стилю модерн. Споруда гімназії вирізняється оригінальним рішенням декору та форм. Прямокутна у плані, двоповерхова цегляна будівля звернена головним фасадом на схід, до червоної лінії вулиці Гімназійної (у 1907 р. вул. Дворянська) і домінує серед квартальної забудови. Протягом свого функціонування приміщення не зазнало суттєвих перебудов, тому корпус Переяславської міської гімназії має історико-архітектурну цінність як рідкісний зразок стилю модерн авторства відомого архітектора Ф.М. Олтаржевського.

Корінні зміни з планувальну структуру міста привнесла націоналізація земель в перші роки радянської влади. В смугу міста ввійшли конфісковані землі загальною площею – 662 десятини 441 квадратний сажень. У 1923 році площа міста становила 1796,97 десятин. С. Содомов з врахуванням прирізаних земель виконав новий план з експлікацією. В 1927 р. було завершено заходи з

націоналізації земель, і постановою Київського Окружного земельного відділу була остаточно затверджена нова земельна смуга Переяслава. Задовгомостянський форштадт отримав статус сільського поселення (с. Підварки).

У 30-40-х рр. ХХ ст. територіальні кордони міста змінилися в західному напрямку. Зоною компактної житлової забудови була обрана прилегла до цвинтаря територія, де утворилася вулиця Селянська (Л. Українки), та оборонні вали і рови. З'являються промислові підприємства нового типу: трикотажна фабрика, машино-тракторна станція, «Заготзерно», «Заготльон», «Заготхудоба». У 1939 р. був розроблений генеральний план реконструкції міста, відповідно до якого площа міської забудови у порівнянні з дореволюційною збільшувалась удвічі. Протягом наступних років було побудовано електростанцію, нові корпуси лікарні, дитячий садок, бавовняно-прядильну фабрику на 1000 робочих місць, збільшилася довжина забрукованих вулиць. На той час вже діяли педагогічне училище, агрошкола, кінотеатр, будинок культури, палац піонерів, дві міські та 12 профспілкових бібліотек, пошта, телеграф, маслозавод, хлібозавод. Було сплановано нові сквери, зокрема, на території колишньої Базарної площі було закладено міський парк.

Протягом 40-50-х рр. ХХ ст. планувальна схема міста залишалась незмінною.

В 1949 р. «Київоблпроект» було розроблено новий генплан міста Переяслава із врахуванням його історичності (архітектор Краснокутська). Планом уперше визначалося охоронне зонування історичної частини міста. Не дозволялося спорудження багатоповерхівок вищих за архітектурні доміанти монументальних культових пам'яток. Враховувалась існуюча мережа магістральних та другорядних вулиць, що давало можливість переключити транзитний рух головних напрямків в обхід центру міста. Проект передбачав розбудову міста на 20 тис. населення. Зоною промислової забудови була визначена північно-західна околиця міста. В районі «Солонців» планувалось

розмістити хлібозавод, молокозавод, завод продовольчих товарів, МТС, райоб'єднання сільгосптехніки. Ярмарковий майдан підлягав реконструкції.

Перебудови були пов'язані з композиційним рішенням нового громадського центру. Була перепланована прилегла до колишньої центральної торгової площі частина вулиці, реконструйовано старі вулиці. В 1947 р. торгіву площу було засаджено парком, а в 1949 р. здійснили перепоховання загиблих при Букрині воїнів. Було вирішено створити нову площу. Вигляд ансамблю сучасної площі формують будинки адміністрації, готелю, універмагу, архітектура яких підкорена естетиці класики.

У 1951 р. впорядковано Ярмаркову площу. Ділянку землі віддали під побудову середньої школи, яка була здана в експлуатацію в 1953 р.

На початку 1953 р. у зв'язку з підготовкою до святкування 300-річчя воз'єднання України з Росією затверджується генеральний план реконструкції та розвитку м. Переяслав-Хмельницький. Площа міста становила 637 га. Планувальна структура Переяслава зберігала старі риси, водночас набуваючи нових.

У ХХ ст. завершується формування архітектурного вигляду центральної частини міста. Тут розміщують адміністративні будинки, вузол зв'язку, крамниці, аптеки, банкові установи, шкільні заклади, швейну фабрику. В 1953 – 1954 рр. вулицю Б.Хмельницького розширюють і продовжують за рахунок головної вулиці Заальтиччя, зберігаючи роль транспортної комунікації. Житлова забудова ущільнюється, хоча планувальна схема зберігається. Деякі другорядні вулиці закривають, в інших місцях прорізають нові. Від 1955 до 1959 р. з вилучених ділянок спроектовано 12 нових вулиць та 13 провулків. Було встановлено нові норми розміру ділянок для забудов – шість соток на садибу.

У 1958 р. сталися зміни в адміністративно-територіальному устрої. До меж міста включили села Підварки, Бабачиху, Кірасирщину 1 «а», Кірасирщину 2 «а», Борисівку, Глібівку. Вулична мережа східного району – Підварок розвивалася в межах історично складеної забудови за прямокутною

планувальною схемою. За подібною схемою навколо промислових об'єктів затверджуються нові квартали житлових забудов масиву Солонці (12 нових вулиць).

Наприкінці 60-х рр. ХХ ст. за вулицею Богдана Хмельницького закріпилась роль громадського центру та головної транспортної артерії міста. Тут сформовано три площі: Привокзальна, Борисоглібська, Богдана Хмельницького.

Живим втіленням історії міста є пам'ятки архітектури. Враховуючи останнє рішення Держбуду УРСР від 5 серпня 1968 року Переяслав було включено в перелік міст, планування і забудова яких повинні проводитись з врахуванням пам'яток архітектури, прилеглого ландшафту, панорам та силуету, що сформувався.

Наприкінці 1960-х на початку 1970-х рр. здаються в експлуатацію плодоконсервний завод, швейна фабрика на 2,5 тис. працюючих, автовокзал, школа № 5, біологічні каналізаційні очисні споруди, приміщення райвідділу міліції, школа-інтернат, дитячий садок швейної фабрики, житлові будинки і гуртожитки. Розвиток промисловості зумовив відповідно приріст населення.

Будівництво Канівського водосховища сприяло виділенню місту додаткових територій. У 1969 р. прийнято рішення про переселення до міста Переяслава із затопленої частини жителів сіл Козинці, Андруші, Підсінне. Як результат – збільшилася міська смуга Переяслава. В зону міста були включені ще два сільських поселень: Карань і Трубайлівка. Місце під забудову було виділене на територіальних угіддях Бабачинської та Трубайлівської сільських рад. Головним формуючим фактором нового району забудов стали берег р. Альти та автотраса Київ – Черкаси. Зона нових забудов мають прямокутно-квартальні схеми незалежно від природнього рельєфу. Місто з'єдналося з селами забудовами. Відповідно постала необхідність розробки нового плану розвитку містобудівної структури Переяслава. В 1973 р. було створено генеральний план міста з перспективою до 1998 р. та розрахунку на кількість населення до 35 тис. осіб (архітектори І.Сінницький, В. Маєвська). Головною

концепцією визначено створення міста-музею, міста туризму. Замчище та середмістя прагли зробити рекреаційною зоною, а новим центром – південно-західну частину міста.

У 80-х рр. ХХ ст. відбуваються масштабні реконструкції Заальтиччя. Колишню Базарну площу впорядковують і утворюють ще одну – площу Леніна. Ширину проїжджої частини вулиці Б. Хмельницького збільшили вдвічі. На новій площі встановлено пам'ятник Леніну, навколо нього знесли одноповерхову забудову, багатоповерхівки поступово склали вигляд сучасного міста.

Взагалі з 60-х рр. ХХ ст. з'являються триповерхівки. Для збереження гармонійного архітектурного вигляду центральної частини міста було схвалено рішення про заборону будівництва багатоповерхівок в історичній зоні. Таким чином, житлові будинки, що перевищують п'ять поверхів, з'явилися у 1980-х рр. на території колишніх передмість. На початку 1990-х рр. багатоповерхівки в цих районах складають квартальну забудову.

Територіальні кордони міста в ХХ ст. змінювались в силу створення Канівського водосховища та Чорнобильської катастрофи.

Генеральний план забудови міста, затверджений у 1981 році, коригується, визначаються нові межі міста в зв'язку з будівництвом двох нових житлових мікрорайонів – Поліського та Борисівського. Масштабне розширення міста відбулось на північно-західній та східній околицях за рахунок земельного фонду радгоспу. З'єдналися колишні села, які в 1950-х рр. увійшли до міста адміністративно, але лише в 90-х рр. відбулося їх територіальне приєднання. В 1992 році проектним інститутом «Діпромiсто» скореговано генеральний план розбудови міста, яким передбачалося розміщення нових мікрорайонів для переселенців, а також уточнено нові межі міста. Згідно скорегованого генерального плану збудовано ряд об'єктів центральної районної лікарні. Побудовано комплекс середньої школи №7, дитячий садок, ряд об'єктів обслуговування населення та багатоповерхові житлові будинки мікрорайону Спаська Левада. На північно-західних околицях

міста забудова має регулярний характер: прямокутна мережа кварталів розташована між кар'єрами цегельні та заплавою Альти. Прямокутна мережа вулиць перетинається трьома діагональними магістралями, що з'єднують стародавні головні вулиці міста Б. Хмельницького та Ярмаркову, сполучаючи південну, західну, північну частини міста в обхід центру.

У східній частині міста, в Підварках, протягом 1990-х рр. під забудову нарізається 16 нових вулиць і межі міста підійшли до с. Чирське на сході. Загальна площа міста станом на 2006 р. складає 3152 га.

Тож , протягом XVII – XVIII ст. структура міста залежала головним чином від фортифікаційних планів військових інженерів та будівничої діяльності єпископів.

З XIX ст. забудова почала підпорядковуватись планувальним рішенням повітових землемірів. Було утворено мережу квартальних забудов, нових вулиць, перехресть, формування площ.

У XX ст. Переяслав набуває об'ємно-просторової структури єдиного міста з центральним ядром. Визначено новий масштаб забудови історичної частини.

Від 1953 року в Переяславі-Хмельницькому були оголошені пам'ятками архітектури кілька культових споруд XVIII ст., поступово список доповнила ще низка об'єктів житлового та господарського призначення.

РОЗДІЛ II.

АНАЛІЗ ІСНУЮЧОЇ АРХІТЕКТУРНО-МІСТОБУДІВНОЇ СИТУАЦІЇ

2.1. Аналіз існуючої планувальної структури

Центральна частина Переяслава-Хмельницького розташована на рівному рельєфі, на абсолютних відмітках 92,0-93,0 м і піднесена на 9-10 м над рівнем води річки Трубіж. Південно-західна частина міста, на відмітках 90-100 м, має ухил до заплав Трубежу та Альти. Східна частина – на природному плато, яке пасмом оточує басейн лівого берега Трубежу.

Планувальна структура міста склалася в результаті тривалого історичного розвитку. Важливу роль у її формуванні відіграли русла річок Трубіж та його притоки Альти, між заплавами яких сконцентрована основна забудова історичного середмістя. Значну історико-культурну цінність має і рядова забудова центральної частини Переяслава що склалась на протязі XIX - першої третини XX століть, саме вона утворює згадувану замкнутість внутрішніх просторів міста, багато в чому визначаючи своєрідність його історичного середовища. Найбільш ущільнену фронтальну забудову центральних вулиць поряд з 2-3-поверховими житловими будинками формує ряд громадських та промислових споруд.

Важливу роль у містобудівному плануванні міста відіграв Вознесенський монастир. Головний майдан середмістя, що знаходився поруч з монастирем, був місцем ярмаркової торгівлі. Протягом XIX ст. монастирський комплекс набув завершеного вигляду: у 1830 р. між Варваринською церквою та колегіумом уздовж майдану було побудовано монастирські двоповерхові цегляні крамниці та муровану огорожу, що замкнула квартал у цьому напрямку.

2.2. Архітектурно-художні особливості історичної забудови.

Система планування розвивалася як в південно-західному, так і в південно-східному напрямках /сучасні вулиці Покровська, Богдана Хмельницького, Михайла Грушевського, Шкільна/. Поширювалась забудова і в південному напрямку, вздовж сучасної вулиці Ярмаркової та Новокиївського шосе. У північному напрямку – вздовж вулиці Героїв Дніпра.

Дослідження історії формування міста Переяслав-Хмельницький сукупно із результатами натурних вишукувань, аналізом збереженої донині історичної забудови та планування дозволили виявити частину міської території, на якій зосереджено більшість цінних історико-архітектурних та культурних об'єктів. Забудова цієї території, наявні об'єкти культурної спадщини та збережене історичне планування, значною мірою визначає характер сучасного образу міста. Тож висвітлення особливостей існуючих донині об'єктів культурної спадщини дозволяє повною мірою виявити найбільш традиційні прийоми та засоби виразності, характерні для даного історичного міста загалом. Характер забудови Переяслова визначала дія цілого комплексу чинників, природно-кліматичні умови, характер будівельних матеріалів, національні традиції, адміністративний статус міста. Сукупна взаємодія цих факторів обумовила формування місцевої специфіки архітектурно-художнього образу та історико-містобудівного середовища міста. На протязі останньої чверті XIX ст. та на початку XX ст. сформувалась забудова вулиць і площ Переяслава яка і зараз визначає своєрідність архітектури його центральної частини. На цей час архітектурно-просторове середовище історичної частини міста визначають переважно малоповерхова нещільна забудова, змішана розпланувальна композиція і архітектурні домінанти.

2.3. Характеристика елементів історичного озеленення і благоустрою.

Містобудівний розвиток Переяслава-Хмельницького нерозривно пов'язаний з ландшафтними властивостями та особливостями території, на якій він розташований. Місто має своєрідний ландшафтний образ, що зумовлений специфічними рельєфними особливостями, які змінювалися під час історичного розвитку.

Місто розташовано у південно-східній частині Київської області, на р. Трубежі (лівий доплив р. Дніпра).

Переяслав складається з рівнинного та м'яко підвищеного ландшафту. Центральна частина міста розташована на рівному рельєфі, на абсолютних відмітках 92,0 – 93,0 м і піднесена на 9 – 10 м над рівнем води річки Трубіж. Саме підвищене плато було головною містобудівною платформою у розвитку міста, яке протягом всього часу існування Переяслава взаємодіяло з заплавами річок Трубіж та Альти. Південно-західна частина міста, на відмітках 90 – 100 м, має ухил до заплави Трубежу та Альти. Заплава річки Трубіж завширшки у середньому 300 – 400 м і заливається при великих повенях. Заплава Альти, завширшки 100 – 300 м. Місцевість, яка оточує місто, рівна, низинна, місцями заболочена. Східна частина міста розташована на природному плато, яке пасмом оточує басейн лівого берега Трубежу.

Від самих початків міста його об'ємно-просторову композицію визначали вододільні ландшафтно-містобудівні комплекси. Місто було сформоване за класичною для того часу мисовою схемою – в місці злиття Трубежа з Альтою. Давньоруський Переяслав виник і склався на правому березі річки Трубіж. Переяслав Княжої доби мав дводільну містобудівну структуру, що включала дитинець і окольне місто. Дитинець, оперезаний високими валами, розташовувався біля злиття Трубежа і Альти в найбільш природно захищеній частині міста. Вали окольного града простяглися вздовж Трубежа і Альти на сході і заході. З півночі з напольного боку місто захищали

вал і наповнений водою рів між долинами річок. Місцевість за ними, освоєна пізніше, має дуже спокійний рельєф і поступово підвищується у південно-західному напрямку. Середмістя було рівним плато округлої форми, оточеним земляним оборонним валом. Дитинець містився на стрілці мису при впадінні р. Альти в р. Трубіж. При побудові давньоруського дитинця було використано крутий схил лівого берега Альти. Оборонні вали дитинця значно підвищили берегові схили. З боку рівнинного плато дитинець від окольного града відділяв рів-перекоп. Окольне місто прилягало до дитинця з півночі. Перед північним фронтом валу окольного міста був рів шириною 10-12 м і глибиною до 8 м, що заповнювався водою з р. Трубежа, яка стікала в р. Альту. Структура міста Княжої доби була покладена в основу Переяславської фортеці, спорудженої у 1585 р. та реконструйованої у XVIII ст.

У XVII ст. місто лежало в межах старожитнього Переяслава, від якого успадкувало локацію на трикутному мисі біля впадіння річки Альти в Трубіж, а також дводільну систему укріплень: замок (верхнє місто) зайняв територію княжого дитинця, а уфортифіковане середмістя (нижнє місто) – колишнього окольного города. Річки біля фортеці були перегачені, завдяки чому утворився великий став, який посилював неприступність міста. Таким чином, простір для забудови міста протягом XVII – XVIII ст. регламентувався валами, ровами і головними шляхами, які виходили з нього у трьох напрямках.

2.4. Архітектурно-просторова композиція та пейзажно-видова структура історичного центру.

Головними архітектурними домінантами середмістя із XVII – до поч. XIX ст. були п'ять церков – Покровська, Спаська, Миколаївська, Воскресенська, Троїцька та ансамбль Вознесенського монастиря, що сформувався протягом XVIII ст. Архітектурною домінантою передмістя слугувала Борисоглібська церква.

На цей час архітектурно-просторове середовище історичної частини міста визначають переважно малоповерхова нещільна забудова, змішана розпланувальна композиція і архітектурні домінанти.

Давня частина міста зберегла своє природне оточення. Вона розташована в заплаві Трубежа, що охоплює її з двох боків і навесні перетворюється в широкий водний простір. Влітку це величезні широкі луки. З протилежного місту боку долина Трубежа обмежена крутими схилами високого лівого берега. Вони півколом на відстані до кілометра простяглись навпроти міста, близько підступаючи до нього з півдня видовженим мисом Татарської гірки. Ці схили обмежують широкий відкритий природний простір, на який було зорієнтовано місто, і з якого здійснюється видове розкриття історичного середмістя.

Залишки земляних валів дитинця пізнішої цитаделі вже майже втрачені. Візуально залишки оборонних валів дитинця простежуються у вигляді витягнутих підвищень, що піднімаються над рівнем землі в оточенні лише на кілька метрів. Земляні вали фортеці було частково знесено при переплануванні міста на початку XIX ст. Друга смуга укріплень, яка захищала центр міста з півночі, ще збережена на деяких ділянках між вулицями Великою та Малою Підвальною і вздовж берега р. Трубіж зі сходу.

Долина річки є основним відкритим простором, з якого оглядається давньоруська частина міста і Музей народної архітектури та побуту. Найкраще

видове розкриття історичного центру міста забезпечується з кромки високих схилів, що обмежують долину. Музей народної архітектури та побуту розташований навпроти і поблизу заповідної території міста. Протягом всього існування ці місцевості просторово і візуально були пов'язані між собою і утворювали єдиний культурний комплекс.

Надмірне неконтрольоване розповсюдження швидкоростучих дерев суттєво змінило образ історичної частини міста. Ще на початку ХХ ст. спостерігались лише окремі невеликі групи високих дерев. Основні споруди і архітектурні комплекси міста добре оглядались як в середині міста, так і ззовні. Численні невеликі сади не заважали сприйняттю споруд і орієнтації в просторі міста. Чіткими і безперервними були його просторова організація і зв'язок із зовнішніми просторами.

На цей час втрачений візуальний зв'язок між історичним середмістям та Татарською горою, де розташований Музей народної архітектури та побуту Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав». Малоцінні зелені насадження, що порушують цей зв'язок та заважають формуванню видів, потребують санації.

Для збереження характерних властивостей міського ландшафту, композиційно-видових особливостей і панорамних характеристик історичної частини міста доцільно встановити зону охоронюваного ландшафту.

РОЗДІЛ III. КОМПЛЕКСНА ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНА ОЦІНКА ТЕРИТОРІЇ.

3.1. Узагальнена оцінка культурної спадщини.

Переважає більшість пам'яток, що формують Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав», розташовані трьома компактними групами у межах історичного центру міста та його південно-східної околиці. По-перше – це територія стародавнього дитинця, де концентрується більшість пам'яток археології, пов'язані з історичним минулим Переяслава від давньоруських часів до пізнього середньовіччя. Друга група пам'яток розташована у межах квартальної забудови, що оточує центральну площу міста – Богдана Хмельницького (колишню Базарну), яка з початку XIX ст. переймає на себе роль центру тогочасного Переяслава. Окремо розташовуються пам'ятки народної архітектури Середньої Наддніпрянщини, які протягом 1960-70-х рр. були встановлені на території Музею народної архітектури та побуту, який знаходиться на південно-східній околиці міста в урочищі Гора.

У розділі представлені найвизначніші пам'ятки архітектури, історії, археології та монументального мистецтва розташовані у межах території заповідника та його охоронних зон.

Повний перелік пам'яток заповідника наведено у переліках пам'яток та об'єктів культурної спадщини, розташованих у межах території заповідника та його охоронних зон.

1. Пам'ятки архітектури та містобудування

Вознесеньський монастир

Формування комплексу започатковано 1695 р., коли коштом гетьмана І. Мазепи розпочато будівництво мурованого Вознесеньського собору

(освячений у 1700 р.). Протягом XVIII–XIX ст. на території монастиря знаходилась резиденція місцевого архієрея. У 1738 р. тут засновано Переяславський колегіум – середній навчальний заклад, який розмістився в дерев'яному корпусі. У 1748 р. пожежа знищила всі дерев'яні будівлі монастиря, після чого собор відбудовано, його фасади прикрашено ліпниною, а інші споруди зведено мурованими: у 1753-1757 рр. – колегіум, у 1770-1776 рр. – дзвіницю. У 1782 р. зі сходу до дзвіниці прибудовано Варваринську церкву (знищена в 1941-1943 рр.). У кінці XVIII – на початку XIX ст. на південь від собору зведено видовжений двоповерховий мурований корпус із колонною галереєю на південному фасаді, перший поверх якого був торговими рядами, другий – бурсою для семінаристів. Територія монастиря була оточена муром. У 1916 р. двоповерховий корпус згорів і був розібраний. Будівлі комплексу, які дуже потерпіли під час Другої світової війни, реставровані в 1954-1964 рр. Нині вони входять до складу Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав».

Комплекс розташований в історичному середмісті Переяслава з виходом на центральний майдан. Собор і дзвіниця є головними містобудівними домінантами в забудові й ландшафті, які візуально сприймаються навіть з протилежного берега Дніпра.

Донині збереглися собор, дзвіниця та колегіум. Ці споруди муровані з цегли на вапняному розчині, потиньковані и побілені. Дахи й бані укриті покрівельною сталлю по дерев'яних кроквах і кружалах.

Собор – хрещатий, дев'ятидільний, однобаневий. Західне рамено видовжене, прямокутне в плані, решта рамен – гранчасті. Приміщення між ними квадратні в плані, двоповерхові. Композицію ускладнюють два циліндричні об'єми обабіч західного рамена. Всі компартименти рівновисокі, підведені під єдиний карниз. Рамена увінчані тридільними фронтонами вишуканих барокових обрисів, приміщення між раменами – наметовими

дахами. Над середохрест'ям підноситься двоярусна барокова баня на високому восьмигранному підбаннику. Декор екстер'єру стриманий: форми собору акцентовано наріжними лопатками; вікна, розташовані у два яруси, мають півциркульні й лучкові перемички, облямовані наличниками й увінчані прямими, трикутними та лучковими сандриками. Чолові грані рамен декоровано горельєфною ліпниною з переважанням рослинних мотивів. Решта граней декорована нішами, в тому числі у формі квадрифоля, і солярними знаками.

Для інтер'єру пам'ятки характерна контамінація глибинно-осьового та центричного принципів організації простору. Рамена об'ємного хреста утворюють єдиний простір, відкритий до zenіту бані. Західне рамено перекрите циліндричним склепінням, інші – циліндричними склепіннями, що переходять у зімкнені. Приміщення, що знаходяться між раменами, відкриваються в центральний простір триярусними аркадами.

Вознесенський собор є типологічно унікальною, мистецьки неповторною пам'яткою Мазепиної доби – перехідного етапу від українського відродження до бароко.

Дзвіниця належить до типу надбрамних і стоїть на південний захід від собору, замикаючи перспективу кількох вулиць. Споруда – триярусна, увінчана високою двоярусною банею барокових обрисів на низькому підбаннику. У плані являє собою квадрат із угнутими гранями. Перший ярус рустований, арка проїзду прикрашена виразним бароковим порталом. Грані другого і третього ярусів прорізані арковими отворами для дзвонів, фланковані пучками півколон і пілястр тосканського (другий ярус) і композитного (третій ярус) ордерів. Яруси увінчують розкріповані багатообломні карнизи. Дзвіниця є вельми характерним зразком висотних споруд епохи пізнього бароко.

Колегіум збудований коштом переяславського єпископа І.Козловича. Дотепер вважалося, що у 1753 р. тут викладав піїтику видатний український філософ Г.Сковорода. З огляду на це тут сьогодні (з 1972 р.) розміщено Музей Г.Сковороди. Однак на час викладання філософа в Переяславському колегіумі припадає тільки початок будівництва мурованого корпусу. Отже навчання в 1753 р. відбувалося в якихось пристосованих приміщеннях, що не збереглися.

Будівля – прямокутна в плані, лінійної однорядної багатокамерної структури. Складається з чотирьох класних кімнат і трьох сіней. На поздовжньому фасаді, оберненому до собору, влаштовано три портали. Приміщення перекриті циліндричними склепіннями з розпалубками над вікнами.

Фасадний декор – у стилі бароко: стіни в метричному ряді членуються фільончастими пілястрами, віконними та дверними прорізами з лучковими перемичками. Стіни увінчує розкріпований повний антаблемент, фриз якого прикрашено рослинним орнаментом – бігунцем. Надвіконні ніші декоровані орнаментальними барельєфними вставками з рослинними мотивами, в яких переважає виноградна лоза. Акцентами фасаду є портали входів. Найскромніше вирішено центральний портал, який вів до молодших класів, і значно багатше – бічні, які вели до старших класів. Портали однакові за схемою – дверні прорізи фланковані пілястрами, поєднаними вгорі дугоподібним карнизом, вище від якого знаходиться орнаментальне панно. Над лівим порталом у картуш вкомпоновано малярський твір релігійного змісту, над правим – барельєфне зображення єпископських інсигній з монограмою єпископа І. Козловича. Вуличний фасад декоровано значно скромніше: площину стіни членують лише рустовані пілястри й аркові вікна. Будівлю увінчує високий вальмовий дах з переломом.

Вознесенський монастир у Переяславі-Хмельницькому – один із найвизначніших архітектурних ансамблів доби Гетьманщини. Як пам'ятка архітектури національного значення він має охоронний номер 49/1-3.

Церква св. Михайла та дзвіниця

Комплекс розташований на південній околиці історичного середмістя на мисі біля злиття річок Альти і Трубежа в межах дитинця княжих часів. Відіграє роль архітектурного акценту в забудові. Комплекс виник на місці єпископського мурованого п'ятинавового Михайлівського собору, збудованого 1089 р. і зруйнованого 1239 р. монголо-татарами (підмурки собору досліджували в 1949-1953 рр. М. Каргер та в 1967 р. М. Сікорський і В. Харламов).

Раніше вважалося, що мурована церква зведена коштом Переяславського козацького полку в 1648-1654 рр. (за іншими даними – в 1646-1666 рр.) на підмурках старожитнього Михайлівського собору і в 1734 р. потерпіла від пожежі. На сьогодні встановлена дата спорудження церкви 1743-1750 рр. У 1823 р. над навою було влаштовано дерев'яний восьмигранний верх із плескатою банею. Про первісне вінчання церкви відомостей бракує. Протягом ХІХ ст. втрачено фронти, які акцентували західний і східний фасади церкви, а дах зі щипцевого перероблено на вальмовий.

У 1745 р. на схід від церкви збудовано багатофункціональну муровану споруду, що об'єднала надбрамну дзвіницю і трапезну з келією. Дзвіницю вінчав верх наметових обрисів. У 1845 р. церкву з дзвіницею замалював Т.Шевченко, зафіксувавши форму вінчань церкви і дзвіниці. У 1860-х рр. дзвіниця була надбудована двоярусним дерев'яним четвериком, увінчаним сферичною банею з маківкою. Церква й дзвіниця зазнали значних руйнувань під час другої світової війни. Зокрема були втрачені дерев'яні надбудови ХІХст.: церковна баня й четверик дзвіниці. Обидві будівлі реставровані

протягом 1951-1953 рр. з відтворенням вінчання надбрамної дзвіниці на підставі малюнка Т. Шевченка 1845 р. При цьому церковна баня не була відновлена.

Михайлівська церква належить до типу зальних, безбаневих. Вона тридільна, з прямокутною навою і гранчастими притвором та вівтарем. Обабіч вівтаря розташовані прямокутні дяконник і жертovníк. Наву перекрито циліндричним склепінням з розпалубками над вікнами (висота – 8 м), притвор і вівтар – зімкненими склепіннями. Фасади декоровані стримано, у перехідних стильових формах від відродження до бароко. Стіни членуються пілястрами й увінчуються повним антаблементом з профільованим розкріпованим карнизом великого виносу і фризом з поліхромних керамічних розеток. Прямокутні вікна облямовані тягненими наличниками й увінчані трикутними та лучковими сандриками, тимпани яких заповнені горельєфною ліпниною з рослинними мотивами, маскаронами й пугті.

Інтер'єр облаштовано на засадах глибинно-осьового розкриття простору. Фрагментарно зберігся монументальний живопис XVIII-XIX ст.

Стіни пам'ятки потиньковані й побілені; дах – вальмовий, укритий покрівельною сталлю по дерев'яних кроквах.

Надбрамна дзвіниця - прямокутний одноповерховий корпус, над проїзною аркою якого височить четверик власне дзвіниці з великим арковим вирізом у кожній грані. Четверик увінчується верхом наметових обрисів із ковніром і маківкою. Приміщення перекриті коробовими склепіннями з розпалубками над вікнами. Декор фасадів дуже стриманий: застосовано пілястри, карнизи, віконні ніші. Дах – щипцевий, укритий покрівельною сталлю по дерев'яних кроквах.

У типологічному відношенні обидві споруди є унікальними як маргінальні типи й не мають прямих аналогів в українській архітектурі. Як пам'ятки архітектури національного значення вони мають охоронний номер 50.

Борисоглібська церква, збудована у 1839 р., розташована в передмісті біля цвинтаря. Вона цегляна, потинькована, тринефна, однобанна з прямокутними в плані пастофоріями. Має хрещаті обриси плану. Перекрита склепіннями й увінчана сферичною банею на високому циліндричному підбаннику. З заходу над притвором споруджено високу двоярусну дзвіницю, верхній ярус якої – чотириколонні портики тосканського ордеру, відкриті на чотири боки. Дзвіниця завершена шпилем. У цілому пам'ятка витримана в стилістиці класицизму. У 1977-1988 рр. проведено реставраційні роботи.

Форми споруди суворі і лаконічні. Вона представляє значний інтерес як зразок пізнього класицизму з рисами провінційної архітектури.

Земляні укріплення дитинця та міста, XI-XII ст.

Дитинець розташований біля впадіння р. Альти в р. Трубіж. Частина його укріплень збереглася (досліджена Б.О.Рибаковим і П.О.Раппопортом). Основу вала складала дубові зруби-городні, що заповнювалися землею. Ззовні їх обкладали цеглою-сирцем та дерном, що збільшувало крутизну вала і зміцнювало його. Висота вала сягала 17-18 м, ширина - 18 м. На гребені вала стояли дерев'яні стіни.

Окольне місто розташоване північніше за дитинець. Близько 3 км його валів (збереглося біля 1500 м) простяглися від сучасної вул. Ярової вздовж вул. Горького до садиби будинку інвалідів, вздовж вул. Великої Підвальної до р. Альти і над берегом – до валів дитинця. Їх конструкція аналогічна конструкції валів дитинця. У північно-західній частині валів виявлена сирцеве мурування, в інших місцях в товщі валів простежуються залишки дерев'яних конструкцій.

Перед північним валом окольного міста знаходився глибокий рів (ширина 10-12, глибина 7-8 м), що заповнюється водою з р. Трубежа та стікала по цьому рову вр. Альту.

Втрачений об'єкт архітектурної спадщини

Покровська церква. Мурована церква збудована коштом переяславського полковника І.Мировича в 1704-1709 роках за зразком Успенського собору Дівочого монастиря в Глухові 1687 року. За розпланувально-просторовою типологією церква унікальна для України.

Вона тридільна, трибанна, з прямокутною навою, гранчастими бабинцем і вівтарем; до нави з півночі й півдня прилягають рівновисокі їй прямокутні в плані компартименти, а до вівтаря – трохи нижчі напівциліндричні дияконник і жертovníк. Завдяки такій композиції церква в цілому є хрещатою, семидільною, трибанною. З західного боку був низенький притвор.

Церква дуже висока, стрімких пропорцій. Її архітектурне вирішення – в стильових формах мазепинського етапу українського відродження: стіни активно членують пілястри, увінчує розкрепований карниз; восьмерики трьох бань вінчалися грушовидними верхами, які були перероблені на плескаті бані у 1840-х роках; причілки північного й південного рамен вінчали скупо декоровані фронти. Вікна були високими, витягнутих пропорцій, облямовувались простими наличниками. Фасади декорувалися також нішами і вікнами хрестоподібної форми. Покровську церкву замалював (з реконструкцією первісних бань) Т.Шевченко.

Церква знищена в 1936-1937 роках. У 1961-1963 роках архітектор А.Максимов опрацював проект відтворення цієї унікальної пам'ятки.

2. Пам'ятки історії та монументального мистецтва

Будинок лікаря А.О. Козачковського, в якому в 1845, 1859 рр. жив поет Т. Шевченко. У 1845 р. в цьому будинку в ніч на 25 грудня 1845 р. поетом було написано вірш Заповіт. Сьогодні у будинку розміщується музей Заповіту Т.Г. Шевченка. У 1954 р. на будинку встановлено меморіальну дошку на відзнаку про перебування у ньому Т. Шевченка, а біля будинку – пам'ятник поетові (ск. А. Олійник, арх. М. Вронський).

Місце, де у 1654 р. відбулася Переяславська рада. У 1954 р. на відзнаку 300-річчя історичної події тут було встановлено пам'ятний знак (арх. І. Шмольсон), згодом, у 1970 р., на ньому встановлено барельєф (ск. І. Кавалерідзе). В 1982 р., у північній частині площі Переяславської ради зведено пам'ятник «Навіки разом» (ск. Б. Климушко, Є. Горбань, арх. Н. Фещенко).

Монумент на честь 300-річчя возз'єднання України з Росією

(ск. В. Вінайкін, В. Гречаник, П. Кальницький, арх. В. Гнездилов) встановлений у 1961 р. на центральній площі міста – Богдана Хмельницького.

Братська могила радянських воїнів, загиблих у 1943 р. під час форсування Дніпра на Букринському плацдармі. Могили Героїв Радянського Союзу Г.Я. Андрущенко, Г.Ш. Балаяна, А.Л. Каплунові, А.К. Мірошніченка, М.В. Онучина, В.М. Орлова, Д.І. Пескова, П.К. Песклова, М.Т. Тумашкіна, генерал-майора М.М. Іванівського. Перепоховані у 1949 р. у центральному парку міста – Ленінського Комсомолу. У 1953 р. на братській могилі встановлений пам'ятник.

3. Пам'ятки археології

Залишки Михайлівського собору (1089 р.)

Михайлівський собор було побудовано у 80-ті роки XI ст. з ініціативи єпископа Єфрема. Він був архітектурною домінантою єпископського двору. З писемних джерел відомо, що 1124 р. церква постраждала від землетрусу, проте пошкодження були незначні і храм незабаром було відновлено. Наслідки землетрусу 1230 р. виявилися більш відчутними. Літописець пише: «В Переяславлі Руском церкві святая Михаїла каменная рассѣдєся на двое и паде перевод с кровлею: 3-х комарь и потроша иконы и паникадила свѣчми и свѣтилна» (ПСРЛ - Т.1., Стб. 454). Храм було відновлено, але ненадовго: 1237 р., під час штурму Переяслава монголо-татарами, собор був зруйнований.

Руїни церкви простояли до середини XVII ст., коли на цьому місці переяславський полковник Федір Лобода спорудив дерев'яну церкву. Сучасна мурована будівля Михайлівської церкви була зведена близько 1749 р.

Розкопки давньоруського храму провадилися у 1949 та 1952 – 1954 рр. Археологічною експедицією під керівництвом М.К. Каргера було відкрито фундаменти, нижню частину стін, складено план будівлі. Пізніше пам'ятку досліджували Ю. Асєєв та В. Харламов.

Михайлівський собор мав досить значні розміри; його довжина становила 33 м, ширина – близько 25,6 у східній та 27 м у західній частині. Храм мав своєрідне планування; він був одноапсидним, п'ятинефним (бокові нефи та нартекс відділялись від центрального простору стінами і з'єднувались з ним широкими аркадами). Купол спирався на чотири стовпи; діаметр підкупольного простору церкви не перевищував 6 м (альбом ілюстрацій та фотофіксацій, кн.2, ч. 1, іл. 31, 32).

Фундамент храму був неглибокий (1,2 – 1,75 м), складений з крупних валунів (що є імовірною причиною неміцності споруди). Стіни складено у

змішаній техніці, коли цегляне мурування чергувалося з рядом необробленого каменю. Потужність стін становила 1,15 – 1, 2 м. На окремих ділянках внутрішньої поверхні збереглася давня штукатурка з розписами; також виявлено залишки мозаїки.

До південно-східної стіни собору прилягав комплекс усипалень. Очевидно, його було збудовано протягом кінця XI – першої половини XII ст. Як свідчать літописи, Михайлівський собор став місцем поховання князів Святослава Володимировича, Андрія Володимировича Доброго, Володимира Глібовича, Ростислава Юрійовича, Ярослава Мстиславовича Красного.

На сьогоднішній день усипальниці не збереглися. Частина давньоруського храму знаходиться під фундаментами пізніше збудованого Михайлівського собору, частина зруйнована. Над залишками фундаментів північно-західною частини пам'ятки споруджено Музей архітектури часів Київської Русі.

Залишки Єпископської брами (XIст.) Розташована на дитинці Єпископська брама була парадним в'їздом до резиденції переяславського єпископа (альбом ілюстрацій та фотофіксацій, кн.2, ч. 1, іл. 35). Збудовані вони були, вочевидь, як і багато інших пам'яток на дитинці, з ініціативи єпископа Єфрема. У літописи вони згадуються у статті 1089 (1090) р.; там же перераховано частини цього комплексу: власне ворота, надбрамну церкву та кам'яну стіну.

Археологічні розкопки показали, що між двох паралельних стін, складених з плінфи та каменю, знаходився проїзд шириною до 4-х метрів. Він був вимощений крупними неправильної форми каменями, трохи підтесаними згори. На час розкопок стіни воріт збереглися на висоту до 2-ох м; вони були розчленовані пілонами, на які спиралися арки склепіння проїзду. Припускається, що до згаданої у літописі надбрамної церкви св. Федора підіймалися двомаршовими сходами, відкритими у прямокутній (6,2x4,4 м)

вежі, що прилягала до брами з внутрішнього боку земляного валу (у ході археологічних досліджень було розчищено три сходинки). На захід від вежі йшла кам'яна стіна 1,2 м завтовшки, що простежувалась на відстань близько 10 м. Вочевидь, вона відділяла єпископський двір від князівської частини дитинцю і може бути співвіднесена з «градом камен», відомим з письмових джерел.

У пізніші часи на місці Єпископської брами згадуються Михайлівські ворота. Останні поступово втратили своє стратегічне значення; під час реконструкції укріплень Переяслава у 1709 р. були розібрані і на цьому місці було зведено бастіон.

На сьогодні частина брами, очевидно, була зруйнована під час спорудження будинку.

Залишки єпископського палацу (кінець XIст.). Монументальна кам'яна споруда, датована кінцем XIст., відома на території єпископської частини дитинця, на відстані 50 м на північний захід від Михайлівського собору; західна стіна будинку майже притул підходить до валу. Споруда є прямокутною, двокамерною; розмірами 18,2 x 11 м. Будівельна техніка є типовою для переяславського зодчества кінця XI ст.¹², зокрема має аналогії тій, що використовувалася під час будівництва Єпископської брами, Михайлівського собору тощо. Фундаменти склалися з кам'яних блоків з нерегулярними рядами плінфи на розчині з цем'янкою. Камінь місцевого походження; плінфа переважно двох розмірів: 22 x 33 та 25 x 18 см при товщині 3 – 5 см.

Археологічні знахідки свідчать про надзвичайне багатство та пишноту споруди. Відомо, що підлога була вкрита шиферними плитами, інкрустованими мозаїкою. Виявлено численні уламки архітектурних деталей з

мармуру: капітелей, колон, карнизів, кубиків з настінних мозаїк. Окрім того, під час розкопок було відкрито численні фрагменти черепиці покрівлі, скляні віконниці, уламки керамічних водогінних труб.

Очевидно, що дана споруда є громадською, проте визначення її функцій на сьогодні є дискусійним. Ю. Асєєв, М. Сікорський та Р.Юра, безпосередні дослідники будівлі, інтерпретували її як Єпископський палац¹³. (саме під цією назвою пам'ятка і увійшла в літературу). Натомість П. Раппопорт та Н. Корінний дотримуються думки, що дана споруда є залишками лазні, збудованої у 1089 р. єпископом Єфремом¹⁴.

Пам'ятка знаходиться на території приватної садиби. Поверхня задернована.

Залишки Андріївської церкви (1089 р.). Церква св. Андрія була зведена разом з іншими будівлями 1089 – 1090 р. за розпорядженням митрополита Єфрема. Вона розташована за 40 м на північ від Єпископської брами та за 70 – 80 м на північний схід від Михайлівського храму. Вона розташовувалась вже за межами Єпископського двору, тому, вочевидь, була невеликим парафіяльним храмом.

Залишки церкви були розкопані у 1956 р. археологічною експедицією під керівництвом М. Каргера. Фундаменти будівлі були частково зруйновані, але все ж підстави для висновку, що це був невеликий безстовпний храм з трьома апсидами і галереями. Розміри будівлі були 16,7 x 14,2 м.

На сьогоднішній день територія, де були виявлені залишки церкви, є не забудованою. Поверхня задернована.

Залишки однефного мініатюрного храму на дитинці (XIст.)

Залишки невеликої безіменної однефної безстовпної церкви з притвором виявлено на північ від Михайлівського собору. Церква датується XIст. На

думку Н. Корінного, вона була частиною єпископського граду; О.Колибенко висловив припущення, що церква вже знаходилася у дворі впливового Переяславського боярина Ратибора.

Розміри храму (без притвору) становили приблизно 15,8 x 10,5 м.; фундаменти були складені з валунів на розчині з цем'янкою. Під час розкопок були виявлені залишки штукатурки з фрагментами фрескового розпису. Підлога будівлі була викладена керамічними глазурованими плитками. На кутах споруди відкриті пласкі лопатки.

Пам'ятка знаходиться на території приватної садиби. Поверхня задернована.

Залишки майстерні для виробництва скла (XIст.). Залишки склоробної майстерні були відкриті М. Сікорським під час розкопок 1975 р.

Будівля була круглою у плані, як і багато інших споруд XI ст. мурована з бутового каменю і плінфи. Залишки стін, що збереглися, мали товщину до 1 м. Подекуди вони потріскалися від значної температури та залиті зсередини смальтою жовтого, зеленого та червоного кольорів. Вочевидь, майстерня існувала безперервно протягом тривалого часу. Вона була частиною виробничого комплексу, який, окрім власне майстерні, входили складське приміщення, підсобні споруди – ями з поташем, дерев'яним вугіллям, ями для відходів тощо.

Пам'ятка знаходиться на території приватної садиби та частково вулиці. Поверхня задернована.

Залишки мініатюрного храму-каплиці (XII ст.). Невелика безстовпова церква знаходиться під підлогою сучасної Успенської церкви. Споруджена вона була у XIIст. (О. Колибенко припускає, що замовником

будівництва міг стати князь Ярополк Володимирович). Вочевидь, у давньоруський час вона використовувалася як князівська каплиця. У другій половині XVIст. залишки цього мініатюрного храму були помилково співвіднесені з відомою з літописів Успенською церквою, тому дерев'яна гарнізонна церква, споруджена на цьому місці з наказу князя К. Острозького, була присвячена саме Успінню Пресвятої Богородиці. Повторне відкриття руїн давньоруської пам'ятки сталося 1888 року під час спорудження вже нової, мурованої церкви.

Згідно з даними археологічних розкопок, це була однефна споруда з півокруглою апсидою. Довжина церкви становить 9,8 м., ширина – 6,8 м. внутрішній простір є квадратним, зі стороною 4,75 м. На зовнішніх стінах храму були пілястри з напівколонами. Цегляна кладка виконана у рівношаровій техніці. Цей факт, а також особливості профілювання пілястр, дозволили М. Каргеру визначити дату зведення споруди не раніше середини XIIст.

Залишки церкви Володимира Мономаха (церква Богородиці на Княжому дворі) (XIст.). Фундаменти церкви було археологічно досліджено у 1958 р. Довжина споруди коливалася в межах 19 – 20 м, ширина становила 12 м. На думку низки дослідників церква була тринефною, чотиристовпною. Її підкупольний простір мав розміри 6,5 x 4 м. Із зовнішнього боку будівлі відкриті пласкі лопатки. Фундамент складений з брил пісковика на розчині цем'янки. Цегляне мурування типово для будівель дитинця Переяслава. Посвячення церкви невідоме. Ю. Асєєв та М. Брайчевський прийшли до висновків, що це є залишки церкви Богородиці, яку, згідно з літописними даними, було зведено Володимиром Мономахом на дитинці у 1098 р.¹⁵ Не погоджується з цією думкою П. Раппопорт, звертаючи увагу на незначні розміри та на скромність декору храму¹⁶.

На сьогодні територія пам'ятки задернована; самі залишки церкви знаходяться в межах сучасної пл. Переяславської Ради.

Залишки церкви-усипальні (Спаської) (кін. XIст.). Церква-усипальниця (Спаська) була розташована в межах окольного граду Переяслава. Залишки її були розкопані у 1953 р. експедицією під керівництвом М.К. Каргера. Храм датується другою половиною XIст. Достеменно назва його не відома; Спаським він вважається на тій підставі, що на цьому місці існувала дерев'яна церква відповідного посвячення.

Церква-усипальниця була невеликою: близько 15,3 м в довжину та 8,1 м. у ширину. Внутрішній простір становив 6,4х6,4 м. Храм був одноапсидним, двохстовпним; із західного боку до нього було прибудовано притвор. Портالي розміщувалися по центру північної та західної стін. Фундамент, закладений на глибину 1,15 – 1,25 м., мурований з каміння, валунів та битої цегли. У нижній частині вони покладені «насухо», зверху – залиті розчином вапна з домішкою цем'янки. Стіни та стовпи церкви збереглися на висоту 0,7 – 1,5 м.; вони були зведені у техніці «змішаного мурування» на розчині вапна з додаванням битої цегли. На окремих ділянках поверхонь стін збереглися фрагменти штукатурки з фресковим розписом та графіті. Підлога храму була викладена керамічними полив'яними плитками зеленого, жовтого та бронзового кольорів.

У церкві було розкрито 10 поховань, зокрема три з них знаходилися у південній частині храму, ще одне у північно-західному куті, три у притворі та три ззовні біля північної стіни. Поховання здійснені у цегляних склепах, шиферних саркофагах та ґрунтових могилах. З огляду на те, що під час розкопок зафіксовано потужний шар попелу і вугілля, перекритий руїнами склепінь, припускається, що церква загинула під час пожежі.

На сьогодні над залишками церкви зведено павільйон та створено Археологічний музей у складі заповідника.

Залишки Воскресенської церкви (XIIст.). Залишки Воскресенської церкви було відкрито і досліджено у 1953 р. археологічною експедицією під керівництвом М. Каргера.

Довжина храму становить 24,2 м, ширина – 14,3 м (при товщині стін 1,2 м). Церква була тринефною шестистовпною з трьома апсидами зі східного боку. Розмір підкупольного простору – 4,1х4,5 м. Споруда мала три портали (у західній, північній та південній стінах). У західній частині храму розміщувалися палаті-хори (у західній стіні збереглася основа сходів до них). Також у західній частині розташовано п'ять ніш-аркосоліїв, призначених для поховань.

Фундаменти будівлі закладені на глибину 1,12 – 1,17 м; вони збудовані з каміння на розчині вапна з домішкою цем'янки. Стіни і стовпи збереглися на висоту 1 м над рівнем підлоги; зведені вони у техніці рівношарового мурування на розчині вапна з домішкою цем'янки без використання «утоплених» рядів цегли. Збереглися фрагменти фрескового розпису внутрішніх поверхонь церкви. Підлога була викладена керамічними полив'яними плитками зеленого, жовтого та коричневого кольорів.

На думку М. Каргера, Воскресенська церква була монастирським собором, а також правила за усипальницю.

На сьогодні на давньоруському фундаменті зведено нову церкву. Храм було передано у користування релігійній громаді.

Оборонні споруди міста Переяслава, як показали археологічні дослідження, мають давньоруську основу; усі фортифікаційні роботи, що здійснювалися у пізніші роки, передбачали лише пристосування існуючих укріплень до нових потреб і вимог.

Оборонними валами було спочатку оточено дитинець; на думку Н.Н. Корінного, оборонні укріплення посаду були споруджені пізніше, близько 1140 р.¹⁷ Давньоруські вали, як випливає з археологічних розкопок, мали складну конструкцію. Дубові зруби довжиною до 3,7 м розміщувалися по 3 – 4 впоперек валу і заповнювались землею. Ззовні тіло валу складали з сирцевої цегли. Для тогочасних валів було характерним ступінчата тильна частина (робилося з метою закріплення схилу та підйому на його гребінь), а також наявність у кількох місцях берми – горизонтальної площадки, яка захищала стінку рову від зсуву під тиском прилеглої частини валу¹⁸. Над валами зводили дерев'яні стіни з заборонами та баштами.

Поновлення укріплень було здійснено у 1585 р. князем К. Острозьким. Свідченням цих робіт можуть бути знахідки товстих зубових колод, забитих у лицьову частину валу, перед сирцевою кладкою (О. Юрченко інтерпретує їх як залишки частоколу). Під час розкопок П.О. Раппопортом залишків бастіону XVIIIст., було виявлено прошарки, що, імовірно, належали ронделю – округлому виступу, на якому у XVIIст. була зведена дерев'яна башта.

Під час фортифікаційних робіт 1709 р. та ремонтних робіт у 1734 – 1738 рр. рови було значно розширено, зведено бастіони; ступінчастість схилів валів зменшено (а навпроти бастіонів вона взагалі була замінена пологими спусками – апарелями).

Поселення багатощарове (XVII-XV ст. до н.е., III-IVст., XII-XIII ст.).

На території Музею народної архітектури та побуту та прилеглих дачних ділянок розташоване багатощарове поселення. Воно займає південний та західний схил мису в урочищі Татарське (Гора).

Нижній шар є залишками поселення епохи бронзи. Воно розташоване у південній та південно-східній частині мису. Поселення черняхівської археологічної культури обіймало західну та південну частини мису. Могильник цього часу знаходиться на північний схід від цього поселення, на підвищенні (в районі сучасної В'юнищицької церкви), де розкопано чотири поховання. Невелике давньоруське поселення, розмірами приблизно 300x80 м, знаходиться у західній частині мису. З огляду на те, що зазначене поселення займало стратегічну позицію (підвищення поблизу давнього шляху), є підстави співвіднести його з відомим з літописів „Красним двором” князя Всеволода Ярославовича.

Курган «Хрест» (поч. Ітис. до н.е.) розташований недалеко від головного входу до Музею народної архітектури та побуту. Свою назву – «Хрест», він отримав завдяки великому козацькому хресту на його вершині.

Курган було розкопано 1966 р. експедицією Переяслав-Хмельницького історичного музею під керівництвом А. Савчука. Висота насипу над похованим ґрунтом становить 2 м; діаметр – до 50 м. Поховальна яма була введена у материк на глибину 2,7 м від стародавньої поверхні. В ній були знайдені кістяк померлого, кістки тварини, прясло, дерев'яні залишки від труни та перекриття. Поховання датується початком Ітис. до н.е.

3.2. Історико-культурні заповідники, історико-культурні заповідні території, об'єкти природно-заповідного фонду.

Положенням про Переяслав-Хмельницький державний історико-культурний заповідник, затвердженим рішенням виконкому Київської обласної ради народних депутатів від 24.12.1979 № 599 межі заповідника визначалися наступним чином: північна та східна – по існуючим на той час межах міста, на півдні – уздовж Змієвих валів з охоронною зоною від с.

Первомайське до рукава Канівського водосховища, південно-західна уздовж лівого берега Канівського водосховища до насосної станції на р. Трубіж, далі – уздовж об'їзної дороги Канів-Золотоноша, західна – по існуючим межах міста, охоплюючи територію Борисового поля. Відповідно, загальна площа території заповідника становила 3954 га.

Враховуючи сучасну містобудівну ситуацію та результати проведеної співробітниками НДІ пам'яткоохоронних досліджень у липні-серпні 2010 р. інвентаризації об'єктів культурної спадщини Переяслава-Хмельницького авторами пропонується визначити **територію заповідника** у межах наступних ділянок з найвищою концентрацією об'єктів культурної спадщини, розташованих в історичному центрі міста та на його південно-східній околиці:

Перша ділянка включає територію комплексу пам'яток Вознесенського монастиря.

Ділянка визначається в історичних межах території Вознесенського монастиря: для перспективного розвитку туристичної інфраструктури заповідника пропонується включити до її складу також прилеглу територію колишнього військового містечка.

Друга ділянка включає територію комплексу пам'яток Михайлівського монастиря.

Третя ділянка включає територію навколо павільйону над залишками Спаської церкви.

Межі ділянки визначаються відповідно до Державного акту на право постійного користування земельною ділянкою, виданого НІЕЗ «Переяслав».

Четверта ділянка складається з двох частин та включає територію навколо будинку А. Козачківського (музею Заповіту Т. Шевченка) та будинку-музею архітектора В. Заболотного.

Межі ділянки визначаються відповідно до Державних актів на право постійного користування земельними ділянками, виданих НІЕЗ «Переяслав».

П'ята ділянка включає територію навколо музею кобзарства.

Межі ділянки визначаються відповідно до Державного акту на право постійного користування земельною ділянкою, виданого НІЕЗ «Переяслав».

Шоста ділянка включає територію біля прибудови до будинку по вул. Гімназійній, 25;

Межі ділянки визначаються відповідно до Державного акту на право постійного користування земельною ділянкою, виданого НІЕЗ «Переяслав».

Сьома ділянка включає територію навколо незавершеної будівлі історичного музею у північній частині площі Переяславської Ради. Пропонується як резервна ділянка для перспективного розвитку заповідника.

Восьма ділянка – територія Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини.

Для перспективного розвитку НІЕЗ «Переяслав» та розміщення об'єктів туристичної інфраструктури пропонується включити до території заповідника ділянку площею 1,5 га, розташовану на схід від центрального входу до Музею народної архітектури, а також берегові схили, що примикають до території музею з півночі та городні ділянки – з півдня.

Дев'ята ділянка включає територію навколо будівлі волосної управи у межах садибної ділянки по Новокиївському шосе у межах домоволодіння.

Десята ділянка включає частину території пам'ятки містобудування національного значення – земляних укріплень дитинця та міста на північний схід від перетину вул. Грушевського та Великої підвальної.

Ділянка на території парку ім. Ціолковського (квартал, обмежений вул. Котляревського, Фадєєва, Айвазовського, Песклова), що знаходиться у користування НІЄЗ «Переяслав».

Таким чином, з урахуванням ділянок, що долучені до території заповідника для його перспективного розвитку, загальна площа території ДІЄЗ «Переяслав» збільшена до 35,65 га.

3.3. Загальна характеристика історичних ареалів Переяслава.

Як вже казалось раніше, планувальна структура міста склалася в результаті тривалого історичного розвитку у формуванні якої важливу роль відіграли русла річок Трубіж та його притоки Альти, між заплавами яких сконцентрована основна забудова історичного середмістя.

У центральній частині міста в 1904-1911 рр. зводиться багато нових споруд: будинки Земства, лікарні, Товариства Червоного Хреста (1901 р.) жіночої (1905 р.) і чоловічої гімназій (1906-1908 рр.) банку, коштом лікаря Я. Шефтеля будуються комерційне училище, кінотеатр (1912), друкарня. Народний дім за власні кошти будував Переяславський повітовий комітет народної тверезості, якому Дума безкоштовно виділила земельну ділянку своїм рішенням ще у 1901 р. за рахунок міського саду. В 1905-1906 рр. вздовж Яготинського шляху зводяться цегляні будівлі волосної управи та земської школи. Проекти цих двох закладів, вирішених у стилі провінційного класицизму, розроблялись архітектурно-будівельною конторою Полтавського земства.

У цей час ведеться інтенсивне брукування вулиць в центральній частині міста: Садової (Покровська), Преображенської (Московської), Троїцької (Шевченка) (1903-1904 рр.) та інших, з'являється освітлення вулиць

в центральній частині міста, у 1907 р. на базарній площі облаштовується артезіанська свердловина.

Формування кварталів у центральній частині міста завершилось до середини ХІХст. Проте перепланування майже не торкнулося району замчища. Хоча по цитадельному валу проклали вулиці Ярову, Річкову, Кріпосну, їхнє трасування повністю відповідало лінії фортифікаційних укріплень та було зумовлене хаотичним характером єврейських забудов. Напрямок вулиці Замкової був визначений колишніми цитадельними забудовами і частково валом. Єдина вулиця Успенська (нині Радянська), що йшла попід західною стороною земляних укріплень, зберегла свій первісний напрямок, але її колишня однорядна забудова стала дворядною. Вулицю Михайлівську (нині Московська), яку, згідно з планом 1860 р., передбачалося прорізати від Успенської площі до дзвіниці Михайлівської церкви, утворили лише в 50-х роках ХХ ст.

Переважна більшість пам'яток, що формують Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав», розташовані трьома компактними групами у межах історичного центру міста та його південно-східної околиці. По-перше – це територія стародавнього дитинця, де концентрується більшість пам'яток археології, пов'язані з історичним минулим Переяслава від давньоруських часів до пізнього середньовіччя. Друга група пам'яток розташована у межах квартальної забудови, що оточує центральну площу міста – Богдана Хмельницького (колишню Базарну), яка з початку ХІХ ст. переймає на себе роль центру тогочасного Переяслава. Окремо розташовуються пам'ятки народної архітектури Середньої Наддніпрянщини, які протягом 1960-70-х рр. були встановлені на території Музею народної архітектури та побуту, який знаходиться на південно-східній околиці міста в урочищі Гора.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ БІБЛІОГРАФІЧНИХ ТА АРХІВНИХ ДЖЕРЕЛ

І. Бібліографічні джерела

- 1 Арандаренко Н.И. Записки о Полтавской губернии составленные в 1846 году в трех частях. – Полтава, тип. Губернского Правления, 1849. – С. 37 – 38, С. 408 – 409.
- 2 Арандаренко Н.И. Записки о Полтавской губернии – Полтава, 1852. – Ч. 3. – 482 с.
- 3 Археология СССР. Древняя Русь. Город, замок, село. – М.: Наука, 1985. – 431 с. (С. 69 – 71, 130, 158).
- 4 Асеев Ю.С. Золоті ворота Києва та Єпископські ворота Переяслава / Вісник Київського університету. – 1967. – № 8. – Вип. 1. – С. 45 – 58.
- 5 Асеев Ю.С., Харламов В.А., Сикорский М.И. Исследования Михайловского собора в Переяславе-Хмельницком // Славяне и Русь. – К.: Наукова думка, 1979. – С. 122 – 137.
- 6 Асеев Ю.С., Харламов В.А., Сікорський М.І. Дослідження Михайлівського собору в Переяслав-Хмельницькому. // Слов'яни і Русь. – К., 1979. – С. 122 – 136.
- 7 Авраменко Ю.В. Голодомор 1932-33 років в Україні та на Переяславщині. Записи Віри Каплюк. – Переяслав-Хмельницький, 2008. – 240 с.
- 8 Барановский Г.В. Архитектурная энциклопедия второй половины XIX века. – Т. 1: Архитектура исповеданий. – Спб., 1902. – С. 42: Церковь в г. Переяславе Полтавской губернии. Проф. archit. Э.И. Жибер. План, фасады, разрез.
- 9 Бирюков Ю.Б. Архитектура Переяславля Русского конца XI – начала XII века и проблема образцы в древнерусском зодчестве // Проблемы изучения древнерусского зодчества. – СПб., 1996. – С. 45 – 47.

- 10 Боплан Г.Л. де. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансильванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн.— К., 1990. – 254 с.: іл.
- 11 Бутовский В. Переяславская Варваринская церковь. // Полтавские епархиальные ведомости. – Полтава, 1874. – № 18. – 15 сентября. – С. 679 – 682.
- 12 Браичевський М.Ю. Асєєв Ю.С. Археологічні дослідження в Переяслав-Хмельницькому в 1958 році. // КСІА АН УРСР. – 1960. – Вип. 81. – С. 112 – 116.
- 13.Вечерський В.В. Архітектурна й містобудівна спадщина доби Гетьманщини. Формування, дослідження, охорона. – К.: Головкивархітектура, 2001. – 350 с.
- 14.Вечерський В.В. Втрачені об'єкти архітектурної спадщини України. – К.: НДІТІАМ, 2002. – С. 106.
- 15.Вечерський В.В. До питання типології української церковної архітектури доби Гетьманщини // Українська академія мистецтва: Дослідницькі та науково-методичні праці. – Вип. 8. – К., 2001. – С. 129-136.
- 16.Вечерський В.В. Пам'ятки архітектури й містобудування Лівобережної України: Виявлення дослідження, фіксація. – К.: Видавничий дім А.С.С., 2005. – 586 с. (С. 16 – 24).
- 17.Вечерський В.В. Плани міст Лівобережної України XVII-XVIII ст. як джерела вивчення містобудівного розвитку // Архітектурна спадщина України. – Вип. 3. – Част. 1. – К.: Українознавство, 1996. – С. 105-121.
18. Вечерський В.В. Проблеми українських заповідників // Пам'ятки України: історія та культура. – 1996. – № 3-4. – С. 16 – 20.
- 19.Водзинський Є.Є. Переяслав-Хмельницький. Ландшафт історичного міста. // Відлуння віків. – № 1. – 2004. – С. 64 – 67.
- 20.Всеобщая история архитектуры: В 12 т.- М.: Стройиздат, 1968. - Т.6: Архитектура России, Украины и Белоруссии XIV- первой половины XIX вв. - С. 339-452.
- 21.Географічна енциклопедія України. Довідкове видання. В 3-х томах.

– К.: Українська Радянська Енциклопедія ім. М.П. Бажана. – Т. 3. – С. 23.
22.Глушко Г.І. Проблеми збереження пам'яток культурної спадщини в

Національному історико-етнографічному заповіднику «Переяслав» і шляхи їх вирішення // Храми Переяславщини: історія, традиції, сучасність; стан збереження пам'яток: матеріали круглого столу, присвяченого 400-річчю козацької церкви св. Іоанна Богослова с Острійки Білоцерківського району Київської області 9 жовтня 2006 року – С. 14 – 20.

23.Грабовский И. Днестров И. Переяслав-Хмельницкий. – К.: Изд-во АА УССР. – 1954. – 80 С.

24.Грушевський М.С. Історія України-Руси. – К.: Наукова думка, 1994. – Т. 1. – 648 с.

25.Гудченко З.С. Музеї народної архітектури України. – К.: Будівельник, 1981. – 118 с. (С. 73 – 88).

26.Демидюк В.І. Сікорський М.І. Переяслав-Хмельницький // Історія міст і сіл Української РСР. Київська область. – К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1971 – С. 496 – 515.

27.Зубер С. Церква Св. Георгія з села Андруші. // Храми Переяславщини: історія традиції, сучасність; стан збереження пам'яток. Матеріали круглого столу. – Переяслав-Хмельницький, 2006. – С. 117.

28.Ёлшин Д.Д. Рисунки и надписи на плинфе Спасского храма-усыпальницы в Переяславле-Хмельницком // Изобразительные памятники: стиль, эпоха, композиции. – СПб., 2004. – С. 201 – 209.

29.Ионесян О.М. О двух памятниках переяславского зодчества и об их месте в общей картине развития архитектуры Руси конца XI– первой трети XII века (Киев, Чернигов, Переяславль, Новгород и Псков в их

архитектурном взаимодействии) // Наукові літописи з української історії. – Переяслав-Хмельницький, 2005. – Вип. 16. – С. 165 – 177.

30.Каргер М.К. Памятники переяславского зодчества XI – XII вв. в свете археологических исследований // М.: Советская археология, 1951. – Т. 15. – С. 44 – 63.

31.Каргер М.К. Розкопки в Переяславі-Хмельницькому в 1952 – 1953 рр. // К.: Археологія, 1954. – Т. 9, С. 3 – 29.

32.Козюба В.К. Давньоруські храми «окольного града» Переяслава (датування, стильові особливості, інтерпретації) // Наукові записки з української історії. – Переяслав-Хмельницький, 2004. – Вип.. 15. – С. 25 – 31.

33.Колибенко О.В. Двори середньовічного Переяслава (кінець X – середина XIII ст.) // Наукові записки з української історії. – Тернопіль: Астон, 2006. – Вип. 18. – С. 3 – 20.

34.Колибенко О.В. До питання про атрибуцію княжих поховань Михайлівського собору в Переяславлі // Християнські старожитності Лівобережної України. – Полтава: ВЦ «Археологія», 1999. – С. 34 – 40.

35.Колибенко О.В. Оборонні укріплення Переяславля Руського // Наукові записки з української історії. – Переяслав-Хмельницький, 2004. –

Вип.. 15. – С. 19 – 25.

36.Колибенко О.В. Розвиток містобудівельної структури Переяславля Руського у світлі археологічних досліджень. // ВКУ. – 1998. – Вип.. 4. – С. 18

– 20.

Колибенко О.В. Нові матеріали до історичної топографії околиць Переяславля Руського / О.В. Кобиленко // Історія та культура Лівобережжя України. – К. - Ніжин: НДП. – 1997. – С.9-12.

Колибенко О.В. Мікро-географічні та топографічні умови території Переяславля Руського / О.В. Кобиленко // Київська старовина. – 1998. – № 4. – С.165-169.

Колибенко О.В. Розвиток містобудівельної структури Переяславля Руського у світлі археологічних досліджень / О.В. Кобиленко // Вісник Київського університету ім. Т.Шевченка. – 1998. – Вип.40. – С.18-20.

Колибенко О.В. Археологічні дослідження в урочищі Оболонь / О.В. Кобиленко // Переяславська земля і світ людини. – К.- Переяслав-Хмельницький: ВФ “Пальміра”. – 1998. – С.20-23.

Колибенко О.В. Про походження Переяславля Руського / О.В. Кобиленко // Археологія. – 1999. – № 1. – С.47-59.

Колибенко О.В. Історичні передумови виникнення Переяславля Руського / О.В. Кобиленко // Наукові записки з української історії. – Переяслав-Хмельницький: Золоті литаври, 1999. – Вип.6. – С.13-17.

37.Коринный Н.Н. Переяславская земля X – первая половина XIII века.

– К.: Наукова думка, 1992. – 312 с.

38. Лашкарев П. Остатки древнего храма в г. Переяславе. – Киевская старина, 1889. – Т. 24. – Январь. – С. 204 – 210.

39. Логвин Г.Н. По Україні: Стародавні мистецькі пам'ятки. - К.: Мистецтво, 1968.- 462 С.

40. Логвин Г. Украина и Молдавия: Справочник-путеводитель. – М.: Искусство, 1982. – 454 с.

41. Малевская М.В., Раппопорт П.А. Церковь Михаила в Переяславе // Зограф. – Београд. – 1979. – № 10. – С. 30 – 39.

42. Методические рекомендации по исследованию историко-архитектурного наследия в городах Украинской ССР. – К.: КиевНИИПградостроительства, 1982. – 120 с.

43. Методические указания об использовании памятников истории и культуры как градоформирующих факторов при разработке генеральных планов и проектов детальной планировки городов. – М.: Стройиздат, 1988. – 30 с.

44. Нариси з історії давнього Переяслава (до 1100-ліття першої літописної згадки) // Бузян Г., Набок Л. Роздобудько М., Тетеря Д. –

К.: Міленіум, 2007. – 204 с.

45. Ласковский Ф. Материалы для истории инженерного искусства в России. В двух частях. – Часть 1. СПб., 1861. – С. 482.

46. Максимович М.А. О городе Переяславе в начальные времена // Собрание сочинений. – К., 1876. – Т. 1. – С. 111 – 116.

47. Малышевский А. Крепости и гарнизоны Южной России в 1718 г. – СПб., 1897. – С. 19.

48. Мартинович П., Горленко В. Церкви старинной постройки в Полтавской епархии. // Полтавские епархиальные ведомости. – 1888. – № 16, 15 августа.

49. Махінчук М. Переяславський скарб: Документальна повість. – К.: Молодь, 1989. – 200 с.

50.Набок Л. Актуальні питання вивчення та експонування традиційних культових споруд в етнографічному заповіднику «Переяслав». // Наукове видання. Проблеми охорони та дослідження етнографічної спадщини.

Збірник статей. К., 2005. – С. 47 – 52.

51.Набок Л.М. Переяславська фортеця. // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні, К., 2004.

52.Набок Л. Історія містобудівництва Переяслава: XVII – XX ст. // Праці Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень. –

Вип. 3. – К.: Фенікс, 2007. – С. 115 – 137.

53.Набок Л. Успенська церква – місце прийняття присяги 1654 р. // Нові дослідження козацької доби в Україні. – Вип. 12. – К., 2003. – С. 178 – 183.

54.Набок Л. Трубізький форпост. // Краєзнавство. – 2005. – № 1-4. С. 71 – 75.

55.Набок Л.М., Колибенко О.В. Православні храми Переяславщини: історія, дослідження, сучасність. – К., 2008. – 176 с.

56.Набок Л. Юрченко О. Церковне будівництво Переяслава за Гетьманських часів. // Матеріали науково-практичної конференції «Культурно-релігійний розвиток Гетьманщини кінця XVII – початку XVIII століття. – Ніжин: Аспект-Поліграф, 2006. С. 136 – 141.

57.Набок Л. Юрченко О. Атрибуція споруд Михайлівського монастиря. // Храми Переяславщини: історія традиції, сучасність; стан збереження пам'яток. Матеріали круглого столу. – Переяслав-Хмельницький, 2006. –

С. 52 – 60.

58.Нариси історії архітектури Української РСР (дожовтневий період). К.: Держвидав літератури з будівництва і архітектури УРСР, 1957. – 558 с.

59.Ніколенко А.П. Переяславу – 1100. – К.: Міленіум, 2007. – 296 с. 60. Новосёлов Н.В. Церковь Воскресения в Переяславле и

новгородская архитектура 30-х – 40-х годов XII в. // Миграции и оседлость от Дуная до Ладоги в I тысячелетии христианской эры. – СПб., 2001. – С. 127 – 131.

61.Описание малороссийских городов // Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. – СПб., 1878. – Т. 10. – С. 799 – 832. Архив Юго-Западной России. – Ч. 7, т. 3. – С. 284 – 288

- 62.Описи Київського намісництва 70-80 років XVIII ст. – упорядники: Г.В. Болотова, К.А. Вислобоков, І.Б. Гирич, Т.Ю. Гирич, Л.З. Гісцова, Н.С. Грабова, О.Ш. Гуржій, О.Л. Зотіков, П.П. Найденко, О.Г. Полегайлов, П.М. Сас, Г.Р. Якушкін. – К.: Наукова думка, 1989. – 389 с. (С. 59 – 62, 303 – 305).
- 63.Описи Лівобережної України кінця XVIII – початку XIX ст. – К.: Наукова думка, 1997. – 323 с. (С. 42 – 44, 204).
- 64.Павленко С. Іван Мазепа як будівничий української культури. – К.: Вид.дім «Києво-Могилянська акад.», 2005. – 304 с.
- 65.Памятники архитектуры Украины (чертежи и фотографии). – К.: Издательство Академии Архитектуры Украинской ССР, 1954. – С. 25.
- 66.Памятники истории и культуры Украинской ССР. / Каталог-справочник. – К., 1987. – С. 249.
- 67.Пам'ятки архітектури й містобудування України: Довідник Державного реєстру національного культурного надбання / В.В.Вечерський, О.М.Годованюк, Є.В.Тиманович та ін.; За ред. А.П.Мардера та В.В.Вечерського. – К.: Техніка, 2000. – С. 131-133.
- 68.Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР: Ил. справ.-каталог. В 4-х т. – Т. 1. – К.: Будівельник, 1983. – С. 139-142.
- 69.Полтавщина: Енциклопедичний довідник. – К.: Українська енциклопедія, 1992. – С. 675-677.
- 70.Путешествие антиохийского патриарха Макария в Россию в половине XVII века, описанное его сыном, архидиаконом Павлом Алеппским // Чтения в обществе истории и древностей российских, Книга 4. Перевод с араб. Г. Муркоса. Вып. 2 (От Днепра до Москвы). – М., 1897. – С. 190 – 191.
- 71.Раппопорт П.А. Русская архитектура X – XIII вв. // САИ. – Л.: Наука, 1982. – 136 с.
- 72.Рибаков Б.О. Розкопки в Переяславі-Хмельницькому в 1945 р. // АН УРСР., 1949. – Т. 1. – С. 24 – 25.
- 73.Русское градостроительное искусство. Древнерусское градостроительство. – М.: Стройиздат, 1993. – С. 102-103.

74.Сікорський М.І., Швидкий Д.Т. На землі Переяславський – К.: Наукова думка, 1973. – 207 С.

75.Стороженко А.В. Очерки Переяславльської старини – К., 1900. – 236 с.

76.Стороженко А. Михайловская и Покровская церкви в Переяславе Полтавской губ. (к рисункам Шевченко). Киевская старина, 1891. – № 2. – С. 337 – 351.

77.Страничка из прошлого г. Переяслава. // Киевская старина. – Т. XXVI. – 1989. – Июль. – С. 469 – 490.

78.Тетеря Д. Матеріали до історії Переяслава кінця XVI-XVIII ст. // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: збірка наукових статей.

– Вип. 12. – К.: ХІК, Часи козацькі, 2003. – С. 48-54.

79.Тетеря С.А., Дунайна І.Г. До питання музеєфікації та реставрації культових споруд XVII – XIX ст. ДІЕЗ «Переяслав» // Храми Переяславщини... – С. 84 – 88.

80.Толочко П.П. Древнерусский феодальный город. – К.: Наукова думка, 1989. – 256 с.

81.Трофименко Г.В. Об 'ємно-просторове вирішення перекриттів у храмах давнього Переяслава // Студії мистецтвознавчі. Число 1 (5). Архітектура, Образотворче та декоративно-ужиткове мистецтво. – К.: Видавництво ІМФЕ, 2004 – С. 34 – 41.

82.Трофименко Г.В. Новые исследования переяславского детинца // Слов'яни і Русь у науковій спадщині Д.Я. Самоквасова. – Чернігів: Сіверянська думка, 1993. – С. 55 – 56.

Трофименко Г. В. Архитектура Переяславля Южного X - первой половины XIII веков / по материалам архитектурно- археологических исследований/ [Текст] : дис... канд. архитектуры: 18.00.01 / Трофименко Геннадий Валерьевич ; АН Украины, Институт археологии. - К., 1995. - 387 с.

83.Харламов В.А., Трофименко Г.В. Архитектура древнего Переяславля // СИА. – К.: Будівельник, 1990. – № 9. – С. 20 – 21.

84. Харламов В.А., Трофименко Г.В. Архитектура Переяславля Русского XI – первой половины XII века // Проблемы изучения древнерусского зодчества. – СПб., 1996. – С. 47 – 51.

85.Цапенко М.П. Архитектура Левобережной Украины XVII-XVIII веков. М.: Стройиздат, 1967. 236 с.

86.Шмелев В.Г. Музеи под открытым небом. Очерки истории возникновения и развития– К.: Наукова думка, 1983. – 119 с.

87.Юра Р.А., Кучера М.П. Переяславль // Археология Украинской ССР. – Том третий . Раннеславянский и древнерусский периоды. – К.: Наукова думка, 1986. – 575 с. (С. 281 – 286).

88.Яковлев В.В. История крепостей. Эволюция долговременной фортификации. – СПб: Полигон, 1995. – 312 с.

Колибенко О.В. Історична топографія **Переяславля** Руського (X- перша половина XIII ст.) [Текст] : дис... канд. іст. наук: 07.00.04 / Колибенко Олександр Володимирович ; НАН України, Інститут археології. - К., 1999. - 337 л. - л.263-293

Історико-культурні заповідники: Плани організації територій / За ред. Вечерського В.В.; Відп. за вип. Сердюк О.М. – К.: Фенікс, 2011. – 192 с; 74 іл. – Бібліогр.: с. 35-41, с. 123-127, с. 174-177. (Науково-дослідний інститут пам'яткоохоронних досліджень).

II. Архівні джерела

89.ДІФ НДІТІАМ. – Г-7170/1-5. – Покровська церква у Переяславі. Проект реконструкції А.Максимова 1961-1963 рр.

90. ДІФ НДІТІАМ. – І-8399. – 13 x 18. – Загальний вигляд Покровської церкви в Переяславі.

91.РДВІА. – Ф. ВУА. – Спр. 22344. – План Переяслава 1810 р. 92.РДІА. – Ф. 1488. – Оп. 3. – Спр. 713. – Арк. 1, 2. – Плани й фасади

ратуші й міської думи в Переяславі. 1832-1838 рр.

93.РНБ. – Відділ рукописів. – Ф. 40. – Спр. 447. План Переяслава

1802 р.

94.РДВІА. – ф. 349. – оп. 29. – спр. 1067. – План Переяславской крепости 1727 г.

95.РДВІА. – ф. 349. – оп. 29. – спр. 1116. – Чертежи ворот в Переяславской крепости 1779 г.

96.РДВІА. – ф. 349. – оп. 29. – План Переяславской крепости 1779 г.

97.РДВІА. – ф. 349. – оп. 29. – спр. 1069 I. – План Переяславской крепости 1739 г.

98.РДВІА. – ф. 349. – оп. 29. – спр. 1069 II. – План Переяславской крепости 1739 г.

99.РДВІА. – ф. 349. – оп. 29. – спр. 1073. – План Переяславской крепости 1741 р.

100 РДВІА. – ф. 349. – оп. 29. – спр. 1111 – План Переяславской крепости 1727 г.

101 РДВІА. – ф. 349. – оп. 29. – спр. 1112. – План Переяславской крепости 1774 г.

102 Науково-дослідні роботи з історико-архівних пошуків для складання історичної записки по м. Переяслав-Хмельницький. Матеріали натурної фотофіксації об'єктів культурної спадщини / Ін-т «УкрНДІпроектреставрація». – К., 2008. – 94 с. (Архівний № 12329-П)

103 Історико-архітектурний опорний план міста Переяслава-Хмельницького Переяслава-Хмельницького р-ну Київської області. – Книга 1. Історична записка / Ін-т «УкрНДІпроектреставрація». – К., 2008. – 124 с. (Архівний № 12268-П)

104 Історико-архітектурний опорний план міста Переяслава-Хмельницького Переяслава-Хмельницького р-ну Київської області. – Книга 2. Історична записка. – Випуск IV. Картографічна частина / Ін-т «УкрНДІпроектреставрація». – К., 2008-2009. – 67 с. (Архівний № 12353-П).

105 Історико-архітектурний опорний план міста Переяслава-Хмельницького Переяслава-Хмельницького р-ну Київської області. –

Книга 2. Історична записка. – Випуск V. Картографічна частина / Ін-т «УкрНДІпроектреставрація». – К., 2008-2009. – С. 318 – 536 (Архівний № 12356-П).

Пам'ятки археології:

№/№	Назва об'єкту	Дати	Адреса	Категорія пам'ятки	Рішення про взяття на облік	Охор. №	Опис меж охорон. зони
1	Комплекс пам'яток літописного міста Переяслав – столиці Переяславського князівства	IX – XIII століття	м. Переяслав-Хмельницький	національного значення	Постанова Кабінету міністрів України від 03.09.2009 № 928	100018-Н	
2	Курган (курган «Хрест»)	II тис. до н.е.	урочище Гора, розміщується на південно-східній околиці міста	місцевого значення	Наказ Мінікультури від 27.03.2013 № 228	1868-Кв	
3	Могильник ґрунтовий	кінець XI – початок XIII століття	мікрорайон Підварки, край плато лівого берега р. Трубіж, пров. Музейний, поблизу кар'єру та урочища Татарське	місцевого значення	Наказ МКТ від 21.12.2010 № 1266/0/16-10	5908-Ко	
4	Поселення (Окольний град літописного міста Переяслав)	XI - XIII ст.	в межах вулиць Покровської, Б.Хмельницького, Т.Шевченка, І.Мазепи, Гімназійної, Г.Сковороди, Малої Підвальної, 8 Березня, Фабричної, Валового Перекату, Київської, Річкової, М.Горького, М.Грушевського, №1-5, Московської № 2-	місцевого значення	Наказ Мінікультури від 27.03.2013 № 228	5982-Кв	

			20, Ковальської, № 2а-20, пров. Гімназійного, Піонерів, Малопідвального, 2-й, Р.Люксинбург, Ярового				
5	Залишки Воскресінської церкви	XII ст.	вул. Гімназійна,12	місцевого значення	Наказ Мінкультури від 27.03.2013 № 228	5932-Кв	
6	Залишки Андріївської церкви	XI ст.	вул. Кріпосна (Фортечна), 25, 19	місцевого значення	Наказ Мінкультури від 27.03.2013 № 228	5933-Кв	
7	Залишки «Єпископських воріт»	1089 р.	вул. Кріпосна, 27, 27-А, 29, 31	місцевого значення	Наказ Мінкультури від 27.03.2013 № 228	5934-Кв	
8	Залишки церкви безстовпової	XII ст.	вул. Московська, 22	місцевого значення	Наказ Мінкультури від 27.03.2013 № 228	5978-Кв	
9	Залишки дитинця з валами та культурним шаром	X – XIII ст.	між вул. Московською, Радянською, Кріпосною	об'єкт археології, рекомендований до занесення до державного реєстру нерухомих пам'яток України	Рішення виконкому Переяслав- Хмельницької міськради від 19.04.1988 №73-2		
10	Залишки церкви Св. Богородиці	1098 р.	пл. Переяславської Ради	місцевого значення	Наказ Мінкультури від 27.03.2013 № 228	5980-Кв	
11	Залишки безстовпного храму	XI ст.	вул. Радянська, 7	місцевого значення	Наказ Мінкультури від 27.03.2013 № 228	5983-Кв	
12	Залишки склоробної майстерні	XII ст.	вул. Радянська, 10, 12	місцевого значення	Наказ Мінкультури від 27.03.2013 № 228	5984-Кв	
13	Залишки «Єпископсь кого	XI ст.	вул. Радянська, 26	місцевого значення	Наказ Мінкультури від 27.03.2013	5985-Кв	

	палацу»				№ 228		
14	Курганний могильник	XI ст.	вул. Ярмаркова, ур. Ярмарковище, територія кладовища	об'єкт археології, рекомендований до занесення до державного реєстру нерухомих пам'яток України			
15	Поселення та могильник	II тис. до н. е., III - IV ст., XI - XIII ст., XVII - XVIII ст.	вул. Літописна, 2, урочище Гора, розміщується на південно-східній околиці міста	Пам'ятка археології	Наказ Мінкультури від 27.03.2013 № 228	5976-Кв	
16	Поселення (Заальтицьке передгороддя літописного міста Переяслава)	XI - XIII ст.	у межах вулиць Літописної, Кірова, Альтицької, Котовського, пров. Котовського, вулиць Чапаєва, Богдана Хмельницького, Можайської, пров. Літописного, площі	місцевого значення	Наказ Мінкультури від 27.03.2013 № 228	5977-Кв	
17	Дитинець літописного міста Переяслав	X - XIII ст.	в межах пл. Переяславської ради, вулиць Радянської, Богданівської, Кріпосної, Замкової, Нової, Фортечної,	місцевого значення	Наказ Мінкультури від 27.03.2013 № 228	5981-Кв	

			Ярової, пров. Косогірного, Кривого, Нового, вулиць Московської № 24-34, Ковальської №1, 2, 3				
18	Поселення (передгороддя в урочищі Луг літописного міста Переяслав)	XI ст.	урочище Луг, на східній та південно-східній околиці міста	місцевого значення	Наказ Мінкультури від 27.03.2013 № 228	5987-Кв	
19	Поселення (передгороддя в урочищі Оболонь літописного міста Переяслав)	XI - XII ст.	урочище Оболонь, на південно-східній околиці міста	місцевого значення	Наказ Мінкультури від 27.03.2013 № 228	5988-Кв	
Пам'ятки археології, архітектури							
20	Залишки Михайлівського собору	1089 р.	вул. Московська, 34	національного значення	Постанова Кабінету міністрів України від 10.10.2012 №929	100032-Н	
21	Залишки церкви- усипальні (Спаська)	друга половина – кінець XI століття	вул. Шевченка, 17	національного значення	Постанова Кабінету міністрів України від 10.10.2012 №929	100033-Н	
Пам'ятки історії:							
22	Пам'ятне місце, де відбувалася Переяславська рада	1654 р.	площа Переяславської ради	національного значення	Постанова Кабінету Міністрів України від 03.09.09 № 928	100019-Н	

23	Меморіальний комплекс: Братська могила радянських воїнів, могила Іванівського Н.М. - генерал-майора, 9 індивідуальних могил, в яких поховано Героїв Радянського Союзу, загиблих восени 1943 року	1943 р., 1953 р.	площа Богдана Хмельницького, центральний парк	місцевого значення	Рішення Київського облвиконкому від 23.11.1970 № 806; Рішення Переяслав-Хмельницького міськвиконкому від 22.03.1982 №72	675	
24	Могила Каплунова А.Л.-Героя Радянського Союзу	1943 р.	площа Богдана Хмельницького, центральний парк	місцевого значення	Рішення Київського облвиконкому від 23.11.1970 № 806; Рішення Переяслав-Хмельницького міськвиконкому від 22.03.1982 №72	675-а	
25	Могила Пескова Д.І. – Героя Радянського Союзу	1943 р.	площа Богдана Хмельницького, центральний парк	місцевого значення	Рішення Київського облвиконкому від 23.11.1970 № 806; Рішення Переяслав-Хмельницького міськвиконкому від 22.03.1982 №72	675-б	
26	Могила Балаяна Г.Ш. – Героя Радянського Союзу	1943 р.	площа Богдана Хмельницького, центральний парк	місцевого значення	Рішення Київського облвиконкому від 23.11.1970 № 806; Рішення Переяслав-Хмельницького міськвиконкому від	675-в	

						22.03.1982 №72		
27	Могила Тумакшина М.Т. – Героя Радянського Союзу	1943 р.	площа Богдана Хмельницького, центральный парк	місцевого значення	Рішення Київського облвиконкому від 23.11.1970 № 806; Рішення Переяслав- Хмельницького міськвиконкому від 22.03.1982 №72	675-г		
28	Могила Мірошніченка А.К. – Героя Радянського Союзу	1943 р.	площа Богдана Хмельницького, центральный парк	місцевого значення	Рішення Київського облвиконкому від 23.11.1970 № 806; Рішення Переяслав- Хмельницького міськвиконкому від 22.03.1982 №72	675-д		
29	Могила Орлова В.М. – Героя Радянського Союзу	1943 р.	площа Богдана Хмельницького, центральный парк	місцевого значення	Рішення Київського облвиконкому від 23.11.1970 № 806; Рішення Переяслав- Хмельницького міськвиконкому від 22.03.1982 №72	675-ж		
30	Могила Андрющенко Г.Я. – Героя Радянського Союзу	1943 р.	площа Богдана Хмельницького, центральный парк	місцевого значення	Рішення Київського облвиконкому від 23.11.1970 № 806; Рішення Переяслав- Хмельницького міськвиконкому від 22.03.1982 №72	675-е		
31	Могила Онучіна М.В. – Героя Радянського Союзу	1943 р.	площа Богдана Хмельницького, центральный парк	місцевого значення	Рішення Київського облвиконкому від 23.11.1970 № 806; Рішення Переяслав-	675-з		

					Хмельницького міськвиконкому від 22.03.1982 №72		
32	Могила Песклова П.К. - Героя Радянського Союзу	1943 р.	площа Богдана Хмельницького, центральний парк	місцевого значення	Рішення Київського облвиконкому від 23.11.1970 № 806; Рішення Переяслав-Хмельницького міськвиконкому від 22.03.1982 №72	675-і	
33	Пам'ятний знак на честь загиблих у боротьбі за встановлення радянської влади на Переяславщині (архітектор А. П. Ніколенко)	1967 р.	вул. Покровська, ріг вул. Московської у сквері	місцевого значення	Рішення виконкому Київської облради депутатів трудящих від 23.11.1970. № 806 Рішення Переяслав – Хмельницького міськвиконкому від 22.03.1982 №72	702	
34	Братська могила радянських воїнів	1941 р.	вул. Шкільна, біля Ярмаркового кладовища	місцевого значення	Рішення виконкому Київської облради депутатів трудящих від 23.11.1970 № 806	673	
35	Братська могила радянських воїнів	1941 р.	вул. Шкільна, Ярмаркове кладовище	місцевого значення	Рішення виконкому Київської облради депутатів трудящих від 23.11.1970 № 806	673-а	

36	Будинок-музей архітектора В.Г. Заболотного	1911 рік, 1956 рік	вул. Мазепи, 9	місцевого значення	Наказ МКТ від 13.07.2009 № 521/0/16-09	5888-Ко	
37	Будинок А.О. Козачковського	1820 рік, 1845 – 1859 роки	вул. Т. Шевченка, 8	місцевого значення	Наказ МКТ від 13.07.2009 № 521/0/16-09	1235-Ко	
38	Пам'ятник Богдану Хмельницькому (ск. Ковальов О., арх. Ніколенко А.)	1998 р	вул. Богдана Хмельницького, 1, біля р. Трубіж	об'єкт історії, рекомендований до занесення до державного реєстру нерухомих пам'яток України	Рішення Переяслав-Хмельницького міськвиконкому від 30.10.2008 № 616-11 (про взяття на балансний облік)		
39	Пам'ятний знак на місці розстрілу мешканців Переяслава у вересні 1943 р.	2010 р.	вул. Сковороди, біля Вознесенського собору	об'єкт історії, рекомендований до занесення до державного реєстру нерухомих пам'яток України			
40	Пам'ятний знак Шолом-Алейхему (автор Н. Ф. Кліменко)	1999 р.	вул. Сковороди, парк біля Будинку культури	об'єкт, рекомендований до занесення до державного реєстру нерухомих пам'яток України			
41	Пам'ятний знак на місці	1988 р	вул. Московська, 34	об'єкт, рекомендований до			

	Єпископського двору			занесення до державного реєстру нерухомих пам'яток України			
42	Пам'ятний знак на місці колишнього єврейського кладовища XIII ст. – 1956 р.	2005 р.	вул. Літописна, 2	об'єкт, рекомендований до занесення до державного реєстру нерухомих пам'яток України			
43	Пам'ятник Шолом-Алейхему (ск. М.Альтшулер)	1984 р.	вул. Літописна, 2	об'єкт, рекомендований до занесення до державного реєстру нерухомих пам'яток України			
44	Будинок шпиталю Червоного Хреста	1905 р.	вул. Гімназійна, 6	об'єкт, рекомендований до занесення до державного реєстру нерухомих пам'яток України	Рішення Переяслав-Хмельницького міськвиконкому від 22.03.1982 №72.		
45	Будівля кінотеатру	1908 р.	вул. Гімназійна, 18	об'єкт, рекомендований до занесення до державного реєстру нерухомих пам'яток України			
46	Будинок генерала Буткевича	1912 р.	вул. Гімназійна, 25	об'єкт, рекомендований до занесення до державного реєстру нерухомих пам'яток України			

47	Будинок начальника духовного училища	кін. XIX - поч. XX ст.	вул. Григорія Сковороди, 54	об'єкт, рекомендований до занесення до державного реєстру нерухомих пам'яток України	Рішення виконкому Переяслав-Хмельницької міськради народних депутатів від 22.03.1982 № 72		
48	Будинок житловий, в якому працювало «ЧК»	кін. XIX ст.	вул. Івана Мазепи, 33	об'єкт, рекомендований до занесення до державного реєстру нерухомих пам'яток України	Рішення виконкому Переяслав-Хмельницької міської ради народних депутатів від 22.03.1982 № 72		
49	Будівля волосної управи	поч. XX ст	М-н Підварки, вул. Новокиївське шосе, 46				
50	Будинок Т.Сениці, в якому бував Павло Сениця – композитор (Музей трипільської культури, Музей козацької слави)	поч. XX ст.	вул. Шевченка, 10				
51	Курган Слави	2000 р.	вул. Покровська (напроти заводу «Київприлад»)				
52	Могила Козачковського А.О. – товариша Т.Шевченка	1889 р.	вул. Шкільна, Ярмаркове кладовище				
53	Могила батьків В.Г.Заболотного	1939 р., 1951 р.	вул. Шкільна, Ярмаркове кладовище				

54	Могила Холодного І.М. – міського голови	1912 р.	вул. Шкільна, Ярмаркове кладовище					
55	Пам'ятний знак на місці будинку батьків класика єврейської літератури Шолом Алейхема (ск. М.Ф. Клименко)	1994	Вул.Червоноармійців					
56	Будинок перших комунарів з с. Комуна Переяслав-Хмельницького району Київської області	1929 р.	вул. Літописна, 2, в північній частині музею на захід від Музею українського рушника	місцевого значення	Наказ Мінкультури від 27.03.2013 № 228	5974-Кв		
Пам'ятки історії, монументального мистецтва:								
57	Скульптурна група «Навіки разом» встановлена на честь 325-річчя возз'єднання України з Росією (ск. Климушко Б.Є., Горбань Є.Є., арх. Феценко М.М., Гирич Ю.М.)	1982 р.	площа Переяславської Ради	місцевого значення	Рішення Київського облвиконкому від 12.12.1982 № 527			
58	Пам'ятний знак на честь першої літописної згадки назви краю «Україна»	2000 р.	вул. Богдана Хмельницького, 70 біля мосту через р. Альта	об'єкт, рекомендований до занесення до				

				державного реєстру нерухомих пам'яток України			
59	Пам'ятний знак на честь автора «Слово о полку Ігоревім»	1993 р.	ріг вул. Богдана Хмельницького та вул. Покровської	об'єкт, рекомендований до занесення до державного реєстру нерухомих пам'яток України			
60	Меморіал жертвам голодомору 1932-1933 рр.	2009 р.	вул. Григорія Сковороди				
61	Пам'ятний знак до 1100-річчя першої літописної згадки про Переяслав	2007 р.	вул. Богдана Хмельницького				
62	Пам'ятний знак на честь давньоруського літописця Сильвестра	1983 р.	вул. Московська, 34, територія Свято - Михалівського монастиря	Місцевого значення	Наказ Міністерства культури від 27.03.2013 № 228	5979-Кв	
Пам'ятки історії, архітектури							
63	Будинок земської управи, в якому проходив 1 з'їзд Рад Переяславського повіту	поч. ХХ ст., 1905-1907 рр., 1917 р.	вул. Богдана Хмельницького, 63. Школа № 2	місцевого значення	Рішення Київського облвиконкому від 23.11.1970. № 806; Рішення Переяслав-Хмельницького міськвиконкому від 22.03.1982 №72; Рішення Переяслав-Хмельницького міськвиконкому від 19.04.1988 № 73-2	1290	

64	Будинок чоловічої гімназії	1907 р.	вул. Гімназійна, 6 школа № 1	об'єкт, рекомендований до занесення до державного реєстру нерухомих пам'яток України	Рішення Переяслав-Хмельницького міськвиконкому від 22.03.1982 №72. Рішення виконкому Переяслав-Хмельницької міської ради від 19.04.1988 №73-2.		
65	Будинок крамниці (Музей кобзарства)	1904 р.	вул. Богдана Хмельницького, 20				
Пам'ятки монументального мистецтва							
66	Монумент на відзначення 300-річчя возз'єднання України з Росією	1961 рік	пл. Б. Хмельницького	місцевого значення	Наказ МКТ від 03.02.10 № 58/0/16-10 (у редакції від 16.06.11 № 453/0/16-11)	5894-Ко	
67	Пам'ятник Т.Г. Шевченку	1954 р.	вул. Шевченка, 8, територія Музею Заповіту Т.Г.Шевченка	Пам'ятка монументального мистецтва	Наказ Мінкультури від 27.03.2013 № 228	5991-Кв	
68	Пам'ятник давньоруському співцю Бояну	1989 р.	вул. Богдана Хмельницького, 20, біля будинку Музею кобзарства	місцевого значення	Наказ Мінкультури від 27.03.2013 № 228	5931-Кв	
69	Пам'ятник Григорію Сковороді (ск. Шишов В.) (Меморіальний музей Г.Сковороди)	1989 р.	вул. Григорія Сковороди, 52	об'єкт, рекомендований до занесення до державного реєстру нерухомих пам'яток України			

70	Пам'ятник Григорію Сковороді (Меморіальний музей Г.Сковороди)	1992 р.	вул. Григорія Сковороди, 52	об'єкт, рекомендований до занесення до державного реєстру нерухомих пам'яток України			
71	Пам'ятний знак на честь твору Т.Г. Шевченка «Заповіт»	1995 р.	ріг вул. Шевченка і Івана Мазепи, біля будинку по вул. Івана Мазепи, 11	Пам'ятка монументального мистецтва	Наказ Мінікультури від 27.03.2013 № 228	5986-Кв	
72	Пам'ятник Нестору Літописцю	1982 р.	вул. Шевченка, 17	об'єкт, рекомендований до занесення до державного реєстру нерухомих пам'яток України			
73	<u>Пам'ятник Леніну В.І. (ск. М.П. Короткевич, арх. М.М.Фещенко)</u>	1981 р.	Борисоглібська площа	Рекомендований до виключення			
Пам'ятки архітектури							
74	Борисоглібська церква в Бабачисі (район Борисівка)	1806 р.	м-н Борисівка, кол. х. Бабачиха	національного значення	Постанова Ради Міністрів УРСР від 06.09.1979. № 442. «Про доповнення списку пам'яток містобудування і архітектури Української РСР, що перебувають під охороною держави (Із	914	

					змінами і доповненнями, внесеними постановою Кабінету Міністрів України від 13 квітня 2000 року № 647»)		
	Комплекс пам'яток Михайлівського монастиря	1666-1750 роки	вул. Московська, 34	національного значення	Постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2012 № 929	10003 0-Н	
75/1	Михайлівська церква	1666 рік, 1750 рік	вул. Московська, 34	національного значення	Постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2012 № 929	10003 0/1-Н	
75/2	Дзвіниця Михайлівської церкви	1747 рік	вул. Московська, 34	національного значення	Постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2012 № 929	10003 0/2-Н	
	Комплекс пам'яток Вознесенського монастиря	1700-1776 роки	вул. Г. Сковороди, 53 і 54	національного значення	Постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2012 № 929	10003 1-Н	
76/3	Будинок колегіуму	1753 р.	вул. Григорія Сковороди, 52	національного значення	Постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2012 № 929	10003 1/3-Н	
76/1	Вознесенський собор	1700 р.	вул. Григорія Сковороди, 54	національного значення	Постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2012 № 929	100031 /1-Н	
76/2	Дзвіниця Вознесенського собору	1770 - 1776 роки	вул. Григорія Сковороди, 54	національного значення	Постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2012 №929	100031 /2-Н	
77	Церква Трьохсвятительська із с. Пищики, Сквирського району Київської обл. (Музей українського рушника)	1651 р.	вул. Літописна, 2	національного значення	Постанова Ради Міністрів УРСР від 24.08.1963 № 970	52	

78	Покровська церква із с. Сухий Яр Ставищанського району Київської обл. (Музей історії Української Православної Церкви)	1774 р.	вул. Літописна, 2	національного значення	Постанова Ради Міністрів УРСР від 06.09.1979 № 442 із змінами і доповненнями, внесеними постановою Кабінету Міністрів України від 13.04.2000 № 647	946	
79	Свято-Троїцька церква	1804 р.	вул. Гімназійна, 1	місцевого значення	Рішення Київського облвиконкому від 24.04.1990 № 67 Рішення Переяслав- Хмельницького міськвиконкому від 22.03.1982 №72; Рішення виконкому Переяслав- Хмельницької міськради від 19.04.1988 №73-2	76 – кв	
80	Дзвіниця з с. Пруси Рокитнянського р-ну Київської обл.	1760 р.	вул. Літописна, 2	місцевого значення	Наказ МКТ України від 21.12.2010 №1266/0/16-10	5900- Кв	
81	Успенська церква	1896 р.	Площа Переяславської Ради	місцевого значення	Рішення Київського облвиконкому від 24.04.1990 №67	75-Кв	
82	Церква Покрови Пресвятої Богородиці	1606 р.	вул. Літописна, 2	місцевого значення	Наказ МКТ від 14.05.2012 №478	5927- Ко	
	Садба заможного селянина-землевласника		вул. Літописна, 2			5901- Кв	
83/1	Хата	друга половина XIX століття	вул. Літописна, 2	місцевого значення	Наказ МКТ України від 21.12.2010 №1266/0/16-10	5901/1 -Ко	

83/2	Комора	кінець XIX століття	вул. Літописна, 2	місцевого значення	Наказ МКТ України від 21.12.2010 №1266/0/16-10	5901/2 -Ко
83/3	Комора	60-ті роки XIX століття	- "	місцевого значення	Наказ МКТ від 21.12.2010 № 1266/0/16-10	5901/3 -Ко
83/4	Комора	70-ті роки XIX століття	вул. Літописна, 2	місцевого значення	Наказ МКТ України від 21.12.2010 № 1266/0/16- 10	5901/4 -Ко
83/5	Саж	70-ті роки XIX століття	вул. Літописна, 2	місцевого значення	Наказ МКТ України від 21.12.2010 №1266/0/16-10	5901/5 -Ко
83/6	Клуня	90-ті роки XIX століття	вул. Літописна, 2	місцевого значення	Наказ МКТ України від 21.12.2010 №1266/0/16-10	5901/6 -Ко
83/7	Повітка	80-ті роки XIX століття	вул. Літописна, 2	місцевого значення	Наказ МКТ України від 21.12.2010 № 1266/0/16- 10	5901/7 -Ко
	Садиба селянина- середняка		вул. Літописна, 2			5902 - Ко
84/1	Хата	друга половина XIX століття	вул. Літописна, 2	місцевого значення	Наказ МКТ України від 21.12.2010 № 1266/0/16- 10	5902/1 -Ко
84/2	Повітка	1897 рік	вул. Літописна, 2	місцевого значення	Наказ МКТ України від 21.12.2010 № 1266/0/16- 10	5902/2 -Ко
84/3	Комора	60-ті роки XIX століття	вул. Літописна, 2	місцевого значення	Наказ МКТ України від 21.12.2010 №1266/0/16-10	5902/3 -Ко
84/4	Клуня	60-ті роки XIX століття	вул. Літописна, 2	місцевого значення	Наказ МКТ України від 21.12.2010 №1266/0/16-10	5902/4 -Ко
84/5	Саж	30-ті роки XIX	вул. Літописна, 2	місцевого значення	Наказ МКТ України від 21.12.2010 №1266/0/16-10	5902/5 -Ко

		СТОЛІТТЯ					
	Садиба столяра		вул. Літописна, 2				5903-Ко
85/1	Хата	кінець XIX століття	вул. Літописна, 2	місцевого значення	Наказ МКТ України від 21.12.2010 №1266/0/16-10).		5903/1-Кв
85/2	Саж	кінець	вул. Літописна, 2	місцевого значення	Наказ МКТ України від 21.12.2010 №1266/0/16-10		5903/2-Кв
	Садиба вдови		вул. Літописна, 2				5904-Кв
86/1	Хата	кінець XIX століття	вул. Літописна, 2	місцевого значення	Наказ МКТ України від 21.12.2010 №1266/0/16-0		5904/1-Ко
86/2	Курник	кінець XIX століття	вул. Літописна, 2	місцевого значення	Наказ МКТ України від 21.12.2010 № 1266/0/16-10		5904/2-Ко
	Садиба ткача		вул. Літописна, 2				5905-Ко
87/1	Хата	кінець XIX століття	вул. Літописна, 2	місцевого значення	Наказ МКТ України від 21.12.2010 №1266/0/16-10		5905/1-Ко
87/2	Повітка	кінець XIX століття	вул. Літописна, 2	місцевого значення	Наказ МКТ України від 21.12.2010 № 1266/0/16-10		5905/2-Ко
87/3	Саж	початок XX століття	вул. Літописна, 2	місцевого значення	Наказ МКТ України від 21.12.2010 № 1266/0/16-10		5905/3-Ко
	Комплекс споруд «Двір чинбаря»	90-ті рр. XIX ст., кін. XIX ст.	вул. Літописна, 2	місцевого значення			5911-Ко
88/1	Хата із с. В'юнище Переяслав-Хмельницького	кін. XIX ст.	вул. Літописна, 2	місцевого значення	Наказ Міністерства культури від 14.05.2012 №478		5911/1-Ко

	району Київської області						
88/2	Повітка із с. Циблі Переяслав- Хмельницького району Київської області	90-ті рр. XIX ст.	вул. Літописна, 2	місцевого значення	Наказ Мінкультури від 14.05.2012 №478	5911/2 – Ко	
88/3	Комора із с. Соснова Переяслав- Хмельницького району Київської області	кін. XIX ст.	вул. Літописна, 2	місцевого значення	Наказ Мінкультури від 14.05.2012 №478	5911/3 – Ко	
88/4	Саж із с. Мала Попівка Хорольського району Полтавської області	кін. XIX ст.	вул. Літописна, 2	місцевого значення	Наказ Мінкультури від 14.05.2012 №478	5911/4 – Ко	
	Комплекс споруд «Садиба гребінника»:	2 пол. XIX ст., середин а XIX ст., 80-ті рр. XIX ст. 90-ті рр. XIX ст.	вул. Літописна, 2			5912- Ко	
89/1	Хата гребінника із с. Рудяків Бориспільського району Київської області	2 пол. XIX ст.	вул. Літописна, 2	місцевого значення	Наказ Мінкультури від 14.05.2012 №478	5912/1 -Ко	
89/2	Комора із с. Рудяків Бориспільського району Київської області	80-ті рр. XIX ст.	вул. Літописна, 2	місцевого значення	Наказ Мінкультури від 14.05.2012 №478	5912/2 -Ко	
89/3	Клуня із с. В`юнище Переяслав- Хмельницького району Київської області	90-ті рр. XIX ст.	вул. Літописна, 2	місцевого значення	Наказ Мінкультури від 14.05.2012 №478	5912/3 -Ко	
89/4	Саж із с. В`юнище Переяслав- Хмельницького району Київської області	середин а XIX ст.	вул. Літописна, 2	місцевого значення	Наказ Мінкультури від 14.05.2012 №478	5912/4 -Ко	
	Комплексу споруд «Садиба олійника»	2 пол. XIX ст.	вул. Літописна, 2			5913- Ко	

90/1	Хата олійника із с. В'юнище Переяслав-Хмельницького району Київської області	2 пол. XIX ст.	вул. Літописна, 2	місцевого значення	Наказ Міністерства культури від 14.05.2012 №478	5913/1 -Ко
90/2	Комора із с. В'юнище Переяслав-Хмельницького району Київської області	2 пол. XIX ст.	вул. Літописна, 2	місцевого значення	Наказ Міністерства культури від 14.05.2012 №478	5913/2 -Ко
90/3	Клуня із с. В'юнище Переяслав-Хмельницького району Київської області	2 пол. XIX ст.	вул. Літописна, 2	місцевого значення	Наказ Міністерства культури від 14.05.2012 №478	5913/3 -Ко
	Комплекс споруд «Садиба гончара»	кін. XIX ст., 80-ті рр. XIX ст.	вул. Літописна, 2			5914- Ко
91/1	Хата із с. Помоклі Переяслав-Хмельницького району Київської області	кін. XIX ст.	вул. Літописна, 2	місцевого значення	Наказ Міністерства культури від 14.05.2012 №478	5914/1 -Ко
91/2	Комора із с. Карань Переяслав-Хмельницького району Київської області	кін. XIX ст.	вул. Літописна, 2	місцевого значення	Наказ Міністерства культури від 14.05.2012 №478	5914/2 -Ко
	Комплекс споруд «Садиба пасічника»	кін. XIX ст.	вул. Літописна, 2			5915- Ко
92/1	Хата із с. Помоклі Переяслав-Хмельницького району Київської області	кін. XIX ст.	вул. Літописна, 2	місцевого значення	Наказ Міністерства культури від 14.05.2012 №478	5915/1 -Ко
92/2	Комора із с. Карань Переяслав-Хмельницького району Київської області	кін. XIX ст.	вул. Літописна, 2	місцевого значення	Наказ Міністерства культури від 14.05.2012 №478	5915/2 -Ко
	Комплекс споруд «Двір священника»	2 пол. XIX ст., кін. XIX ст., 40-і рр. XIX ст.	вул. Літописна, 2			5916- Ко
93/1	Хата священника із с. Рудяків Бориспільського району	2 пол. XIX ст.	вул. Літописна, 2	місцевого значення	Наказ Міністерства культури від 14.05.2012 №478	5916/1 -Ко

	Київської області						
93/2	Повітка із с. Циблі Переяслав- Хмельницького району Київської області	кін. XIX ст.	вул. Літописна, 2	місцевого значення	Наказ Мінкультури від 14.05.2012 №478	5916/2 -Ко	
93/3	Комора із с. Циблі Переяслав- Хмельницького району Київської області	40-і рр. XIX ст.	вул. Літописна, 2	місцевого значення	Наказ Мінкультури від 14.05.2012 №478	5916/3 -Ко	
93/4	Саж із с. Циблі Переяслав- Хмельницького району Київської області	кін. XIX ст.	вул. Літописна, 2	місцевого значення	Наказ Мінкультури від 14.05.2012 №478	5916/4 -Ко	
	Комплекс споруд «Двір бондаря»	2 пол. XIX ст., 90-ті рр. XIX ст., кін. XIX ст., 1889 р.	вул. Літописна, 2			5917- Ко	
94/1	Хата бондаря із с. В`юнище Переяслав-Хмельницького району Київської області	2 пол. XIX ст.	вул. Літописна, 2	місцевого значення	Наказ Мінкультури від 14.05.2012 №478	5917/1 – Ко	
94/2	Клуня із с. Петрівці Миргородського повіту Полтавської губернії	90-ті рр. XIX ст.	вул. Літописна, 2	місцевого значення	Наказ Мінкультури від 14.05.2012 №478	5917/2 – Ко	
94/3	Повітка із с. В`юнище Переяслав-Хмельницького району Київської області	кін. XIX ст.	вул. Літописна, 2	місцевого значення	Наказ Мінкультури від 14.05.2012 №478	5917/3 – Ко	
94/4	Хата селянина-безземельника із с. В`юнище Переяслав- Хмельницького району Київської області	1889 р.	вул. Літописна, 2	місцевого значення	Наказ Мінкультури від 14.05.2012 №478	5917/4 – Ко	
	Комплекс споруд «Двір селянина-бідняка»	1 пол. XIX ст., 2 пол. XIX ст.	вул. Літописна, 2			5918- Ко	

95/1	Хата селянина-бідняка із с. Єрківці Переяслав-Хмельницького району Київської області	1 пол. XIX ст.	вул. Літописна, 2	місцевого значення	Наказ Міністерства культури від 14.05.2012 №478	5918/1 – Ко
95/2	Курник із с. Буримка Золотоніського району Черкаської області	2 пол. XIX ст.	вул. Літописна, 2	місцевого значення	Наказ Міністерства культури від 14.05.2012 №478	5918/2 – Ко
	Комплекс споруд «Садиба заможного селянина-промисловця»	1 пол. XIX ст., 2 пол. XIX ст., середина XIX ст., 40-і рр. XIX ст., 60-і рр. XIX ст.	вул. Літописна, 2			5919-Ко
96/1	Хата заможного селянина-промисловця із с. Єрківці Переяслав-Хмельницького району Київської області	60-і рр. XIX ст.	вул. Літописна, 2	місцевого значення	Наказ Міністерства культури від 14.05.2012 №478	5919/1 – Ко
96/2	Повітка із с. Рудяків Бориспільського району Київської області	2 пол. XIX ст.	вул. Літописна, 2	місцевого значення	Наказ Міністерства культури від 14.05.2012 №478	5919/2 – Ко
96/3	Повітка-олійниця із с. Рудяків Бориспільського району Київської області	1 пол. XIX ст.	вул. Літописна, 2	місцевого значення	Наказ Міністерства культури від 14.05.2012 №478	5919/3 – Ко
96/4	Комора із с. Дениси Переяслав-Хмельницького району Київської області	40-і рр. XIX ст.	вул. Літописна, 2	місцевого значення	Наказ Міністерства культури від 14.05.2012 №478	5919/4 – Ко
96/5	Саж із с. Циблі Переяслав-Хмельницького району Київської області	60-і рр. XIX ст.	вул. Літописна, 2	місцевого значення	Наказ Міністерства культури від 14.05.2012 №478	5919/5 – Ко
96/6	Погрібник із с. Рудяків Бориспільського району Київської області	середина XIX ст.	вул. Літописна, 2	місцевого значення	Наказ Міністерства культури від 14.05.2012 №478	5919/6 – Ко

	Комплекс споруд «Двір мірошника»	кін. XIX ст.	вул. Літописна, 2			5920-Ко
97/1	Хата мірошника із с. Сомкова Долина Переяслав-Хмельницького району Київської області	кін. XIX ст.	вул. Літописна, 2	місцевого значення	Наказ Мінкультури від 14.05.2012 №478	5920/1 – Ко
97/2	Повітка із с. Сомкова Долина Переяслав-Хмельницького району Київської області	кін. XIX ст.	вул. Літописна, 2	місцевого значення	Наказ Мінкультури від 14.05.2012 №478	5920/2 – Ко
97/3	Курник із с. Сомкова Долина Переяслав-Хмельницького району Київської області	кін. XIX ст.	вул. Літописна, 2	місцевого значення	Наказ Мінкультури від 14.05.2012 №478	5920/3 – Ко
98	Будівля сільської управи із с. В'юнище Переяслав-Хмельницького району Київської області	кін. XIX ст.	вул. Літописна, 2	місцевого значення	Наказ Мінкультури від 14.05.2012 №478	5921 – Ко
99	Поліська хата із с. Вабля Бородянського району Київської області	кін. XIX ст.	вул. Літописна, 2	місцевого значення	Наказ Мінкультури від 14.05.2012 №478	5922 – Ко
100	Хата хлібороба із с. Кунцево Новосанжарського району Полтавської області («Музею хліба»)	1916 р.	вул. Літописна, 2	місцевого значення	Наказ Мінкультури від 14.05.2012 №478	5923 – Ко
101	Комора із с. Яхники Лохвицького району Полтавської області («Музею хліба»)	середина XIX ст.	вул. Літописна, 2	місцевого значення	Наказ Мінкультури від 14.05.2012 №478	5924-Ко
102	Комора із с. Вишневе Лохвицького району Полтавської області («Музею хліба»)	середина XIX ст.	вул. Літописна, 2	місцевого значення	Наказ Мінкультури від 14.05.2012 №478	5925 – Ко
103	Комора з Подолу м. Києва («Музею хліба»)	початок XX ст.	вул. Літописна, 2	місцевого значення	Наказ Мінкультури від 14.05.2012 №478	5926 – Ко

104	Будівля взуттєвої майстерні	1954 р.	вул. Богдана Хмельницького, 18	об'єкт, рекомендований до занесення до державного реєстру нерухомих пам'яток України			
105	Будинок гастроному	1950-і рр.	вул. Богдана Хмельницького, 24	об'єкт, рекомендований до занесення до державного реєстру нерухомих пам'яток України			
106	Будинок адміністративний	1955 р.	вул. Богдана Хмельницького, 26	об'єкт, рекомендований до занесення до державного реєстру нерухомих пам'яток України			
107	Будівля побутокмбінату	1954 р.	вул. Богдана Хмельницького, 29	об'єкт, рекомендований до занесення до державного реєстру нерухомих пам'яток України			
108	Будинок ательє	1954 р.	вул. Богдана Хмельницького, 47	об'єкт, рекомендований			

				до занесення до державного реєстру нерухомих пам'яток України			
109	Будинок пошти	1954 р.	вул. Богдана Хмельницького, 49	об'єкт, рекомендований до занесення до державного реєстру нерухомих пам'яток України			
Ансамбль забудови центральної частини міста 1953-1954 рр. (вул. Богдана Хмельницького та площа)							
110/1	Площа ім. Б.Хмельницького	1953-1954 рр.	площа Богдана Хмельницького	об'єкт архітектури та містобудування, рекомендований до занесення до державного реєстру нерухомих пам'яток України	Рішення Переяслав-Хмельницького міськвиконкому від 19.04.1988 № 73-2		
110/2	Будівля універмагу	1953-1954 рр.	вул. Богдана Хмельницького, 51	об'єкт, рекомендований до занесення до державного реєстру нерухомих пам'яток України	Рішення Переяслав-Хмельницького міськвиконкому від 19.04.1988 № 73-2		

110/3	Будинок рад	1953-1954 рр.	вул. Богдана Хмельницького вул., 53	об'єкт, рекомендований до занесення до державного реєстру нерухомих пам'яток України	Рішення Переяслав-Хмельницького міськвиконкому від 19.04.1988 № 73-2		
110/4	Будинок готелю	1953-1954 рр.	вул. Богдана Хмельницького вул., 53	об'єкт, рекомендований до занесення до державного реєстру нерухомих пам'яток України	Рішення Переяслав-Хмельницького міськвиконкому від 19.04.1988 № 73-2		
110/5	Кіоск	1953-1954 рр.	площа Богдана Хмельницького	об'єкт, рекомендований до занесення до державного реєстру нерухомих пам'яток України	Рішення Переяслав-Хмельницького міськвиконкому від 19.04.1988 №73-2		
110/6	Кіоск	1953-1954 рр.	площа Богдана Хмельницького	об'єкт, рекомендований до занесення до державного реєстру нерухомих пам'яток України	Рішення Переяслав-Хмельницького міськвиконкому від 19.04.1988 № 73-2		
110/7	Огорожа	1953-1954 рр.	площа Богдана Хмельницького	об'єкт, рекомендований	Рішення Переяслав-Хмельницького		

				до занесення до державного реєстру нерухомих пам'яток України	міськвиконкому від 19.04.1988 № 73-2		
110/8	Будинок жіночої гімназії	1907 р.	вул. Богдана Хмельницького, 30 школа № 2	об'єкт, рекомендований до занесення до державного реєстру нерухомих пам'яток України	Рішення Переяслав-Хмельницького міськвиконкому від 22.03.1982 №72. Рішення Переяслав-Хмельницького міськвиконкому від 19.04.1988 №73-2		
111	Залишки каплички	XVIII ст.	вул. Григорія Сковороди, 54	об'єкт, рекомендований до занесення до державного реєстру нерухомих пам'яток України	Рішення виконкому Переяслав-Хмельницької міськради народних депутатів від 22.03.1982; №72 Рішення виконкому Переяслав-Хмельницької міськради від 19.04.1988 №73-2		
112	Залишки монастирського муру	1782 р.	вул. Григорія Сковороди, 54	об'єкт, рекомендований до занесення до державного реєстру нерухомих пам'яток	Рішення виконкому Переяслав-Хмельницької міськради народних депутатів від 19.04.1988 № 73-2		

				України			
113	Залишки підземних споруд	XVIII ст.	вул. Григорія Сковороди, 54	об'єкт, рекомендований до занесення до державного реєстру нерухомих пам'яток України			
114	Синагога хоральна	1911 р.	вул. Григорія Сковороди, 68/38	об'єкт, рекомендований до занесення до державного реєстру нерухомих пам'яток України			
115	Будинок культури	поч. XX ст., 1950-і рр.	вул. Григорія Сковороди, 83	об'єкт, рекомендований до занесення до державного реєстру нерухомих пам'яток України			
116	Торгові ряди	1830-ті рр., поч. XX ст.	вул. Івана Мазепи	об'єкт, рекомендований до занесення до державного реєстру нерухомих пам'яток України	Рішення виконкому Переяслав- Хмельницької міськради від 19.04.1988 №73-2		

117	Будівля господарського магазину	1954 р.	вул. Івана Мазепи, 21	об'єкт, рекомендований до занесення до державного реєстру нерухомих пам'яток України			
118	Погріб монастирський (Михайлівського монастиря)	XVIII ст.	вул. Московська, 34	об'єкт, рекомендований до занесення до державного реєстру нерухомих пам'яток України	Рішення виконкому Переяслав-Хмельницької міськради від 19.04.1988 №73-2		
119	Духовне училище (бурса). Гімназія	1877 р., поч. XX ст.	вул. Шевченка, 20	об'єкт, рекомендований до занесення до державного реєстру нерухомих пам'яток України	Рішення виконкому Переяслав-Хмельницької міськради народних депутатів від 19.04.1988 №73- 2		
120	Шинок з с. Рудяків Бориспільського району Київської області	90-ті рр. XIX ст.	вул. Літописна, 2, в західній частині музею	Місцевого значення	Наказ Мінікультури від 27.03.2013 № 228	5952-Кв	
121	Корчма з м. Переяслав-Хмельницького Київської обл.	поч. XIX ст.	вул. Літописна, 2	об'єкт, рекомендований до занесення до державного реєстру нерухомих			

				пам'яток України				
122	Будинок поміщика з с. Воронків Бориспільського р-ну Київської обл. Музей М.Бенардоса	поч. XIX ст.	вул. Літописна, 2	об'єкт, рекомендований до занесення до державного реєстру нерухомих пам'яток України				
123	Будинок поміщика з с. Старовичі Іванківського р-ну Київської обл. Музей декоративно-прикладного мистецтва	кін. XIX ст.	вул. Літописна, 2	об'єкт, рекомендований до занесення до державного реєстру нерухомих пам'яток України				
	Комплекс музею «Поштова станція»:							
124/1	Будинок поштової станції з м. Переяслав-Хмельницького Київської обл.	кін. XIX ст.	вул. Літописна, 2	об'єкт, рекомендований до занесення до державного реєстру нерухомих пам'яток України				
125	Комора з с. Чайківщина Оржицького району Полтавської області	1902 р.	вул. Літописна, 2, в південній частині музею	Місцевого значення	Наказ Міністерства культури від 27.03.2013 № 228	5956-Кв		
126	Будинок комунарів мкр «Комуна» м. Переяслав-	1925 р.	вул. Літописна, 2	об'єкт, рекомендований до занесення до				

	Хмельницького Київської обл.			державного реєстру нерухомих пам'яток України			
127	Будинок церковно-парафіяльної школи з с. Велика Каратуль Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл.	1903 р.	вул. Літописна, 2	об'єкт, рекомендований до занесення до державного реєстру нерухомих пам'яток України			
128	Церковно – парафіяльна школа з с. Помоклі Переяслав- Хмельницького району Київської області	2-га пол. XIX ст.	вул. Літописна, 2, у центральній частині музею в північній частині двору церковно-парафіяльної школи	Місцевого значення	Наказ Міністерства культури від 27.03.2013 № 228	5958-Кв	
129	Комора (сушарка) з с. Гайшин Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл.	поч. XIX ст.	вул. Літописна, 2	об'єкт, рекомендований до занесення до державного реєстру нерухомих пам'яток України			
130	Комора з с. Соснова Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл.	20-і р. XIX ст.	вул. Літописна, 2	об'єкт, рекомендований до занесення до державного реєстру нерухомих пам'яток			

				України				
131	Гамазей з с. Пристроми Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл.	2 пол. XIX ст.	вул. Літописна, 2	об'єкт, рекомендований до занесення до державного реєстру нерухомих пам'яток України				
132	Гамазей з с. Нечипорівки Яготинського р-ну Київської обл.	2 пол. XIX ст.	вул. Літописна, 2	об'єкт, рекомендований до занесення до державного реєстру нерухомих пам'яток України				
	Базарний майдан:							
133/1	Крамниця з с. Ярешки Баришівського р-ну Київської обл.	2 пол. XIX ст.	вул. Літописна, 2	об'єкт, рекомендований до занесення до державного реєстру нерухомих пам'яток України				
133/2	Крамниця (лавка) з с. Соснова Переяслав- Хмельницького району Київської області	кін. XIX ст.	вул. Літописна, 2, в центральної частині музею ліворуч від входу на ярмарковий майдан з боку головного	Місцевого значення	Наказ Мінкультури від 27.03.2013 № 228	5963- Кв		

			тракту					
133/3	Крамниця с. Гланишів Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл.	кін. XIX ст.	вул. Літописна, 2	об'єкт, рекомендований до занесення до державного реєстру нерухомих пам'яток України				
133/4	Крамниця з с. Дениси Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл.	кін. XIX ст.	вул. Літописна, 2	об'єкт, рекомендований до занесення до державного реєстру нерухомих пам'яток України				
134	Мисливський будинок князя Горчакова з урочища Біле Озеро Переяслав- Хмельницького району Київської області	1909 р.	вул. Літописна, 2, в північно-східній частині музею	Місцевого значення	Наказ Мінкультури від 27.03.2013 № 228	5966- Кв		
135	Альтанка паркова з м. Кагарлик Київської обл.	поч. XX ст.	вул. Літописна, 2	об'єкт, рекомендований до занесення до державного реєстру нерухомих пам'яток України				
	Лісний кордон (Музей історії лісового господарства):							

136/1	Будинок з лісу с. Мірча Бородянського р-ну Київської обл.	кін. XIX ст.	вул. Літописна, 2	об'єкт, рекомендований до занесення до державного реєстру нерухомих пам'яток України			
136/2	Повітка з Мірчанського лісництва Бородянського р-ну Київської обл.	1910 р.	вул. Літописна, 2	об'єкт, рекомендований до занесення до державного реєстру нерухомих пам'яток України			
136/3	Комора з с. Дениси Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл.	кін. XIX ст.	вул. Літописна, 2	об'єкт, рекомендований до занесення до державного реєстру нерухомих пам'яток України			
136/4	Шишкосушарня з Розважівського лісництва Іванківського р-ну Київської обл.	поч. XIX ст.	вул. Літописна, 2	об'єкт, рекомендований до занесення до державного реєстру нерухомих пам'яток України			
136/5	Смолокурня з Розважівського лісництва	поч. XIX ст.	вул. Літописна, 2	об'єкт, рекомендований			

	Іванківського р-ну Київської обл.			до занесення до державного реєстру нерухомих пам'яток України			
136/6	Кузня з с. Горбані Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл.	XIX ст.	вул. Літописна, 2	об'єкт, рекомендований до занесення до державного реєстру нерухомих пам'яток України			
137	Будинок поміщика з с. Вороньків Бориспільського району Київської області	1-ша пол. XIX ст.	вул. Літописна, 2, центральна частині музею	Місцевого значення	Наказ Мінкультури від 27.03.2013 № 228	5953- Кв	
138	Будинок поміщика з с. Старовичі Іванківського району Київської області	кін. XIX ст.	вул. Літописна, 2, в північно- східній частині музею	Місцевого значення	Наказ Мінкультури від 27.03.2013 № 228	5954- Кв	
139	Будинок з м. Переяслав- Хмельницького Київської області	2-га пол. XIX ст.	вул. Літописна, 2, в південній частині музею	Місцевого значення	Наказ Мінкультури від 27.03.2013 № 228	5955- Кв	
140	Школа з с. Велика Каратувль Переяслав- Хмельницького району Київської області	1904 р.	вул. Літописна, 2, в центральній частині музею	Місцевого значення	Наказ Мінкультури від 27.03.2013 № 228	5957- Кв	
141	Комора з с. Гайшин Переяслав- Хмельницького району Київської області	кін. XIX ст.	вул. Літописна, 2, у центральній частині музею в північній частині двору церковно- парафіальної школи,	Місцевого значення	Наказ Мінкультури від 27.03.2013 № 228	5959- Кв	

			ліворуч від воріт				
142	Гамазей з с. Пристроми Переяслав-Хмельницького району Київської області	1887 р.	вул. Літописна, 2, в північній частині музею на південь від церкви Св. Георгія з с. Андруші та на схід від хати із с. Соснова	Місцевого значення	Наказ Мінкультури від 27.03.2013 № 228	5960-Кв	
143	Гамазей з с. Нечипорівка Яготинського району Київської області	поч. XIX ст.	вул. Літописна, 2, в північно-східній частині музею на північному березі штучного озера на південь від дороги, що простягаються вздовж північно-східного краю плато	Місцевого значення	Наказ Мінкультури від 27.03.2013 № 228	5961-Кв	
144	Крамниця (лавка) з с. Ярешки Баришівського району району Київської області	кін. XVIII ст.	вул. Літописна, 2, в центральній частині музею, ліворуч від входу на ярмарковий майдан з головного тракту	Місцевого значення	Наказ Мінкультури від 27.03.2013 № 228	5962-Кв	
145	Крамниця (лавка) з с. Гланишів Переяслав-Хмельницького району Київської області	кін. XIX ст.	вул. Літописна, 2, в центральній частині музею ліворуч від входу на ярмарковий майдан з боку головного тракту	Місцевого значення	Наказ Мінкультури від 27.03.2013 № 228	5964-Кв	
146	Крамниця-комора з с. Дениси Переяслав-Хмельницького району Київської області	90-ті рр. XIX ст.	вул. Літописна, 2, в центральній частині музею на базарній площі, поряд з	Місцевого значення	Наказ Мінкультури від 27.03.2013 № 228	5965-Кв	

			торговими рядами				
147	Мисливський будинок князя Горчакова з урочища Біле Озеро Переяслав-Хмельницького району Київської області	1909 р.	вул. Літописна, 2, в північно- східній частині музею	Місцевого значення	Наказ Мінкультури від 27.03.2013 № 228	5966-Кв	
148	Хата лісного кордону з с. Мирча Бородянського району Київської області	XIX ст.	вул. Літописна, 2, в північно- західній частині музею в центральній частині великого відкритого подвір'я лісного кордону	Місцевого значення	Наказ Мінкультури від 27.03.2013 № 228	5967-Кв	
149	Повітка з с. Мирча Бородянського району Київської області	кін.XIX ст.	вул. Літописна, 2, в південно- західній частині музею в північній частині двору лісного кордону, ліворуч від хати, на північ від воріт	Місцевого значення	Наказ Мінкультури від 27.03.2013 № 228	5968-Кв	
150	Комора з с. Дениси Переяслав - Хмельницького району Київської області	кін.XIX ст.	вул. Літописна, 2, в південно- західній частині музею в північній частині двору лісного кордону, праворуч від	Місцевого значення	Наказ Мінкультури від 27.03.2013 № 228	5969-Кв	
151	Школа із с. Студеники Переяслав – Хмельницького району Київської області	1921 р.	вул. Літописна, 2, в східній частині музею, праворуч від центрального тракту	Місцевого значення	Наказ Мінкультури від 27.03.2013 № 228	5971-Кв	
152	Корчма	2-га пол. XIX ст.	вул. Літописна, 2, в південно- західній частині музею	Місцевого значення	Наказ Мінкультури від 27.03.2013 № 228	5972-Кв	

153	Хата з смт Поліське Київської області	60-ті рр. XX ст.	вул. Літописна, 2, в центральній частині музею	Місцевого значення	Наказ Міністерства культури від 27.03.2013 № 228	5973-Кв	
154	Хата з с. Соснова Переяслав – Хмельницького району Київської області	2-га пол. XIX ст.	вул. Літописна, 2, в північній частині музею на захід від гамазею з с. Пристроми, поряд з південно-східною межею двору заможного селянина-промисловця	Місцевого значення	Наказ Міністерства культури від 27.03.2013 № 228	5975-Кв	
155	Музей народного сухопутного транспорту Середньої Наддніпрянщини						
156	Музей класика єврейської літератури Шолом Алейхема						
157	Музей пам'яті Поліського району Київської області						
Пам'ятки архітектури та містобудування							
158	Земляні укріплення дитинця і міста	XI-XVIII ст.	плато між рр. Трубіж та Альта	Національного значення	Постанова Ради Міністрів УРСР від 06.09.1979. № 442. «Про доповнення списку пам'яток містобудування і архітектури Української РСР, що перебувають під охороною держави (Із змінами і доповненнями, внесеними постановою Кабінету Міністрів	913	

						України від 13 квітня 2000 року N 647»		
159	Церква святого Георгія	1768 р.	вул. Літописна, 2	місцевого значення		Наказ МКТ від 13.07.2009 № 521/0/16-09	5885-Ко	
160	Церква св. Параскеви	1891 р.	вул. Літописна, 2	місцевого значення		Наказ МКТ України від 13.07.2009 № 521/0/16-09	5886-Ко	
161	Сторожка церковна	початок ХІХ століття.	вул. Літописна, 2	місцевого значення		Наказ МКТ від 13.07.2009 № 521/0/16-09	5887-Ко	
Пам'ятки садово-паркового мистецтва								
162	Парк імені Ціолковського							
163	Центральний парк							
164	Парк біля Будинку культури							
Пам'ятки природи								
165	Акація біла, посаджена Т.Г.Шевченком та Козачковським на честь дружби	1845 р.	вул. Шевченка, 8	Місцевого значення				
НАУКИ І ТЕХНІКИ								
166	Вітряний млин з с. Мазінки Переяслав-Хмельницького району Київської області	кін. ХІХ ст.	вул. Літописна, 2, у західній частині музею	Місцевого значення		Наказ Міністерства культури від 27.03.2013 № 228	5935-Кв	
167	Вітряний млин з с. Крисине Богодухівського району Харківської області	2-га пол. ХІХ ст.	вул. Літописна, 2, у західній частині музею, обабіч центрального тракту	Місцевого значення		Наказ Міністерства культури від 27.03.2013 № 228	5936-Кв	

168	Вітряний млин з с. Попівка Хорольського району Полтавської області	поч. XX ст.	вул. Літописна, 2	Місцевого значення	Наказ Мінкультури від 27.03.2013 № 228	5937-Кв
169	Вітряний млин з с. Довжик Липово-Долинського району Сумської області	поч. XX ст.	вул. Літописна, 2	Місцевого значення	Наказ Мінкультури від 27.03.2013 № 228	5938-Кв
170	Вітряний млин з с. Виповзки Переяслав-Хмельницького району Київської області	кін. XX ст.	вул. Літописна, 2	Місцевого значення	Наказ Мінкультури від 27.03.2013 № 228	5939-Кв
171	Вітряний млин з с. Горбані Переяслав - Хмельницького району Київської області	кін. XX ст.	вул. Літописна, 2	Місцевого значення	Наказ Мінкультури від 27.03.2013 № 228	5940-Кв
172	Вітряний млин з с. Кийлів Бориспільського району Київської області	кін. XX ст.	вул. Літописна, 2	Місцевого значення	Наказ Мінкультури від 27.03.2013 № 228	5941-Кв
173	Вітряний млин з с. Мирча Бородянського району Київської області	кін. XIX ст.	вул. Літописна, 2	Місцевого значення	Наказ Мінкультури від 27.03.2013 № 228	5942-Кв
174	Вітряний млин з с. Васютинці Чорнобаївського району Черкаської області	кін. XX ст.	вул. Літописна, 2	Місцевого значення	Наказ Мінкультури від 27.03.2013 № 228	5943-Кв
175	Вітряний млин з с. Ліски Менського району Чернігівської області	II пол. XIX ст.	вул. Літописна, 2	Місцевого значення	Наказ Мінкультури від 27.03.2013 № 228	5944-Кв
176	Вітряний млин з с. Ковалин Переяслав-Хмельницького району Київської області	кін. XX ст.	вул. Літописна, 2	Місцевого значення	Наказ Мінкультури від 27.03.2013 № 228	5945-Кв
177	Вітряний млин з с. Ярославець Кролевецького району Сумської області	кін. XX ст.	вул. Літописна, 2	Місцевого значення	Наказ Мінкультури від 27.03.2013 № 228	5946-Кв

178	Вітряний млин з с. Галиця Ніжинського району Чернігівської області	поч. XX ст.	вул. Літописна, 2	Місцевого значення	Наказ Мінкультури від 27.03.2013 № 228	5947-Кв
179	Вітряний млин з с. Рудяків Бориспільського району Київської області	поч. XX ст.	вул. Літописна, 2	Місцевого значення	Наказ Мінкультури від 27.03.2013 № 228	5948-Кв
180	Вітряний млин з с. Недобоївці Хотинського району Чернівецької області	сер. XIX ст.	вул. Літописна, 2	Місцевого значення	Наказ Мінкультури від 27.03.2013 № 228	5949-Кв
181	Водяний млин з с. Гамаліївки Шосткінського р-ну Сумської обл.	кін. XX ст.	вул. Літописна, 2	Місцевого значення	Наказ Мінкультури від 27.03.2013 № 228	5951-Кв
182	Водяний млин з с. Северинівка Таращанського району Київської області	кін. XX ст.	вул. Літописна, 2	Місцевого значення	Наказ Мінкультури від 27.03.2013 № 228	5950-Кв
183	Шишкосушарка Капера-Гоголіцина з с. Розважів Іванківського району Київської області	кін. XIX ст.	вул. Літописна, 2, в південно- західній частині музею в північній частині від подвір'я лісного кордону	Місцевого значення	Наказ Мінкультури від 27.03.2013 № 228	5970-Кв